

ami csak beteg bennem, Wagnert és Schopenhauert egyaránt ide sorolva, ide sorolva az egész modern „emberiességet.” Mély elidegenedésre, elhidegülésre mindentől, kijózanodásra mindenből, ami időbeli, időszerű; de leginkább *Zarathuszttra* szemére volt szükségem, arra a szemre, amely az egész emberi tényálladékok iszonytató magasságból képes áttekinteni — *maga* alatt látni... Ilyen cél elérésére vajon milyen áldozattól zárkózna el? Milyen „önmagán aratott diadaltól”? Milyen „ön-megtagadástól”?

Legnagyobb élményem egy *gyógyulás* volt. Wagner nem egyéb egyik betegségemnél.

Nem mintha háládatlannak akarnék mutatkozni e betegséggel szemben. Ha ezen írással főntartom azt a tételt, hogy Wagner *káros*, azt nemkülönben főntartom, hogy ennek ellenére nélkülözhetetlen — *a filozófusnak*. Egyebekben meglehetünk Wagner nélkül, ám a filozófusnak nem áll jogában, hogy elkerülje Wagnert. A filozófus legyen kora rossz lelkiismerete — ehhez pedig kora legjobb ismeretével kell rendelkeznie. De hol találna Wagnernél a modern lélek labirintusához avatottabb vezetőt, ékesszólóbb lélekűbűvart? Wagnerből a modernitás *legbensősége*sőbb nyelve beszél: sem a jó, sem pedig a gonosz oldalát nem rejtí véka alá, teljességgel elfelejtett szígyenkezni önmaga előtt. És megfordítva: majdhogynem teljesen áttekintettük a modern *értékét*, ha megértettük Wagnernél a jót és a gonoszt. Tökéletesen megértem, ha manapság egy zenész így szól: „Gyűlölöm Wagnert, de már senki mást nem tudok elviselni.” Ám megérteném azt a filozófust is, aki így nyilatkozna: „Wagner *összefoglalja* a modernitást... Nincs más hátra, wagneristának kell lenni...”

WAGNER ESETE

Torinói levél 1888 májusából

ridendo dicere severum¹...

1.

Hinnék-e vagy sem, tegnap huszadszor hallottam *Bizet* mester-művét. Szelíd áhítattal kitartottam újra, megint csak nem szaladtam el. Ez a türelmetlenségemen aratott győzelem meglepett. Mennyire tökéletes ez a mű! Mi magunk is „mesterművé” válunk a hallgatása közben. És valóban: ahányszor csak a *Carmen*-t hallgattam, úgy tűnt, sokkal inkább filozófus, jobb filozófus leszek, mint egyébként: olyan türelmes lettem közben, olyan boldog, annyira keleti-es, olyan *röghöz kötött*... Öt óra hosszat ülni: a szentség első foka! Mondjam-e, hogy Bizet zenekari hangzása az egyetlen, amelyet még el tudok viselni. Az a másik zenekari hangzás, amely manapság túlsúlyban van, a Wagner-féle, brutális, mesterkélts és „ártatlan” is egyben, ekképp a modern lélek mindhárom érzékéhez egyaránt beszél: mennyire ellenemre van ez a Wagner-féle zenekari hangzás! Sirokkónak nevezem. Hideg veríték üt ki rajtam a hallatán. *Ezzel* szép időm tovaszállt. Tökéletesnek tűnik ez a zene. Könnyedén, hajlékonyan és udvariasan közelít. Szeretetreméltó, nem *verítékezik*.

¹ nevetve mondani komoly dolgokat

„A jó az könnyed, minden isteni finom lábon szalad” – esztétikám első tétele ez. Ez a zene gonosz, kifinomult, végzetszerű; mindeközben népszerű marad – mert egy faj, nem pedig egy egyén kifinomultsága munkál benne. Gazdag. Pontos. Épít, szervez és elkészül: ekképp teszi az ellentétet a zene polipjává, „végtelen melódiává.” Hallottunk-e már fájdalmasabban tragikus hanghordozást színpadon? És ugyan, mi módon érték el ezt? Fintorok nélkül! Hamisítás nélkül! A nagy stílus *hazugsága* nélkül! Végezetül pedig: ez a zene értelmes embernek, szintén zenésznek tekinti hallgatóját – ezzel lesz Wagner ellenpontja, aki, lehetett egyébként bármilyen, mindenestre a világ *legduvariatlanabb* zsenije volt (Wagner csak olyannak tekint minket, mintha, mintegy... – addig mondogat valamit, míg csak kétségbeesésében nem hisz neki az ember).

Még egyszer hangsúlyozom: amikor Bizet beszél hozzám, jobb ember leszek. És jobb zenész is, jobb *hallgató*. De lehet-e egyáltalán jobban hallgatni a zenét? Beásom a fülem ez *alá* a zene alá, hallgatom az okát. Úgy rémlik, megélem keletkezését – reszketek a bármely merész lépést követő veszedelmektől, és ujjongva örülök azoknak a szerencsés véletleneknek, amelyekben Bizet ártatlan. És milyen különös! Alapjában véve nem gondolok rá, vagy nem *tudom*, hogy voltaképp mennyire rá gondolok. Mert közben egészen másféle gondolatok járnak a fejemben. Észrevettétek már, hogy a zene *felszabadítja* a szellemet? Hogy szárnyakat ad a gondolatnak? Hogy annál inkább filozófus valaki, minél inkább zenész? Mintha csak villám hasítana az absztrakció szürke egébe; a fény elég erős a dolgok finom körvonalaikhoz, a nagy problémák megragadásához, mintha hegycsúcsról tekintenénk át a világot. Most éppen a filozófiai pátoszt határoztam meg. És egyszer csak *válaszok* hullanak az ölembe, *megoldott* problémák kis jégesője és bölcsesség-zápóra... Hol vagyok? Bizet termékennyé tesz... Minden jó termékennyé tesz. Nincs más hálám azért, nincs más *bizonyítékom* sem arra, ami jó.

2.

E mű szintén megvált; nem Wagner egyedül a „Megváltó”. E művel veszünk búcsút a *párás* északtól, minden hóbortos wagneri eszménytől. Ettől már a cselekmény is megvált. Mérimée-től kapja a szenvedély logikáját, a legrövidebb utat, a *kemény* szükségszerűséget; a cselekményben mindenekelőtt a forró égőv uralkodik, a száraz levegő, a levegő *limpidezzája*². Itt minden tekintetben megváltozott az éghajlat. Itt másfajta érzékiség beszél, más érzékenység, más vidámság. Ez a zene vidám, ám ez nem francia vagy német vidámság. Vidámsága afrikai; végzet lebeg fölötte, boldogsága rövid, hirtelen támad és nincs rá bocsánat. Irigylem Bizet-t azért, hogy volt bátorsága ehhez az érzékenységhez, amely a művelt európai zenében eleddig nem rendelkezett nyelvvel – ehhez a déliesebb, barnább, napégette érzékenységhez... Milyen jót tesznek nekünk boldogságának sárga délutánjai! Közben kipillantunk az ablakon: látuk-e valaha is *simábbnak* a tengert? És mennyire megnyugtatóan beszél hozzánk ez a mór tánc! Sikamlós bánatában még a mi telhetetlenségünk is megismeri egyszer a jóllakottság érzését! Végre itt van a szerelem, a *természetbe* visszafordított szerelem! *Nem* egy „előkelő szűz” szerelme! Semmi kicentizett szentimentalitás. Hanem a szerelem, mint végzet, mint *végzetszerűség*, a cinikus, ártatlan, kegyetlen – és éppen ezért *természetes* szerelem! A szerelem, amelynek eszköze a háború, alapja pedig a nemek kölcsönös, *halálos gyűlölete*! Sohasem láttam még, hogy a tragikus vicc, amely a szerelem lényegét jelenti, ilyen szigorúan fejezte volna ki magát, ilyen szörnyű módon alakult volna képletté, mint Don José utolsó kiáltásában, amellyel befejeződik a mű:

„Igen! *Én* öltem meg őt
én – imádott Carmenemet!”

A szerelem illetén felfogása (az egyetlen, amely méltó a filozófusra) ritka: ezer egyéb közül is kiemel egy műalkotást. Mert átlagban

² tisztasága

Lássunk egy példát! Tekintsük azt az esetet, amikor Wagnernek női hangra van szüksége. Egy egész felvonás női hangok *nélkül* – ez egyszerűen nem megy! Ám a „hősnők” pillanatnyilag mind foglaltak. Erre mit tesz Wagner? Egyenjogúsítja a világ legöregebb asszonyát, Erdát: „Gyerünk! Pattanj fel, vén mamóca! Fakadj dalra, izibe!” És Erda énekel. Wagner elérte célját. A vénasszonyt azon melegében el is takarítja a színről. „Még mindig itt vagy? Tűnés! Szunyókálj nyugodtan tovább!” *In summa*: e jelenet tele van mitológikus borzongással, amelyet szemlélve a wagneristának *sejtelmek* támadnak...

„No és a Wagner-féle szövegek tartalma! Misztikus tartalma! Örök tartalma!” Kérdés: hogyan vizsgáljuk meg e tartalmat, ezt az örök tartalmat? A kémikus így válaszol: valóságosra, modernre fordítjuk Wagnert – legyünk még kegyetlenebbek: polgárira! Mi marad Wagnerből? Köztünk szólva, megpróbáltam. Semmi sem szórakoztatóbb, semmit sem ajánlhatunk úgy séta közben, mint Wagnert *megfiatalított* arányokban elbeszélni magunknak: például a Parsifal gimnáziumi képesítéssel rendelkező teológia hallgatóként (az előbbi nélkülözhetetlen a *vegytisztaság*hoz). És micsoda meglepetések várnak ránk közben! Vajon hinnék-e, hogy a wagneri hősnők, mihelyt kissé levakartuk róluk a heroikus mázt, azon nyomban a megszólalásig hasonlítanak Madame Bovary-hoz! Amint ennek fordítottja ugyancsak érthető: hogy Flaubertnek *jogában állt* hősnőjét skandinávra vagy karthágóira fordítani és őt aztán, immár mitologizáltnak, Wagnernek szöveggékönyvként ajánlani. Igen, nagyjában-egészében úgy látszik, Wagner soha semmi iránt sem érdeklődött, csak ami iránt manapság a jelentéktelen kis párizsi *décadents* érdeklődnek. Mindig karnyújtásnyira a kórháztól! Az igazi, nagy, modern *nagyvárosi* problémák iránt! Kérem, ne kételkedjenek ebben! ... Észrevették már (ez nemde bár csak az eszmeképzettársítás dolga), hogy a wagneri hősnőknek nem lesznek gyermekeik? *Képtelenek* erre, ugye... A kétségbeesés, amellyel Wagner megrohanta azt a problémát, hogy Siegfried egyáltalán mi módon jöhetett a világra, elárulja, *mennyire* modernnek érezte e

pontot. Siegfried „egyenjogúsítja a nőt” – ám az utódok reménye nélkül. Végül itt van még egy tény, amellyel szemben tanácstalanul állunk: Parsifal Lohengrin apja. Hát ezt meg hogyan csinálta? Minden bizonnyal e ponton kell emlékezetünkbe idéznünk, hogy „a szűziesség *csodákra* képes”?

*Wagnerus dixit princeps in castitate auctoritas.*¹⁴

¹⁴ A szűziességet tekintve Wagner mondotta a legfontosabb dolgokat.

Még egy szót Wagner írásairól, csak úgy futólag: nem egyebek ezek, többek között, az *okosság* iskolájánál. A Wagner által alkalmazott eljárások rendszere száz egyéb esetre alkalmazható – akiknek füleik vannak, hallják! Talán némi igényt támaszthatok a nyilvános elismerésre, ha a három legértékesebb főtételt pontosan ismertetem.

Mindaz, amit Wagner *nem* tud, fabatkát sem ér.

Wagner még sok mindent tudna: ám elvi szigorból lemond erről.

Amit Wagner *tud*, azt senki sem fogja utána csinálni, senki sem csinálta előtte és nem is *szabad* senkinek utána csinálnia... Ugyanis Wagner isteni...

E három tétel a wagneri irodalom kvintesszenciája – a többi csak amolyan – „irodalom”.

Eleddig nem minden zenének volt irodalomra szüksége: nem árt, ha itt kissé megvizsgáljuk a pontos okot. Talán az, hogy Wagner zenéje túl nehezen érthető? Vagy netán pont az ellenkezőjétől tartott, mármint hogy túlságosan könnyen értik meg –, hogy *nem elég nehezen* érthető? Valójában egész életében *egyetlen* tételt ismételtetett: hogy a zenéje nem csupán zenét jelent! Hanem többet is ennél! Mégpedig végtelenül többet!... *Nem csupán* zenét – így nem beszél egyetlen zenész sem! Még egyszer hangsúlyozom: Wagner nem tudott egészet alkotni, nem volt választása, részművet kellett csinálnia, „motívumokat”, taglejtéseket, képleteket, megkettőződéseket, megszázaszozódásokat, zenészként rétor maradt – alapvetően ezért *kellett* a „jelent”-et az előtérbe állítania. „A zene mindig eszköz csupán” – ez volt az elmélete, ez volt számára az egyetlen lehetséges *praxis*. Ám egyetlen zenész sem gondolkodik így. Wagnernek az irodalomra volt szüksége, hogy mindenkit rábíjon arra, vegye komolyan zenéjét, fogja fel mélynek, „mert az a végtelent *jelent*”; ezenkívül ő volt az „eszme” kommentátora. Mit jelent Elsa? No de semmi kétség: Elsa a „*nép* öntudatlan *szelleme!*”. („Ezzel a felismeréssel lettem szükségképpen tökéletes forradalmár.”)

Emlékezzünk rá, hogy Wagner akkoriban fiatal volt, amikor Hegel és Schelling félrevezették az elméket. Megsejtette, hogy azt tartja a

kezében, amit csak egy német vesz komolyan – „az eszmét”, mármint valamit, ami sötét, bizonytalan és sejtelmes; hogy a németek között a világosság nem egyéb ellenvetésnél, míg a logika cáfolat. Schopenhauer keményen becstelenséggel vádolta meg Hegel és Schelling korszakát – keményen, de igazságtalanul is: ő maga, a vén pesszimista pénzhamisító, semmivel sem volt „becsületesebb” híres-nevezetes kortársainál. Hagyjuk ki a morált a játékból: Hegel nem egyéb *ízlésnél*... És nem csupán német, hanem európai ízlésnél! Olyan izlés, amelyet Wagner megértett! Amelyről úgy érezte, hogy neki termett! Amelyet megörökített! Csak alkalmazta a használati utasítást a zenére, fölaltalt magának egy stílust, amely „a végtelent jelenti” – ő lett *Hegel örököse* – a zene, mint „eszme”.

És mennyire megértették Wagnert! Ugyanaz az embertípus, amely Hegelért rajongott, ma Wagnerért rajong; sőt, az iskolájában hegelies módon *írnak*! Elsősorban a német ifjú értette meg őt. A két szó: „végtelen” és „jelentés” már elég volt, és ez valami példátlan módon megerősítette őt. Wagner *nem* a zenével hódította meg magának az ifjakat, hanem az „eszmével” – művészetének legrejtélyesebb része, bűjőcskázása száz meg száz szimbólum között, ideáljának polikrómiája¹⁵ vezeti és csalogatja Wagnerhoz az ifjakat. Wagner felhőképző zsenije, megfoghatatlan, kiszámíthatatlan gomolygása a levegőben, a tény, hogy mindenütt jelen van, ugyanakkor nincs sehol, ugyanúgy, ahogy Hegel a maga korában mindenkit félrevezetett és léprecsalt! Wagner sokfélesége, teljessége és önkényessége közepet találtak mintegy önmaguknál önigazolásra – és „megváltásra” – a német ifjak. Reszketve hallgatják, amint művészetében a *nagy szimbólumok* a ködös messzeségből szelíden mennydörögve fölerősödnek; akkor sem haragvók ezek, ha időnként baljósak, förtelmesek és hidegek. Nagyjában-egészében olyanok, mint maga Wagner, a rossz idő, a német idő *rokonai*! Az istenük Wotan: ám Wotan a rossz idő istene... Igazuk van ezeknek a német ifjaknak, amint csak egyszer lehet; hogyan is érezhetnék annak a hiányát, amit mi, *halkionikusok*¹⁶ hiányolunk Wagnernél – a *gaya scienziát*; a könnyű

¹⁵ sokszínűség

¹⁶ görög értelemben: békés és derűs emberek

lázat, a viccet, a tüzet, a bátorságot; a nagy logikát; a csillagok táncát, a mérész szellemiséget; a délies lidércfényeket; a *sima* tengert — a tökéletességet...

11.

Megmagyaráztam, hová tartozik Wagner — *nem* a zenetörténetbe. Mit jelent hát mégis a zene történetében? *A színész megjelenését a zenében*: roppant jelentős esemény ez, és ha meggondoljuk, talán még félelmet is ébreszt bennünk. Képletben kifejezve: „Wagner és Liszt.” A zenészek becsületét, „természetességüket” még sohasem tették veszedelmesebben próbára. Kézzelfogható: a nagy siker, a tömegsiker már nem a természetesség oldalán jelentkezik, színészkedni kell, ha a birtokolni akarja az ember! Victor Hugo és Richard Wagner ugyanazt jelentik: hogy a hanyatló kultúrákban, mindenütt, ahol a tömegek kezébe került a döntés joga, a természetesség fölösleges, mellékes és terhes lett. Csak a színész kelt még *nagy* lelkesedést. Ezzel jön el a színész *aranykora* — az övé és minden egyébé, ami csak rokona. Wagner nagy csinnadratta közepette menetel minden előadó, ábrázoló és virtuóz művész élén; először is a karmestereket, a díszletezőket és a színházi énekeseket győzte meg. Ám meg ne feledkezzünk a zenekari zenészekről — ezeket az unalomtól „váltotta meg”... A Wagner által elindított mozgalom messze túlterjed a megismerés területére: vele együtt járó tudományok merülnek lassan föl az évszázados skolasztikából. Példának okáért kiűntetéssel emelném ki *Riemann* teljesítményét a ritmikában, mint hogy elsőként érvényesítette az interpunkció fő fogalmát a zene területén is (sajnálatos módon egy csúf szó használatával: Phrasierungnak nevezi). Hálátelt szívvel mondom: mindez a legfigyelemreméltóbb Wagner-tisztelők között a legjobb — egyszerűen joguk van rá, hogy Wagnert tiszteljék. Ugyanaz az ösztön köti össze őket egymással; legmagasabbrendű típusukat látják benne, úgy érzik, hatalommá, hamisítatlan nagyhatalommá alakultak át, mióta ő a saját paraszával lángra lobbantotta őket. Ha valahol, hát itt valóban *jóteköny hatású* volt Wagner befolyása. E területen még sohasem

gondolkodtak, akartak, dolgoztak ilyen sokat. Wagner mindezen művészeknek új lelkiismeretet adományozott: amit most megkívánnak, önmaguktól *megkövetelnek*, azt Wagner előtt sohasem követelték meg — korábban túlzottan is szerények voltak ehhez. Másféle szellem uralkodik a színházban, mióta Wagner szelleme uralkodik: a legnehezebbet követelik, keményen dorgálnak és csak ritkán dicsérnek — a jó, a kitűnő szabályosnak számít. Ízlésre már semmi szükség; hangra meg még ügyse. Wagner csak tönkrement hanggal énekelhető: ez hat „drámainak”. Még a tehetség is ki van zárva. A mindenáron való *espressivo*, ahogyan ezt a wagneri ideál, a *décadence*-eszmény megköveteli, nem nagyon viseli el a tehetséget. Ehhez az *erény* tartozik csupán — mármint az idomítás, az automatizmus, az „önrágalmazás”. Sem az ízlés, sem a hang, sem pedig a tehetség — a wagneri színpadhoz csupán egy szükséges: a *germánok!* A germánok meghatározása: engedelmesség és hosszú láb. Ez már aztán igazán mély értelmű összefüggés, hogy Wagner megjelenése időben egybeesik a „birodalom” megalapításával — mindkét tény ugyanazt bizonyítja: engedelmesség és hosszú láb. Sohasem engedelmeskedtek jobban, sohasem parancsoltak jobban. Különösen a wagneri karmester méltó olyan korszakra, amelyet az utókor félénk tisztelettel a *háború klasszikus korszakának* nevez majd. Wagner aztán értett a parancsolgathoz, sőt nagy tanár is volt ebben. Kérlelhetetlen akaratú emberként, életfogytiglani önfegyelmezőként parancsolgatott önmagának; Wagner, aki talán az önmegerőszkolás legnevezetesebb példáját adja a világnak, amellyel a művészetek története csak rendelkezik (még Alfierit, legközelebbi rokonát is túlszámalyta ebben. — Egy torinói lakos megjegyzése).

12.

Azzal a belátással, hogy színészünk tiszteletreméltóbb, mint valaha, veszélyessége még egyáltalán nem csappant meg... De ki kételkedik még abban, *amit* akarok — abban a *három követelményben*, amelyre a művészetért érzett haragom, aggodalmam és szeretetem miatt nyitottam a szám?

Hogy a színház ne uralkodjon a művészeteken.

Hogy a színművész ne tévessze meg az igazit.

Hogy a zene ne legyen a hazugság művészete.

Friedrich Nietzsche

Utóirat

Az utóbb elhangzott szavak komolysága megengedi nekem, hogy e helyt egy kiadatlan értekezésből közreadjak néhány mondatot, amelyek, legalábbis komolyságomat illetően, minden kételyt eloszlatnak. Az értekezés címe a következő: *Mibe kerül nekünk Wagner?* A Wagner-pártiságért komoly árat kell fizetni. Efelől egy sötét érzés még ma is él, ma is eleven. Még Wagner sikere, *győzelme* sem tépte ki gyökerestől ezt az érzést. Ám valaha erős, félelmetes, engesztelhetetlen gyűlölet volt ez, amely Wagner életének majdnem háromnegyed részében éreztette hatását. Nem lehet elég nagyra becsülni, értékelni azt az ellenállást, amellyel Wagner nálunk, németeknél, szembetalálta magát. Úgy védekeztünk ellene, akár valami betegség ellen – *nem* elvekkkel, egy betegséget nem cáfolunk meg – hanem szorongva, gátlásokkal, bizalmatlansággal, nyomott kedéllyel, undorral, komoran, mintha személyében valami komoly veszedelem ólálkodna körülöttünk. Esztéta uraimék csúfosan felsültek, amikor a német filozófia három iskolájából kiindulva, „ha, akkor”-jaikkal abszurd háborút viseltek Wagner elvei ellen – mit érdekelték Wagnert az elvek, még a sajátjaival sem törődött! Maguk a németek azonban az ösztöneikben elegendő észet hordoztak ahhoz, hogy e ponton maguknak ezt a „ha, akkor”-t megtiltsák. Valamilyen ösztön akkor gyöngül meg, ha megteleik racionalitással: mivel azáltal, *hogy* racionalizálja magát, meggyengül. Ha vannak olyan jelek, hogy – az európai *décadence* összkaraktere ellenére – létezik még az egészségnek bizonyos foka, bizonyos szímat-ösztön a németiségben a káros és fenyegető iránt, akkor én a legkevésbé

sem szeretném alábecsülni ezt a Wagnerrel szemben tanúsított *szorongó* ellenállást. A becsületünkre válik, sőt már önmagában is reményekre jogosít: ennyi egészséget Franciaország már nem áldozott volna erre. A németek, a történelemnek ezek a *par excellence* *habzó*i, ma Európa legelmaradottabb kultúrnépe; ennek megvan a maga előnye: éppen ezért viszonylag a *legfiatalabb* is.

A Wagner-pártiságért komoly árat kell fizetni. A németek csak nemrégiben felejtettek el félni Wagnertől – aztán minden alkalommal újra meg újra átélték az örömet, hogy *megszabadultak* tőle. (Megjegyzés: Egyáltalán német volt Wagner? Van néhány jó okunk rá, hogy föltegyük e kérdést. Nehéz benne egynémely német vonást fölfedezni. Amilyen sokat tanult, megtanult sok németet utánozni – ennyi az egész. Egész lénye *ellentmond* annak, amit eleddig németnek érezték, nem is szólva a német zenésztől! Apja egy Geyer nevű színész volt. A geyer már majdnem sas...¹⁷ Amit eleddig „Wagner életéről” forgalomba hoztak, az nem több *fable convenué*-nél¹⁸, ha ugyan nem rosszabb. Megvallom bizalmatlanságomat minden ponton, amelyen csupán maga Wagner a tanúság. Nem volt elég büszke ahhoz, hogy reá vonatkozó bármilyen igazságot elviseljen, senki sem volt kevésbé büszke, mint ő. Victor Hugóhoz hasonlóan, még az önéletrajzi elemnél is teljességgel hű maradt önmagához – azaz megmaradt színésznek.)

Vajon emlékszünk-e még egy különös körülményre, amikor végül és egészen váratlanul, ismét átélhettük ezt a régi érzést? Wagner temetésén történt, hogy az első Német Wagner Egylet, a müncheni, koszorút helyezett el a sírján, amelynek *felirata* azonnal nagy hírnévre tett szert. Így hangzott: „Megváltás a Megváltónak!” Mindenki csodálta azt a magasrendű ihletettséget, amely e feliratot sugallta, mindenki csodálta az ízlést, amelyre a Wagner-rajongóknak van előjoga; ám sokan (és ez bőven elég volt!) a következő röpke kis korrektúrát hajtották végre rajta: „Megváltás a Megváltótól!” Így már mindenki föllélegzett.

¹⁷ a német „geyer” szó keselyűt jelent

¹⁸ közismert mese

A Wagner-pártiságért komoly árat kell fizetni. Mérjük le ezt a kultúrára gyakorolt hatásán! Mozgalma voltaképpen kit állított előtérbe? Mit is terjesztett el nagy mértékben? Elsősorban a laikus, a művészet-idióta arcátlanságát. Ők szerveznek manapság egyleteket, amelyek majd „keresztülviszik” ízlésüket, ők szeretnének bírák lenni *rebus musicis et musicantibus*¹⁹. Másodsorban: mindig nagyobb fokú közömbösséget minden szigorú, előkelő, lelkiismeretes művészeti iskolával szemben; erre a helyre kerül a zsenibe vetett hit, amúgy német módra, vagyis a pökhendi dilettantizmus imádata (ennek képletével a Mesterdalnokokban találkozunk). Harmadsorban és ami a legrosszabb: a *teatrokrácia* – a színház *elsőbbségébe* vetett babonás hit, a színházi uralom jogának hite a művészeteken, a művészeteken... Ám a wagneristáknak akár százszor is az arcukba kell vágni, *mi* a színház: valami művészet *alatti* dolog, valami eredendően másodlagos, valami eldolgozatlan, valami, amit a tömegekhez igazítottak, a tömegekhez hazudtak! És mindezen még Wagner sem változtatott: Bayreuth nagy opera, de még csak nem is jó *opera*... A színház a demolátria²⁰ formája az ízlés tekintetében, a színház a tömegek lázadása, népszavazás a jó ízlés *ellen*... *Wagner esete éppen ezt bizonyítja*: megnyerte a tömegeket – megrontotta az ízlést, sőt megrontotta opera-ízlésünket is!

A Wagner-pártiságért komoly árat kell fizetni. Mit művel a szellemmel? *Wagner felszabadítja a szellemet?* – Minden kétértelműség megfelel neki, minden kettős értelem és egyáltalán minden, ami a tudatlanokat rábeszéli, anélkül, hogy a tudomásukra hozná, *mire* is beszéltek rá őket. Wagner tehát nagystílű csábító. Nincs a világon a szellemnek az a fáradt, kiélt, életveszélyes és a világot megrágalmazó ügye, amelyet művészete nagy titokban védőszárnya alá ne venne – a legsötétebb obskurantizmus az, amit az ideál fénypalástja alatt rejteget. Hízeleg minden nihilista (buddhista) ösztönnek és a zene álöltözetébe burkolja, hízeleg minden rendű és rangú kereszténységnek, a *décadence* minden vallási kifejezési formájának. Nyissátok ki fületeket: minden, ami valaha is az elszegényedett élet

¹⁹ műzsai és zenei dolgokban

²⁰ a népert való bálványimádó rajongás

talaján elősarjadt, a transzcendencia és a túlvilág egész pénzhamisítása, Wagner művészetében találja meg legfinomabb szószólóját – *nem* képletekben: Wagner túl okos a képletekhez, hanem – az érzékiségre való rábeszélésben, amely a maga részéről megint csak durvává és fáradttá teszi a szellemet. A zene, mint Kerké... Végző műve e tekintetben legnagyobb mesterműve. A Parsifal a csábítás művészetében örökre megtartja rangját, mint a csábítás *zseniális fogása*... Csodálom ezt a művet, azt kívánom, bárcsak én magam alkottam volna; ehelyett *megértem csupán*... Wagner sohasem volt ihletettebb, mint élete végén. A kifinomultság a szépséggel és a bejegséggel alkotott szövetségben itt olyan messzire megy, hogy már-már árnyékba borítja Wagner korábbi művészetét – és túltöntül világosnak, egészségesnek tűnik. Értitek ezt? Az egészség, a világosság árnyékhatást kelt? Ez már szinte *ellentmondás*!... Ettől mi, *szegény bolondok*, olyan messze vagyunk. Soha nem élt még e világon nagyobb mestere a dohos, papi tömjénfüstnek – soha nem élt még minden *kis* végtelennek, minden reszketegnek és túlcordulónak, a boldogság nyelvjárásszótára minden feminista cikkelyének ilyen ismerője! Igyátok csak barátaim e művészet bájitalát! Sehoh kellemebb módját nem találjátok szellemetek lezüllesztésének, meg annak, hogy férfiaságotokat ott felejtétek a rózsalugasban... Ó, ez a vén varázsló! Minden Klingsorok Klingsora! Hogyan háborúzik ellenünk, *ellenünk* szabad szellemek ellen! A modern szellem minden gyávaságát hogyan beszéli rá varázslatos tündéri hangokkal az akaratra! Ilyen *halálosan* még sohasem *gyűlölték* a megismerést! Aki nem akarja, hogy itt félrevezessék, annak cinikusnak kell lennie, harpnia kell tudni, ha nem akar imádni. Nos hát, vén csábító! A cinikus figyelmeztet téged: *cave canem*...²¹

A Wagner-pártiságért komoly árat kell fizetni. Figyelem az ifjakat, akik sokáig ki voltak téve e fertőzésnek. A leggyakoribb és viszonylag ártalmatlan hatás az ízlés leromlása. Wagner úgy hat, akár a huzamosabb visszaélés az alkohollal. Eltompít, gyomorhurutot idéz elő. Specifikus hatás: a ritmusérzék tönkremegy. A wagnerista végül azt nevezi ritmikusnak, amit én, egy görög közmondással szólva,

²¹ óvakodj a kutyától

„a sár dagasztásának” nevezek. Ennél már sokkal veszélyesebb a fogalmak megrontása. Az ifjú hatókör lesz – afféle „idealista”. A tudomány fölé helyezi magát, ebben a mester színvonalára helyezkedik. Viszont adja a filozófust; írja a Bayreuthi Lapokat; minden problémát az atya, a fiú és a szent mester nevében old meg. A legszörnyűbb mindenképpen az idegek leromlása. Menjünk csak végig éjszaka nagyobb városaink utcáin: mindenütt azt halljuk, hogy ünneplő dühvel, görcsös igyekezettel gyötörnek hangszereket, vad tüvöltés kíséretében. Mi folyik ott? Az ifjak imádják Wagnert... Bayreuth a hidegvízzel operáló gyógyintézetre rimel. Tipikus távirat Bayreuthból: *máris megbántam*. Wagner nem tesz jót az ifjaknak; a nőkre viszont végzetes. Orvosilag téve föl a kérdést, voltaképpen micsoda egy wagnerista nő? Úgy tűnik, a fiatal asszonyok orvosa nem tudná elég komolyan fölállítani ezt a lelkiismereti alternatívát: ez *vagy* az. De ők máris választottak. Két urat nem lehet szolgálni, ha Wagnernek hívják az egyiket. Wagner megváltotta a nőt, a nő ezért építette neki Bayreuthot. Tökéletes áldozatból, teljes odaadásból: a nőnek aztán semmije sincs, amit Wagnernek oda ne adna. Elszegényedik a Mester érdekében, megható jelenet, amint mezelenül ott ácsorog előtte. A wagnerista nő – a legszédítőbb kétértelműség, ami csak létezik manapság; ő Wagner ügyét *testesíti meg* ... Űgye az ő jegyében *diadalmaskodik*... Ó, ez a vén rabló! Elrabolja ifjainkat, még asszonyainkat is elrabolja és a barlangjába hurcolja... Ó, ez a vén Minotaurusz! Mi mindenbe nem került már nekünk! Évről-évre hosszú sorban vezetik legszebb leányainkat és ifjainkat a labirintusába, csak azért, hogy elnyelje őket – Európa évről-évre zengi: „Krétára, Krétára!”²²

²² Offenbach: A szép Heléna kórusának szövegrészlete

Második utóirat

Olybá tűnik, levelem ki van téve annak, hogy félreértsék. Némely arcokon a hála kifejezése rajzolódik ki, szinte hallom a visszafogott, örvendező viháncolást. Ebben is, mint annyi másban, szeretném, ha megértenének. Ám amióta a német szellem szőlőhegyein új álat honos, a birodalmi féreg, a híres-nevezetes *Rhinoxera*²³, egyetlen árva szavamat sem értik meg. A „keresztlap”²⁴ bizonyítja ezt nekem, nem is szólva a központi irodalmi lapról. Én adtam a németeknek a legmélyebb könyveket, amellyel egyáltalán csak rendelkeznek – ez éppen elegendő ok arra, hogy a németek egy szót se értsenek belőlük... Ha *ebben* az írásban háborúszom Wagnerrel – és melleleg szólva, a német „ízléssel” ugyancsak –, ha a bayreuthi agyalágyultság számára kemény szavaim vannak, ezzel még távolról sem akarnék ünnepelni bármilyen *másik* zenészt. *Más* zenészek Wagnerrel szemben nem jönnek számításba. Rosszul áll az egész helyzet. A züllés általános. A betegség mélyre bocsátotta gyökereit. Ha Wagner marad a *zene romjainak* neve, ahogy a szobrászat romjait Bernininek hívják, akkor sem ő mindezeknek az oka. Csak fölgyorsította e folyamat *tempóját* – persze oly módon, hogy iszonyodva állunk e hirtelen lecsúszás, zuhanás előtt. A *décadence* naivitása élt benne, ebben állt az ő fölénye. Ebben hitt, a *décadence* semmi-nemű logikája nem állította meg. A többiek *haboznak* – ez különbözteti meg őket. Semmi egyéb! Felsorolom a közös vonásokat Wagner és a *többiek* között: a szervező erő elsovadása; a hagyományos eszközökkel való visszaélés a célravezető, *igazoló erejű* képesség nélkül; a hamispénzverés a nagy formák utánzásában, amelyek számára ma senki sem elég erős, büszke, magabiztos és *egészséges*; a legkisebb dolgok túlélési képessége; szenvedélyre törekvés bármi áron; az *elszegényedett* élet kifejezésének kifinomultsága; egyre több az ideg a hús helyén. Csak egyetlen zenészt ismerek, aki képes ma

²³ a rinocerosz és a filoxéra összetétele, Nietzsche leleménye

²⁴ Kreuzzeitung – Nietzsche a konzervatív Neue preussische Zeitung-ra gondol, 1848-1938

egy nyitányt *egy darabból* megmunkálni: őt pedig nem ismeri senki... Ami ma híres, az Wagnerhez képest nem „jobb” zene, hanem határozatlanabb csupán — közönyösebb, mert a felét máris elintézték azzal, hogy *az egész már létezik*. De Wagner teljes volt; Wagner volt a teljes leromlás; ám Wagner volt a bátorság, az akarat, a *meggyőződés* a leromlásban! Mi múlik például Johannes Brahms? Boldogsága német félreértés volt, Wagner ellenfeleként fogták föl őt — *szükségük volt* egy ellenfélre! Ebből nem *szükségszerű* zene lesz, hanem mindenképp előtársaságosan sok zene! Ha nem vagyunk elég gazdagok, akkor legyünk büszkék szegénységünkre! Sokáig rejtélyt jelentett számomra az a szimpátia, amely Brahms-ból itt-ott tagadhatatlanul árad, azon bizonyos pártérdéktől, párt-félreértéstől eltekintve; míg végül, majdhogynem véletlenül, rájöttem, hogy ő egy bizonyos ember típusra hat. A képtelenség melankóliája dolgozik benne; *nem* a bőségből alkot, hanem *somjajzik* a bőségre. Ha leszámítjuk utánczát, amit a nagy, régi, vagy az egzotikus-modern stílusformáktól kölcsönöz — akkor ő a másolás mestere — legsajátosabb vonásaként marad a *vágy*... Ezt sejtik meg a vágyakozók, meg a mindenféle kielégítetlen emberek. Túl kevés benne a személyiség, a központ... Ezt nagyon jól értik a „személytelenek”, a periférikusok — ezért szeretik őt. Különösen a kielégítetlen nők kedvenc zenésze ő. Ötven lépéssel odébb ott van a wagnerista nő — amint ötven lépéssel Brahms fölött ott van Wagner — a wagnerista nő, ez a jellegzetes, érdekes, ám mindenképp előtársaságosabb típus. Brahms megható, amíg titkon rajong, vagy önmagát gyászolja - ebben „modern” ő, — de kihűl és már nem tartozik ránk, mihelyt klasszikusoktól *örököl*... Brahmsot szívesen nevezik Beethoven *örökösének*: ennél óvatosabb eufemizmust nem ismerek. Mindaz, ami ma a zenében a „nagy stílusra” igényt tart, ekképp *vagy* velünk szemben hazug, *vagy* önmagával szemben. Ez az alternatíva éppen eléggé elgondolkodtató: tartalmazza e két eset értékének kazuisztikáját. „Hazug velünk szemben”: ez ellen a legtöbb ember ösztöne tiltakozik — nem akarják, hogy becsapják őket, persze én még mindig inkább ezt a típust választanám a másikkal szemben („hazug önmagával szemben”). Az *én* ízlésem már csak ilyen. A „szellemi szegények” kedvéért kézzelfoghatóbban kifejezve: Brahms *vagy* Wagner... Brahms *nem*

színész. *másféle* zenészek jó része Brahms kategóriájába csoportosítható. Egy árva szót sem szólok Wagner okos majmairól, például Goldmarkról: a „Sába királynőjével” bekerülünk az állatseregletbe és mutogathatjuk magunkat. Ma csak a kis dolgokat lehet jól, meszerűen csinálni. Csak itt lehetséges még a becsületesség. Ám egyáltalán nem képes gyógyítani a zene, a fő dolog fő dolgában, a végzettségben, nem képes megszólaltatni a fiziológiai ellentmondást — tehát nem lehet *modern*. A legjobb tanítás, a legelkiismertesebb iskola, az alapvető intimitás, sőt az öreg mester társadalmi elszigeteltsége — mindez tüneti kezelés csupán, szigorúbban fogalmazva, *illuzórikus*, mert előfeltétele már nincs meg a testben: akár egy Händel erős fajtájáról van szó, akár egy Rossini túlárado állatiasságáról. Nem mindenkinek van *joga* minden tanárra: ez egész korszakokra érvényes. Önmagában nincs kizárva a lehetőség, hogy erősebb fajok *maradványai*, tipikusan korszerűtlen emberek, Európában valahol élnek még: ebből kiindulva remélhetnénk még a zenében is bizonyos *megkésett* szépséget és tökéletességet. Amiket mi még a legjobb esetben megélhetnénk, azok kivételek. A *szabály* alól, hogy a lezüllés uralkodik, hogy a lezüllés végzettségű, semmiféle isten nem menti meg a zenét.

Epilógus

Húzódjunk vissza végül, hogy föllélegezhessünk egy pillanatra abból a szűk világból, amelyben a *személyek* értékére vonatkozó minden kérdés elítéli a szellemet. Egy filozófusnak igénye van rá, hogy mos- sa kezeit, miután ilyen hosszasan foglalkozott „Wagner esetével”. Megadom az én *modernség-fogalmamat*. Minden korszak erejének méréséhez az a mérték is hozzátartozik, hogy milyen erényeket engedélyeznek és milyeneket tiltanak benne. Vagy a *felsőszárnyaló* élet erényei szerepelnek itt – ebben az esetben a végsőkéig ellenáll a hanyatló élet erényeinek. Vagy maga a hanyatló élet ez a korszak – és akkor szüksége van a hanyatlás-erényekre is, akkor gyűlöl mindent, ami a teljességből származik, és az erők túlárado bőségével igazolja magát. Az esztétika változatlanul ezen biológiai előfeltevésekhez kötődik: létezik egy *décadence* esztétika és van egy *klasszikus* esztétika – a „magánvalóan szép” nem egyéb agyrémnél, akár az egész idealizmus. Az úgynevezett morális értékek szűkebb szférájában nem találhatunk nagyobb ellentétet, mint az *uralkodó morál* és a *keresztény* értékfogalmak morálja: az utóbbi kifejezetten morbid talajból sarjadt elő (az evangéliumok pontosan azokat a fiziológiai típusokat mutatják be nekünk, amelyeket Dosztojevszkij regényei ábrázolnak), az uralkodó morál („római”, „pogány”, „klasszikus”, „reneszánsz”) pedig éppen megfordítva: a jó közérzet, a *felsőszárnyaló* élet, a hatalom akarása mint az élet elvének jelbeszéde. Az uralkodó morál éppen olyan ösztönösen *mond igent*, ahogy a keresztény *tagad* („Isten”, „túlvilág”, tiszta tagadások „önzetlensége”). Az előbbi még ad is a dolgoknak a bőségéből – derűsebbé teszi, megszépíti, *értelmessé teszi* a világot – míg az utóbbi elszegényíti, megfakítja, elcsúfítja a dolgok világát, *tagadja* a világot. A „világ” – keresztény szitokszó ez. Az értékek optikájában *mindkét* ellentétforma szükségszerű: látásmódok ezek, amelyek hozzáférhetetlenek okok és cáfolatok számára. A kereszténység nem cáfolható, ahogy nem cáfolható egy szembetegség sem. A tudós agyalágyultság tetőpontja az volt, amikor a pesszimizmussal úgy küzdöttek, mintha az filozófia lett volna. Az „igaz” és „nem igaz” fogalmainak ebben az optikában, szerintem, nincs értelmük. Ezzel szemben, ami ellen védeni kell magunkat, az a hamisság,

az ösztön-villásnyelvűség, amely ezeket az ellentéteket nem *akarja* ellentétnek érezni; amilyen például Wagner akarata volt, aki az ilyen hamisságokban a kis mester rangjára tett szert. Az uralkodó morál az *előkelő* morál irányába tekint (az izlandi monda majdhogynem ennek legfontosabb oklevele) és ezzel szemben áll az ellentétes tan, az „alacsony sorúak evangéliuma”, amely a megváltás *igényéről* szól! Mellesleg említve, csodálom a keresztények szerénységét, akik Bayreuthba járnak. Én magam ki nem állnék bizonyos szavakat egy Wagner szájából hallani. Vannak fogalmak, amelyek *nem* tartoznak Bayreuthra... Hogyhogy? Olyan kereszténységről van szó netán, amelyet wagnerista nők számára igazítottak ki, esetleg *maguk* a wagnerista nők igazítottak helyre – hiszen Wagner öreg napjaiban velejéig a *femini generis*-hez²⁵ tartozott? Még egyszer hangsúlyozom: a mai keresztények túlságosan szerények szerintem... Ha Wagner keresztény volt, akkor Liszt talán egyházatya! A *megváltás* igényének, minden keresztény igények kvintesszenciájának az efféle paprikajancsikhoz semmi köze: ez a *décadence* legtisztességebb kifejezési formája, a reá mondott legmeggyőződésebb, legfájdalmasabb „Igen” magasztos szimbólumokban és prédikátumokban. A keresztény meg akar *szabadulni* önmagától. *Le moi est toujours haïssable*²⁶. És megfordítva: az előkelő morál, az uralkodó morál egy *önmagára* való diadalittas „Igen”-t mondasban gyökerezik. Önigenlés ez, az élet önimádata, tehát magasztos szimbólumokra és prédikátumokra van szüksége, de csak azért, „mert túlságosan is csordultig telt a szíve”. Az egész *szép*, az egész *nagy* művészet ide tartozik: háládatosság mindkettő, lényege szerint.

Másrészt nem vehetünk el tőle egy ösztön-ellenállást a *décadent-okkal szemben*, bizonyos gúnyt, sőt iszonyodást sem szimbolikájuktól: mind ezek jószerével bizonyítékai. Az előkelő római a kereszténységet *foeda superstitio*-nak²⁷ érezte: emlékszem rá, milyennek érezte a keresztet Goethe, az utolsó előkelő izlésű német. Hiába is próbálnánk előhozakodni értékebb, *szükségszerűbb* ellentétekkel...²⁸

²⁵ a női nemhez

²⁶ Az én mindig gyűlöletes /Pascal/

²⁷ gyalázatos babonáság

Ám manapság nem kivétel az ilyenféle hamisság, mint a bayreuthiaké. Mindannyian ismerjük a keresztény junker esztétikaellenes fogalmát. Ez az ellentétek közötti *ártatlanság*, ez a „jó lelkiismeret a hazugságban” inkább *modern par excellence*, majdnem ezzel határozható meg a modernség. A modern ember, biológiailag, az *értékek ellentétét* jelenti, két szék között kuporog a pad alatt, egy lélegzettel mond igent és nemet. Nem csoda hát, hogy korunkban a hamisság hússá és vérré, sőt zsenivé változott. Hogy Wagner „köztünk lakozott”? Nem ok nélkül neveztem Wagnert a modernség Cagliostrojának... Ám mindannyian tudásunk és akaratunk ellenére hordozunk a testünkben szinte *egymást kizáró* forrásokból származó értékeket, szavakat, képleteket és morálokat — fiziológiailag szemlélve *hamisak* vagyunk... Mivel kezdődne a *modern lélek diagnosztikája*? Határozott bemetszéssel ezen ösztön ellentmondásosságba, az ellentét értékek elszigetelésével, *legtanulságosabb* esetük élvezéboncolásával. Wagner esete *szerencsés eset* a filozófusoknak — és ezt az írást, tudjátok meg, a háládatosság ihlette...

²⁸ (Az „előkelő morál” és a „keresztény morál” ellentétéről először az „Adalék a morál genealógiájához” című írásom tanít — e könyvnél talán nincs is döntőbb fordulat a vallási és morális megismerés történetében. E könyvnek, amely mindannak próbaköve, ami hozzám tartozik, van szerencséje csak a legmélyebben gondolkodó és legszigorúbb emberekhez tartozhatni, a *többinek* nincs füle hozzá. Az embernek olyan dolgokban kell megtalálnia szenvedélyét, amelyekben ma senki más...)

SCHOPENHAUER MINT NEVELŐ

1.

Megkérdezték a tapasztalt világotazót, melyik emberi tulajdonsággal találkozott világszerte a leggyakrabban, így válaszolt: az emberek hajlamosak a lustaságra. De mások szerint helyesebb lett volna ez a válasz: az emberek félénkek. Szokások és közhelyek mögé rejtőznek. Voltaképpen minden ember tudja jól, hogy egyetlen egyszer, unikumként jött e világra, és semminemű rendkívüli véletlen másodszorra ilyen csodálatosan tarka sokféleséget nem ötvöz olyan egyeddé, amilyen ő: tehát mindezt tudja, de eltűkölja önmaga előtt, mintha rossz volna a lelkiismerete. De miért? Mivel fél a szomszédától, akinek szüksége van a konvenció oltalmára, hogy elrejtőzhessenek mögötte. De hát mi kényszerít egyeseket arra, hogy féljenek a szomszédától, csordaszerűen gondolkodjanak, cselekedjenek és tulajdon lényüknek ne örvendjenek? Némelyeket talán — s ez a ritkább eset — a szemérem. Legtöbbjüket azonban a kényelmeskedés, restség, tehát az a bizonyos lustaságra való hajlam, amelyről szólt az utazó. Igaza van: az emberek inkább lusták, mint félénkek, és pontosan attól félnek leginkább, ami feltétlen tisztességet és nyíltságot követelne tőlük. Csak a művészek gyűlölik ezt a tunya hányódást a kölcsönzött viselkedési formák és az összedobált közhelyek között, leleplezve a titkot, vagyis mindenki rossz lelkiismeretének okát, azt a tételt, hogy minden ember egyszeri és megismételhetetlen csoda; ők meg merik mutatni nekünk az embert, rá mernek

mutatni, mennyire önmaga minden mozdulatában, milyen egyedi, sőt azt is, hogy milyen szép és tiszteletreméltó az ember egyedisége szigorú következményeként, mennyire újszerű — ám korántsem unalmas. A nagy gondolkodó csupán lustaságáért veti meg az embert: e lustaságért látszik közönséges gyári terméknek, kapcsolatokra és oktatásra méltatlannak. Ha valaki nem akar tömegember lenni, nem kényelmeskedhet többé; engedelmesskednie kell lelkiismeretének, amely odakiáltja neki: „Légy önmagad! Mert most nem az vagy, bármit teszel, gondolsz vagy akarsz is.”

Minden ifjú lélek éjjel-nappal hallja e parancsszót és megreszket bele; mert egy örökkévalóság óta egy kis boldogság sejlik fel benne, ha önmaga valóságos felszabadulására gondol: ám ameddig a közvélemény és a félelem béklyózza, aligha remélheti, hogy eljön e boldogság valaha. És milyen vigasztalan, értelmetlen ilyen felszabadulás nélkül az élet! Nincs a természetben szánandóbb és nyomorúságosabb teremtmény annál az embernél, aki nem meri vállalni tulajdon génuszát, törődik ezzel, foglalkozik azzal, kacérkodik mindezzel. Az ilyen ember végső soron valósággal megfoghatatlan, mag nélküli hég, nem egyéb idegen tollakkal ékeskedő, pöffeszkedő felfújt hólyagnál, kísértet csupán, aki nemhogy félelmet, de még szánalmat sem ébreszthet senkiben. És ha joggal mondják a lustáról, hogy öli az időt, akkor azt is elmondhatják egy korszakról, amely a közvélemény kultuszában leli üdvét, vagyis a személyes lustaságban, hogy valóban megöli az időt: mármint úgy vélem, ez az idő értéktelen az élet igazi felszabadítása szempontjából. Milyen erős lesz a későbbi nemzedékek ellenszenva, amikor e korszak hagyatékával foglalkozva megállapítást nyer, hogy az elődök voltaképpen nem élő emberek, hanem közhelyszerűen gondolkodó látszatfigurák voltak; korszakunk talán éppen azért lesz valamely távoli utókor szerint a legsötétebb és a legismeretlenebb, mert esetleg éppen ez a történelem legsötétebb, legkevésbé emberi szakasza. Városaink új utcáit járom és arra gondolok, hogy egy évszázad múltán már egyetlenegy ilyen ház sem áll, amelyeket a közhelyszerűen gondolkodók nemzedéke épített magának, és akkorra e házépítő kontárok közheleiből sem marad semmi. Mennyi remény élhet viszont mindazokban, akik nem e korszak polgárainak érzik magukat, mert ha e kor

polgárai lennének, akkor csupán arra volnának jók, hogy öljék az időt és korukkal együtt elmúljanak maguk is — ők viszont az időt inkább életre akarják támasztani, hogy tovább éljenek ebben az életben.

De ha a jövőben nem is lehet bizodalunkunk — az a csoda, hogy éppen ebben a jelenben léteztünk, ösztönöz minket a legerősebben, hogy saját mértékeink és törvényeink szerint éljünk: az a megmagyarázhatatlan tény, hogy éppen ma élünk, és bár végtelen időnk lett volna máskor is megszületni, nekünk mégis pontosan ez az arasznyi jelen jutott, ennek kell hát megmutatnunk, mi okból és mi végre jöttünk e világra éppen most. Tulajdon életünkért felelősséggel tartozunk önmagunknak; következésképpen mi magunk akarjuk ezt az életet kormányozni, és nem engedjük meg, hogy életünk amolyan okatlan véletlenszerűség képét öltse. Az élettel valami kockázatot, veszélyt kell vállalnunk: éspedig azt, hogy elveszítjük, mind a legjobban, mind pedig a legrosszabb esetben. Akkor meg miért vagyunk ilyen szolgálaiak, ennyire földhözragadtak, miért hallgatunk a szomszéd szavára? Roppant kisvárosias dolog néhány száz mérfölddel távolabb már nem érvényes nézetekhez kötődünk. Kelet és Nyugat amolyan krétával húzott határvonal csupán, amelyet másvalaki jelöl ki nekünk, csak hogy csúfot üzzön félenkségünkben. Az ifjú lélek így szól önmagához: szabad akarok lenni. És ebben talán az akadályozza meg, hogy két nemzet mondjuk gyűlöli egymást és háborúzik, vagy egy tenger van két földrész között, netán olyan hitet hirdetnek, amely néhány ezer éve még nem létezett? Mindez nem te vagy — mondja magának. Senki sem verhet hidat neked, amelyen éppen te jutsz át az élet folyójának túlsópartjára, rajtad kívül senki. Számátalan gázló, híd és félisten létezik ugyan, amelyek átvinnének a túlpartra; de csak a te igaz valódi árán: elzálogosítanád önmagad és elvesznél. Egyetlen út van a világon, amelyen rajtad kívül senki sem mehet. Hová visz? Ne kérdezd! Vágj neki! Ki mondta ezt a mondatot? „Egy férfi soha nem emelkedhet magasabbra, mint amikor nem tudja, hová vezethet az útja.”

De miképp találjuk meg önmagunkat? Hogyan ismerheti meg önmagát az ember? Beláthatatlanul titokzatos kérdések ezek; és ha egy rókáról akár hét bőrt is lenyúzhatunk, akkor az ember önmagáról hétszer hetvenet is, és mégsem mondhatja: „no, ez most már te vagy

a művészek is azt teszik, mint bárki más, sőt rosszabbat – *félreértik* a szerelmet. Wagner úgyszintén félreértette. Azt hiszik, önzetlenek a szerelemben, mert a másik lény előnyét akarják, gyakorta a saját előnyük ellenére. Ám ehhez *birtokolni* akarják azt a másik lényt... Itt még Isten sem jelent kivételt. Távolról sem azt gondolja: „mi köződ hozzá, ha szeretlek is?” – hanem iszonytató lesz, ha nem szeretik viszont. *L'amour* – és e mondás istenekre és emberekre egyaránt érvényes – *est des tous les sentiments le plus égoïste, et par conséquent, lorsqu'il est blessé, le moins généreux*.³ (B. Constant)

3.

Most már látják, mennyire *megjavított* engem ez a zene? *Il faut méditerraniser la musique*⁴: megvan az oka, hogy ezt a képletet fogalmaztam meg (Jón-rosszon túl, 255 §.). A visszatérés a természethez, az egészséghez, a vidámsághoz, az ifúsághoz, az *erényhez*! – Jóllehet éppen én voltam az egyik legromlottabb wagnerista... Képes voltam rá, hogy komolyan vegyem Wagnert... Ó, azt a vén varázslót! Mi mindennel el nem ámított minket! Az első, amit művészete kínál nekünk, nagyítóüveg: belenézünk és nem hiszünk a szemünknek – minden nagy lesz, *maga Wagner is nagy lesz*... Micsoda okos csörgőkígyó! Egész életében „odaadásról”, „hűségéről”, „tisztaságról” csörgött előtünk, és az önmegtartóztatás dicséretét hangoztatva visszahúzódott a *romlott* világtól! Mi meg hittünk neki...

Hát nem hallgatnak rám? Wagner *problémáját* többre tartják Bizet-jénél? Én sem becülöm alá, bizony megvan a maga varázsa. A megváltás kérdése maga is tiszteletreméltó probléma. Wagner semmiről sem gondolkodott olyan mélyen, mint a megváltás kérdéséről: áldozata a megváltás áldozata. Bárki is keres nála megváltást, hol egy emberke, hol egy asszonyka, ez az ő problémája. És milyen gazdagon variálja vezérmotívumát! Milyen ritka, milyen mély értelmű kitérők!

³ A szerelem valamennyi érzelem között a legönzőbb, következőképpen a legkevésbé nagylelkű, ha megsérül.

⁴ a zenét délvidékivé kell tenni

Ugyan ki tanította nekünk, ha nem Wagner, hogy az ártatlanság előszeretettel vált meg érdekes bűnösöket? (A Tannhäuser esete.) Vagy hogy az örök zsidó is megváltást talál, vagyis *röghöz kötött* lesz, ha megházasodik? (A bolygó hollandi esete.) Vagy hogy romlott vénasszonyok élvezik, ha szűzies ifjak váltják meg őket? (Kundry esete.) Vagy hogy a szép lányok leginkább annak örülnek, ha olyan lovag váltja meg őket, aki wagnerista? (A Mesterdalnokok esete.) Vagy hogy a férjes asszonyok azt szeretik, ha egy lovag váltja meg őket? (Izolda esete.) Vagy hogy a „régí Istent”, miután morális szempontból minden tekintetben kompromittálta magát, végül egy szabad szellem és immoralista váltja meg? (A Niebelung esete.) Csodálják-e Önök e végső mélyértelműséget? Vajon megértik-e? Részemről... óvakodom attól, hogy megértsem... Inkább bizonyítani akarom, semmint vitatni, hogy a szóban forgó művekből egyéb tanulságok is levonhatók. Hogy a wagneri balett kétségbeejtheti és erényessé is teheti az embert! (Újfennt a Tannhäuser esete.) Hogy a lehető legrosszabb következményekkel számolhatunk, ha nem bűnjünk idejében ágyba (megint csak a Lohengrin esete). Hogy sohasem tudhatjuk pontosan, voltaképpen kivel is kötünk házasságot (harmadízben a Lohengrin esete). Trisztán és Izolda dicsőíti a tökéletes férjet, akinek, egy bizonyos esetben, egyetlen kérdése van csupán: „Miért nem mondtátok ezt nekem már előbb? Ennél mi sem egyszerűbb!” A felelet pedig így hangzik:

„Nem mondhatom meg neked és kérdésedre a választ immár sohasem leled.”

A Lohengrinben a kutatás és kérdészés ünnepélyes kiközösítésével találkozunk. Wagner ezzel a „feltétlenül hinned kell” keresztényi fogalmát képviseli. A legmagasabb, legszentebb dolgokat sérti meg azzal az ember, ha szemlélete tudományossá lesz... A bolygó hollandi azt a magasröptű tant hirdeti, hogy a nő a legmegfoghatatlannabbat is megragadja, azaz, wagneri nyelven szólva, „megváltja”. E helyt engedtessek meg nekünk egy kérdés. Föltéve, hogy ez igaz, vajon kíváncsiak volna-e? Mi lesz az „örök zsidóból”, akit egy nő

végre, és nem a bőröd csupán.” Ráadásul roppant fájdalmas és veszedelmes kezdet, ha valaki ilyen módon önmaga mélyére akar hatolni, önmaga lényegéhez a lehető leggyorsabban, erőszakosan utat törni. Nagyon könnyen megsérülhet, aztán nincsen orvos a világon aki meggyógyítsa. Meg aztán mire volna jó? Hiszen úgyis minden a legbensőbb valónról tesz tanúságot: barátaink és ellenségeink, tekin-tetünk és kézszerítésünk, emlékeink, meg az elfeledett dolgok, olvas-mányaink és irományaink. A legfontosabb tanúságtétel azonban még hátra van: az ifjú lélek az alábbi kérdéssel nézzen vissza az életre: mit szerettél eddig igazán, mi vonzotta lelkedet, mi uralkodott rajta egy-szersmind boldogítva azt? Állítsd magad elé ezen általad tisztelt tár-gyak rangsorát, ez a sorrend talán elmond valamit voltaképpen önmagad valamely igazi alaptörvényéről. Hasonlítsd össze egymással e tárgyakat, vedd szemügyre, miképp egészítik ki, cáfolják és magya-rázzák egymást, mintegy létrafokokat alkotva, amelyeken mostanig fölkapaszkodtál önmagadhoz; mert igazi lényeged nem benned rej-tőzik, hanem mérhetetlen magasságban fölötted, vagy legalábbis afő-lött, amit többé-kevésbé énednek tekintesz. Igazi nevelőid és oktató-id megmondják neked, mi a lényeged igazi ősi értelme és alapanya-ga: valami nem nevelhető és nem oktatható dolog ez, de bizonyos, hogy nehéz hozzáférni, alakítani vagy megmozdítani. Nevelőid nem lehetnek senki mások, csakis felszabadítóid. És ez minden nevelés tíl-ka: mert nem szemüveget, művétagot, viasz orrot kapunk tőle — mindezek a nevelés afféle torzképei csupán. Mert a nevelés felszaba-dítás. Mindennemű gizgaz, salak, hulladék, élődsi féreg eltávolítása, amelyek a palánta zseme csíráját tönkretethetnék, az igazi nevelés fény és melegség áradása, jótékony hatású éjszakai eső, a természet utánzása, imádata, amennyiben anyai és irgalmas szívű, a természet művének beteljesítése, ha útját állja iszonyú kegyetlen csapásainak s jóra fordítja, és mostoha indulatát, zord értetlenségét fátyollal fedi.

Persze más eszközök segítségével is rátalálhatunk önmagunkra, magunkhoz térhetünk a sötét felhőként reánk települő kábulatból, de én nem ismerek jobbat a nevelőnről és oktatónról való meg-emlékezésnél. És úgy gondolok ma *Arthur Schopenhauer*-ra, akire mint tanáromra és mesteremre roppant büszke vagyok, hogy ké-sőbb másokról emlékezzem meg.

2.

Ha le akarnám írni, voltaképpen mit is jelentett nekem a Scho-penhauer írásaiba vetett első pillantás, akkor időznöm kellene kis-sé annál az elképzelésnél, amelynél ifjúkoromban oly szívesen és gyakorta elidőztem. Akkoriban zabolátlan vágyaimat szabadjára engedve időnként az az elképzelés is megfordult a fejemben, hogy milyen jó lenne, ha a sors levonná vállamról önmagam nevelésé-nek kötelezettségét és szörnyű terhét: mindez pedig nem jelenthet mást, csak azt, hogy a megfelelő időben valamely filozófusban, iga-zi filozófusban nevelőre talállok, akire nyugodtan hallgathatok, mert jobban bízhatok benne, mint önmagamban. Aztán feltettem a kér-dést: milyen alapelvek szerint nevelne téged e filozófus? És eltűnőd-tem rajta, vajon mit szólna a mostanában divatos két nevelési max-imához? Az egyik azt követeli, hogy a nevelő ismerje fel növendé-kei erős oldalait, és minden erejével e jó tulajdonságok kiérlelésén munkálkodjék. A másik maxima viszont úgy szól, hogy a nevelő minden tulajdonságot fejleszteni igyekezzék, megkísérelve közöttük harmonikus viszonyt teremteni. De vajon szabad-e muzsikálásra kényszeríteni azt az embert, akinek az aranyművességhez van tehet-sége? Igazat adjunk-e Benvenuto Cellini apjának, aki fiát rákénysz-e, hogy a „kedves hangszerrel” foglalkozzék, amelyet fia „gya-lázatos pikulának” titulált? Ilyen erősen meghatározott adottságok esetén ezt az eljárást nem helyeselhetjük; és a harmonikus képzés maximája talán csak gyöngébb tehetségű emberekre vonatkoznék, akiknek egész sereg képességük és hajlamuk van, ám egyenként szemügyre véve nem túlzottan jelentősek? De egyáltalán hol talál-juk meg a harmonikus egészt, a sok hangzathból álló összhangot egyetlen emberben, hol csodálhatnánk meg a harmóniát jobban, mint éppen a Cellini típusú emberekben, akikben minden, ismeret, vágy, szeretet, gyűlölet egyetlen központ, egy elemi erő felé törek-szik, és az élő központ uralkodó túlsúlyának következményeképpen mozgásuk harmonikus rendszere alakul ki? Sőt. A két maxima ta-lán nem is egymás ellentéte? Az egyik talán egyszerűen csak azt mondja, hogy az emberben van egy centrum, a másik meg azt, hogy periféria szintén van benne? Az általam megálmodott nevelő

filozófus nemcsak felfedezi majd e centrális erőt, hanem meg is tudja akadályozni, hogy ez az erő szétrombolja a többit: úgy vélem, nevelési feladata inkább az lesz, hogy az egész embert eleven mozgású nap- és bolygórendszerre alakítsa át, és magasrendű mechanikájának törvényét felismerje.

Ilyen filozófust azonban nem találtam, és próbálkoztam ezzel is, azzal is; úgy láttam, hogy a görögökhöz és rómaiakhoz képest mi modern emberek bizony szájalmasak vagyunk, ha csak a nevelési feladatok komolyságának és szigorának a megértésében is. Ilyesféle igényrel akár keresztül-kasul rohangálhatjuk egész Németországot, mégsem találjuk meg, amit keresünk, az egyetemeken sem. Teljesítetlenül maradnak itt ennél sokkal szerényebb és egyszerűbb kívánságok is. Ha például valaki a németek között szónokká akar-ná képezni önmagát vagy írói képzésben akarna részesülni, nem találna sem mestert, sem iskolát; mintha még arra sem gondoltak volna itt, hogy a szónoklás és az írás művészetek, amelyeket nem lehet elsajátítani a leggondosabb irányítás és a legkeményebb munkával töltött tanulóévek nélkül. Mi sem mutatja világosabban és szégyenletesebben a kortársak fennhéjázó, arcátlanul jó közérzetét, mint a nevelők és a tanárok iránti igényeik félig szűkkeblű, félig ostoba silánysága. Házitanító gyanánt meg ki mindenkivel be nem érik, még legelőkelőbb és legjobban képzett németjeink is? Miféle zavarosfejú alakok testületét, meg a legósdibb tanszerek állományát nevez-zük gyakorta gimnáziumnak? Mi mindennel be nem érjük a leg-főbb oktatási fórum, az egyetem gyanánt – micsoda vezetőikkel, mi-lyen intézményekkel vagyunk elégedettek, amikor pedig arról a roppant nehéz feladatról van szó, hogy emberré kell nevelni az embert! És az a mód, ahogy a német tudósok megközelítik a tudományt, mindenekelőtt azt mutatja, hogy többre tartják a tudományt az emberségnél, és képesek akár csapatostól is feláldozni érte önmagukat, e példával új nemzedékeket ugyancsak önfeláldozásra buzdítva. A tudománnyal való érintkezés – ha nem vezérli és korlátozza, magasabb nevelési maxima, hanem a „minél több, annál jobb” alapelve csak egyre inkább felszabadítja – a tudósoknak éppen olyan káros, mint a *laissez-faire* (szabadelvűség; francia) gazdasági tantétel egész népek erkölcsiségének. Ki tudja még, hogy a

tudósok nevelése – mivel a tudós embersége nem eladó vagy megvásárolható – roppant nehéz kérdés, és e nehézségről a tulajdon szemünkkel győződhetünk meg, ha egy pillantást vetünk a tömördek újonnan megjelent könyvre, amelyek az ötlettelen, korán kezdett tudományos munkának köszönhetik megjelenésüket, alkotói pedig ugyanennek púpjaikat a hátukon. Ám a magas szintű nevelés hiányának létezik még fontosabb bizonyítéka is, fontosabb, veszélyesebb, de elsősorban sokkalta általánosabb bizonyítéka. Ha már tudjuk, miért nem nevelnek mostanában szónokokat és írókat (mert nem léteznek ilyen nevelők), ha már azt is tudjuk, miért nevelik ma félre a tudósokat – mert a tudomány, tehát embertelen absztraktum neveli őket –, akkor végre tegyük fel önmagunknak a következő kérdést is: hol vannak számunkra, tudósok és tanulatlanok, előkelők és közrendűek számára a kortársi erkölcsi példaképek, a követendő példák, hol van a korszak alkotói moráljának foglalata? Hová lett az erkölcsi kérdésekkel foglalkozó gondolkodás, amely kérdésekkel pedig eddig még minden idők társadalmi élete elmélyülten foglalkozott? Nincsenek már követendő példák, nem létezik ilyen gondolkodás? Voltaképpen az erkölcsi-ség öröklött tőkéjét éljük föl, amelyet elődeink halmoztak fel és mi nem tudunk gyarapítani, hanem tékozolni csupán; társadalmunkban ilyesmiről egyáltalán nem beszélnek, vagy ha beszélnek is, ezt olyan naturalisztikus gyakorlatlansággal és tapasztalatlansággal teszik, hogy az föltétlenül ellenszenvet ébreszt az emberekben. Így történt, hogy iskoláink és tanáraink egyszerűen eltekintenek az erkölcsi neveléstől vagy beérik merő formaságokkal. Az erény olyan szó, amelyről tanárnak és diáknak semmi sem jut eszébe, ódivatú szó, amelyen nevetgélnek, és még jó, ha csak nevetgélnek, mert ha nem, akkor színelik.

Nehéz és bonyolult dolog az összes erkölcsi erő elapadásának magyarázata; ám aki tekintetbe veszi a győzedelmes kereszténység befolyását régi világunk erkölcsiségére, az nem hagyhatja figyelmen kívül a minden valószínűség szerint egyre inkább alulmaradó kereszténység reakcióját sem korunkra. A kereszténység magasrendű eszméjével annyira túlicitálta az antik morális rendszereket és a bennük egyenlő mértékben uralkodó természetességet, hogy az

emberek érzéketlenek lettek e természetességgel szemben, sőt megundorodtak tőle; felismerte ugyan a jobbat és a magasabbrendűt, de amikor már nem volt képes azt cselekedni, nem térhetett vissza a jóhoz és a magasrendűhöz, vagyis az említett antik erényhez, bármilyen szívesen tette volna. A modern ember állandóan ingadozik a kereszténység és az antik világ között, az erkölcsiség képmutató vagy hazug kereszténykedése és a bátortalanul, elfogultán kezelt antikizálás között, és rosszul érzi magát; az öröklött félelem a természetességtől, és az újból feltámadt vonzalom e természetesség iránt, a vágy, hogy otthonra találjon valahol, megismerő erejének tehetetlensége, a jó és a jobb közötti ingadozás békétlenséget, zűrzavart szül a modern lélekben, terméketlenségre és örömtelenségre ítélve azt. Soha nem volt nagyobb szükségünk erkölcsi nevelőre, és soha nem volt valószínűlenebb, hogy megtaláljuk őt; nagy járványok idején, amikor a legnagyobb szükség van orvosokra, a legnagyobb veszélyeknek éppen ők vannak kitéve. Mert hol találhatók a modern emberiség orvosai, akik olyan egészségesek, és olyan biztosan állnak a lábukon, hogy másokat is támogatni tudnak, sőt vezetni is őket, ha kell? Korunk legjobb személyiségei állandóan sötét, nyomott hangulatban vannak, nyomasztja őket a lelkükben zajló színlelés és nyíltság közötti küzdelem, nem bíznak önmagukban, nyugtalanok, így aztán nem lehetnek mások útmutatói, egyszerűsmind szigorú nevelői.

Nem túloztam, amikor arról beszéltem, hogy csapongó vágyaktól űzve képzeltem el, milyen jó volna, ha nevelőnek igazi filozófust találunk, aki korunk általános fogyatékoságai fölé képes emelkedni és ismét megtanítana rá, hogy a gondolkodásban és az életben egyaránt *egyszerűek és becsületesek*, vagyis korszerűtlenek legyünk, a szó legmélyebb értelmében. Mert az emberek olyan sokfélék és bonyolultak lettek, hogy mindenképpen becsütelenné kell lenniük, ha egyáltalán beszélni akarnak, ha megállapításokat eszközölnék és eszerint szándékoznak cselekedni.

Efféle szükségletek és kívánságok közepette ismerkedtem meg Schopenhauerral.

Schopenhauernak azon olvasói közé tartozom, akik valamely könyve első oldalának elolvasása után mindjárt bizonyosan tudták,

hogy e szerző minden könyvét elolvassák első betűtől az utolsóig, minden szavát hallani akarják, amit csak kiejtett száján. Már az első pillanatban megbíztam benne, és ma is éppen úgy övé a bizalmam, mint amikor első sorát olvastam, kilenc évvel ezelőtt. Olyan jól megértettem őt, mintha egyenesen nekem írt volna, hogy érthetően, ám szerénytelenül és kissé ostobán fejezzem ki magam. Ennek oka talán, hogy soha egyetlenegy paradoxont sem találtam nála, legföljebb itt-ott egy-egy kisebb tévedést. A paradoxon ugyanis nem ébreszt bizalmat, mivel a szerző a paradoxonnal maga sem akar mást, mint csillogni, félrevezetni és általában látszatot kelteni. Schopenhauer nem akar látszatot kelteni soha, mert önmagának ír, és senki nem akarja, hogy becsapják, legkevésbé az olyan filozófus, aki önmagát teszi meg önmaga törvényévé: ne csapj be senkit, még önmagadat sem! Még a tetszetős társadalmi csalás útján sem, amely majdnem minden beszélgetés sajátja, és amelyet az írók jószerével öntudatlanul utánóznak; még kevésbé a szónoki emelvénnyel tudatos csalással, a retorika mesterséges eszközeivel. Schopenhauer viszont önmagával beszél: vagy ha már mindenképpen hallgatóságra kell gondolnunk, akkor képzeljük el a fiút, akit az apa oktatásban részesít. Nyílt, természetes, jóindulatú beszéd ez, olyan hallgatónak, aki jó szívvel figyel rá. Ilyen írókra van szükségünk. Hangjának árnyalata már a beszéd első pillanatában jóleső érzéssel melengeti szívünket, mintha hatalmas szálerdőbe értünk volna, ahol mélyeket lélegzünk és mindjárt jobban érezzük magunkat. Úgy érezzük, itt is mindig azt a tiszta, éltető levegőt szívjuk; bizonyos utánózkodatlan elfogulatlansággal és természetességgel találkozunk, amely olyan emberek sajátja, akik urak tulajdon házukban, mégpedig nagyon is gazdag házban — ellentétben azokkal az írókkal, akik többnyire valósággal csodálják önmagukat, ha egyszer véletlenül sikerült szellemesnek lenniük, és ettől egész előadásmódjuk valahogy nyugtalan és természetellenes lesz. Schopenhauer beszédmódjáról nem jutnak eszünkbe tudósok sem, akik természettől merev és ügyetlen végtagokkal rendelkeznek, így mozgásuk esetlen, szögletes és nehézkes; másrészt viszont Schopenhauer nyers, és kissé medveszerű lelke a jó francia írók csiszoltságát és udvari kedélyeskedését nemcsak elutasítja, hanem egyenesen megveti; és nem fedezhető fel rajta az az

utánzott, mintegy túlezüstözött látszatfranciaság, amire a német írók olyan sokat adnak. Schopenhauer kifejezőmódja itt-ott némiképp Goethére emlékeztet engem, más németre egyébként egyáltalán nem. Mert nagyon jól el tudja mondani a mély értelmű dolgokat egyszerűen, a megindítót retorika, a szigorúan tudományost pedig pedantéria nélkül: s mindezt melyik némettől tanulta volna meg? Szintén távol tartja magát a szörszálhasogató, túlon túl mozgékony és – bocsánat a szóért – egyáltalán nem németes Lessing-féle modorosságtól, és ezért megint csak köszönet illeti, mivel Lessing a prózai ábrázolás szempontjából a legfélrevezetőbb német szerző. És hogy mindjárt a legnagyobbat is elmonddjam, amit ábrázoló művészetéről elmondhatok, tulajdon mondatával jellemzem őt: „A filozófus legyen nagyon becsületes, ne használjon poétikai vagy retorikai segédeszközöket.” A közvélemény korszakában a magányvéleményre tartozik – amely egyébként tilos –, hogy létezni még becsületesség, sőt ez a becsületesség egyfajta erény; és ezért Schopenhauert nem dicsérem, csupán jellemzem, megismételve a következőt: íróként is becsületes; és olyan kevés a becsületes író, hogy bizalmatlannak kell lennünk már szinte minden emberrel szemben, aki ír. Csupán egyetlenegy íróról tudok, aki becsület dolgában vetekszik Schopenhauerral, sőt többet ér nála, és ő Montaigne. Ha arra gondolunk, hogy ilyen ember is írt, akkor igencsak kedvünk támad a földi életre. Amikor megismerkedtem övele, a legszabadabb és legerősebb lélekkel, azt kellett mondanom róla, amit ő Plutarkhoszról mondott: „Alig vetettem reá egyetlen pillantást, mindjárt valósággal szárnyaim nőttek.” Előbbi véleményem fenntartásával ismétlem meg: ilyen emberekkel lehetne otthonossá tenni a földet.

A becsületességen kívül Schopenhauernak és Montaigne-nek van még egy közös tulajdonsága: a valóban szívderítő vidámság. *Aliis lactus, sibi sapiens* (más előtt vidám, önmaga előtt bölcs ember). Ugyanis két roppant különböző fajta vidámság létezik. Az igazi gondolkodó mindig földertül és fölfrissül, akár komolyságának vagy játékos kedvének, akár emberi belátásának vagy isteni türelmének ad hangot; nem aggastyán módjára, reszkető kézzel és könnyben úszó szemmel, hanem férfias egyszerűséggel, bátran és határozottan, kisé tán nyersen és keményen, de mindenestre győzteshez méltón.

És pontosan ez az igazán szívderítő: a diadalmas isten az összes általa legyőzött szörnyeteg mellett. Viszont a középszerű írók és stílk látókörü gondolkodók vidámságától – ha olvasás közben találkozunk vele – nyomorultul érezzük magunkat, amint ezt már a kis David Strauss derűjének példáján bemutattam. Az ember általában szégyenli, hogy ilyen vidám kortársai vannak, mert az utókor előtt ők teszik nevetségessé a korszakot és benne minket, embereket. Ezek a kedélyes fickók egyáltalán nem is látják a szenvedést és a szörnyűségeket, amelyekről gondolkodókként, hogy lássuk és leküzdjük, előadnak; és vidámságuk azért nyomasztó, mert hazug: mivel azt a látszatot akarja kelteni, hogy kivívták a győzelmet. Pedig alapjában véve vidámság csak ott van, ahol győzelem van, és ez egyaránt érvényes igazi gondolkodók műveire, valamint minden műalkotásra. A tartalom lehet olyan szörnyű és komoly, mint maga a létezés kérdése, de a mű csak akkor lesz nyomasztó és kínzó, ha amolyan látszatgondolkodók és aligművészek teszik tönkre tehetségtelenségükkel; viszont nem lehet az embernek szívderítőbb és jobb dologban része annál, mint amikor az igazi győztesek egyikének közelébe kerülhet, akik azért szeretik az életet igazán, mert nagyon elmélyülten gondolkodnak és végül bölcs emberként hajolnak meg a szépség előtt. Ők valóban beszélnek, nem pedig dadognak, és utána sem fecsegnek; ők valóban járnak-kelnek a világban és valóban élnek és nem is olyan szörnyen visszafogott módon, mint általában az emberek többsége él: éppen ezért válik igazán hasznunkra, ha a közelükben lehetünk. Goethé-hez hasonlóan legszívesebben már-már így kiáltanánk fel: „Milyen pompás, fölséges élőlény! Mennyire megfelel a helyzetének, milyen igaz és mennyire él!”

Mást nem is idézek fel, csak azt a szinte fiziológiai benyomást, amelyet Schopenhauer tett rám, egy természeti lény belső erejének átáramlását egy másikba, ami az első és lehető legfinomabb érintéstől következik be; s ha ezt a benyomást utólag elemeire bontom, akkor három elemet látok: a becsületességet, a vidámságot és az állhatatosságot. Becsületes, mert önmagához és önmagának beszél és ír, derűs, mert a legnagyobb nehézségeket küzdötte le gondolkodás útján és kitartó, mert kitartónak kell lennie. Ereje szálegyenesen növekszik, mint szélcsendben a láng fölfelé, rezzenetlen nyugalommal.

Schopenhauer mindig rátalál az útra, és mi még csak nem is veszünk észre, hogy kereste volna; hanem mintegy valamely természeti törvény, a nehézségi erő kényszerének engedelmességgel. És aki egyszer is érezte valaha, mit jelent korunk birkanyáj-emberiségében egyetlen elfogulatlan, gátlásoktól nem agyonnyomorított, valódi emberi lényt találni, az megérti örömet és csodálatot, amelyeket akkor éreztem, amikor Schopenhauerra bukkantam. Gyanítottam, hogy őbenne végre megtaláltam azt a nevelőt és filozófust, akire olyan régóta vágytam. Csupán könyv formáján ugyan, ami éppen elég baj volt. Annál jobban igyekeztem a könyvön keresztül megpillantani, magam elé képzelni az élő embert, akinek hatalmas testamentumát olvasnom kell, és aki csak azokat tette meg örökösvé, akik nem csupán olvasói akarnak és tudnak lenni: hanem fiai és növendékei.

3.

Valamely filozófust pontosan olyan mértékben vallok magaménak, amilyen mértékben például képes szolgálni nekem. Kétségtelen, hogy a példája egész népeket csábíthat követésre; ezt bizonyítja az indiai történelem, amely jöszerevel az indiai filozófia történetével azonos. Ám a példát a látható életben kell megmutatni és nem csupán könyvekben, tehát valahogy úgy, ahogy Görögország filozófusai tanították: nem annyira beszéddel vagy akár írással, mint inkább arkifejezéssel, tartással, öltözködéssel, étkezéssel, erkölcsökkel. Németországban hol vagyunk már a filozófiai élet ezen nyílt, bátor és áttetsző mivoltától! A látszat szerint a szellem már régen felszabadult, a test meg apránként éppen most szabadul fel. És mégis örülség volna azt állítani, hogy egy szellem szabad és önálló, ha e kivívott korlátatlanságot – ami lényegében alkotói önkorlátozás – reggeltől estig minden pillanatban nem bizonyítja újra meg újra. Kant mindvégig ragaszkodott az egyetemhez, alávetette magát különféle kormányoknak, látszólag megmaradt a vallásos hitben, elvisele kollegáit és diákjait; így az ő példája elsősorban egyetemi professzorokat és professzor-filozófiát hozott létre. Schopenhauer nem

nagyon érintkezik a művelt kasztokkal, elszigeteli önmagát, államtól és társadalomtól egyaránt független akar lenni, ez a törekvés jellemzi, hogy mindjárt a legszembetűnőbb vonását említsük. Ám a németek között a filozófiai élet felszabadulásának számos fokozata ismeretlen még, s talán mindig is ismeretlen marad. Művészeink bátrabban és tisztességesebben élnek, és legnemesebb példánk, Richard Wagner példája mutatja, hogy a géniusz egyáltalán nem tarthat attól, hogy kiélezett módon kerül szembe az uralkodó formákkal és a fennálló renddel, ha napvilágra akarja hozni a benne élő értékesebb rendet és magasabb rendű igazságot. Az az „igazság” viszont, amelyről professzoraink annyit beszélnek, persze igen-csak igénytelen dolognak látszik, ami soha nem idéz elő semmiféle rendtelenséget vagy rendkívüli dolgot: kényelmes és kedélyes szülemény, amely siet megnyugtatni mindennemű fennálló hatalmat, hogy őmiatta aztán igazán nincs miért aggódnia, hiszen nem egyéb ő, mint „tisztá tudomány”. Tehát azt akarom kifejezni, hogy Németországban a filozófiának egyre inkább el kell felednie, hogy „tisztá tudomány” legyen: és Schopenhauer, az ember példája éppen ehhez példa.

Túlás nélkül állíthatjuk, valóságos csoda, hogy ilyen emberi példává fejlődött, mert a legszönyorosabb külső és belső veszedelmek valósággal tolongtak körülötte, amelyek minden gyengébb teremtményt biztosan agyonnyomtak és szétforgácsoltak volna. Nekem úgy tűnik, mindez annak határozott jele lehetett volna, hogy Schopenhauer, az ember távozásával e világból nem marad itt más, csak legjobb esetben „tisztá tudomány”, de csak a legjobb esetben; sokkal valószínűbbnek látszott, hogy nem marad sem ember, sem tudomány.

Egy újabb angol szerző a szokásos társadalmi keretek között élő különleges embereket fenyegető legáltalánosabb veszélyt ecsetelve így ír: „ilyen idegenszerű jellemelek először megtörnek, majd melankolikusak lesznek, aztán megbetegszenek és elpusztulnak. Egy Shelley Angliában nem élhetett volna, és általában nem létezhetek nálunk Shelley típusú emberek”. A mi Hölderlinünk és Kleistünk és még hányan, mind különlegességüktől mentek tönkre, nem tudván elviselni az úgynevezett német műveltség klímáját; csak a Beethovenhez,

Goethehez, Schopenhauerhez és Wagnerhez hasonló vasakarátú jellemeknek sikerült kitartani. Ám számos vonásuk és ráncuk magán hordja kimerítően ádáz küzdelmük hatását. Nehezebben lélegeznek és kissé erőszakos a hangjuk. Az a gyakorlott diplomata, aki Goethével találkozott és futólag beszélt is vele, ezt mondta barátainak: „*Voilà un homme, qui a eu de grands chagrins!*” („Ennek az embernek nagy nehézségei voltak!”) – amit Goethe ekképp németesített: „már megint egy ember, aki alaposan besavanyodott!” És hozzáfűzi: „Ha elvégzett munkánk arcvonásainkon nem tünteti el a szenvedés nyomait, akkor nem csoda, hogy minden a szenvedés nyomait viseli önmagán, ami belőlünk és törekvéseinkből megmaradt.” És ez Goethe, akire a legboldogabb németként mutatnak rá művelődésünk nyárspolgárai, mivel ezzel is bizonyítani szeretnék a tételt, hogy mindenképpen előfordulhat közöttük még boldog ember is – azzal a hátsó gondolattal a fejükben, hogy senkinek sem bocsátható meg, ha köztük boldogtalannak és magányosnak érzi magát. Nagy kegyetlenséggel és mindenféle magyarázatokkal kiegészítve felállították még azt a tantételt is, hogy az elmagányosodás mindig valami titokzatos bűn következménye. Szegény Schopenhauernek is nyomta egy titkos bűn a lelkét, mégpedig az, hogy saját filozófiáját többre tartotta, mint kortársai; ráadásul olyan szerencsétlen volt, hogy éppen Goethétől még azt is tudta, hogy ha filozófiáját meg akarja védelmezni, akkor fel kell vennie a küzdelmet a kortársi agyonhallgatással szemben. Mert létezik egyfajta inkvizíciós cenzúra, amelyben a németek, Goethe ítélete szerint, roppant megszűre jutottak: a tökéletes hallgatásig. És e téren olyan igazán nagy szerű eredményt értek el, hogy Schopenhauer főműve első kiadásának nagy részét hibásan, jószerével olvashatatlanul adták ki, makuláturaként. Szörnyű nyugtalansággal töltötte el a fenyegető veszély tudata, hogy nagy művét agyonhallgatással teszik tönkre, és egyetlen egy jelentős követő sem mutatkozott. Elszomorodunk, amikor látjuk őt, amint kétségbeesett küzdelmet folytat a hírnévért, és van valami fájdalmasan megkapó abban a diadalmas bizonyosságban, hogy most már valóban olvassák (*legor et legar* – olvasnak engem most, és a jövőben is olvasni fognak). Minden olyan vonása, amely nem mutatja a filozófus méltóságát, a szenvedő embert mutatja, aki

legbecselebb javaiért aggódik. Gyötörte a gond, hogy elveszíti vagyunkját és akkor már nem őrizheti meg tiszta, antik típusú viszonyát a filozófiához. Megbízható és résztvevő emberek utáni vágya általában kielégítetlen maradt, egyetlen igazi társát hűséges kuttyájában találta meg. Egészen egyszerűen remete volt, egyetlen hasonló típusú baráttal sem vigasztalódott, hiszen egyik embert a másiktól valóságos végtelen választja el. Akinek igaz barátai vannak, nem tudja, mi az igazi magány, még akkor sem, ha egyébként az egész világ ellensége is. Látom már, nem tudjátok, mit jelent az elmagányosodás. Ahol erős társadalmak, kormányok, vallások voltak, hátrázott közvélemény volt, vagyis hát zsarnokság, ott a zsarnokság gyűlölte a magányos filozófusokat; mert a filozófia menedéket nyújt az embernek, ahol a zsarnokság nem éri utol, belső világának barlangjában, a lélek labirintusában – és ez dühíti a zsarnokokat. Ott rejtőznek el a magányosak, ám a legnagyobb veszély szintén ott leselkedik a magányosokra. Ezeknek az embereknek, akik szabadságukat belső világukba mentették át, a külvilágban is élniük kell, szem előtt kell lenniük, mutatkozniuk kell; megszámlálhatatlan emberi kapcsolat fűzi őket másokhoz: születés, lakhely, haza, véletlen, mások tolatódása; megszámlálhatatlan közhelyet várnak tőlük, pontosan azért, mert a közhelyek uralkodnak; a nem tagadó arckifejezés beleegyezésnek számít, a nem tiltó kézmozdulatot engedélynek veszik az emberek. Ezek a magányos és szabad szellemek tudják, hogy állandóan mindenben másnak látszanak, mint amilyenek: félreértések valóóságos hálójában élnek, jóllehet nem akarnak mást, csak igazságot és tisztességet, ám ezekre hiába vágnak, mert még tetteikért is hamis ítéletek, immel-ámmal tett engedmények, kimélő agyonhallgatás és téves értelmezés köde burkolja be őket. Mindentől a melankólia felhője telepszik homlokukra: mert ezek a jellemek még a halálnál is jobban gyűlölik a szükségszerűségnek minősített látszatot; és az előlötti tartós elkeseredés miatt fenyegetőek, mint valami füstölő vulkán. Időnként bosszút állnak kényszerű elzárkózásukért, kikényszerített zárkózottságukért. Iszonyatos arckifejezéssel jönnek elő barlangjukból; szavaik és tetteik valószággal robbannak ilyenkor és könnyen lehet, hogy önmaguktól mennek tönkre. Ilyen veszélyesen élt Schopenhauer. Éppen ilyen magányos embereknek

van szükségük szeretetre, társakra, akik előtt egyszerűek és nyíltak lehetnek, mint önmaguk előtt, akiknek jelenlétében feloldódik a görcsös hallgatás és megszűnik a színlelés kényszere is. Ha elveszítük tőlük e társakat, akkor nagyobb veszélynek tesztet ki ezeket a magányosokat: Heinrich von Kleist a szeretetlenségtől ment tönkre, ez a különleges emberek legiszonytatóbb ellenszere: olyan mélyre űzik őket önmagukba, hogy azokból a mélységekből már csak vulkanikus erővel tudnak kitörni. De mindig akad azért olyan félisten, aki elviseli az életet ilyen szörnyű körülmények között és végül győzedelmeskedik; és ha magányos énekét hallani akarjátok, akkor hallgassátok Beethoven zenéjét.

Az első veszély, amelynek árnyékában Schopenhauer élt, az elmagányosodás volt. A második: a kételkedés az igazságban. E veszedelem minden gondolkodót nyomon követ, aki a Kant-féle filozófiából indult útjára, feltéve, hogy az illető erős és egész ember a szenvedésben és a vágyban, és nem csupán afféle kerepelő gondolkodó- és számológép. Ám mindannyian nagyon jól tudjuk, milyen szégyenletes a helyzet e feltevés hátterében; igen, úgy tűnik nekem, Kant csak nagyon kevés emberre hatott igazán eleven módon, kevesekben vált vérré a hatása. Jóllehet mindenütt olvasható, hogy e hallgató tudós cselekedetei óta forradalom tört ki minden szellemi területen, én ezt nem tudom elhinni. Mert mielőtt bármilyen területen forradalom törne ki, az embereken kellene látszania valamilyen forradalmi átalakulásnak, amit sehogy sem veszek észre. Kant népszerű hatása a mindent szétmorzsoló és ízekre szedő szkepticizmus és relativizmus formájában jutott kifejezésre; és csak a képtelen elviselni képtelen legtevékenyebb és legnemesebb szellemeknél idézett elő minden igazságban való megrendülést és kétségbeesést. Például ahogy Heinrich von Kleist élte át a kantí filozófia hatását. „Nemrégiben – írja egyszer a maga megkapó módján – megismerkedtem Kant filozófiájával, és mindenképpen közölnöm kell veled egy gondolatát, még akkor is, ha tartok tőle, hogy téged éppen olyan mélyen megrendít, mint engem. Nem tudjuk eldönteni, hogy amit igazságnak nevezünk, valóban igazság-e, vagy csupán a mi szemünkben látszik igazságnak. Ha az utóbbi igaz, akkor az itt összegyűjtött igazság a halál után már semmit sem jelent, és hiábavaló

minden törekvésünk, hogy olyan tulajdonra tegyünk szert, ami a sírba is követ minket. – Ha e gondolat lándzsahegye nem sebz meg szívedet, úgy ne kacagj azért valaki máson, aki úgy érzi, legszentebb belső valója sérült meg tőle. Egyetlen, legmagasabb rendű célom semmivé foszlott, egyéb pedig nincs többé előttem.” Igen. Mikor éreznek majd az emberek újra ilyen kleisti természetes-séggel, mikor tanulják meg ismét valamely filozófia értelmét „legszentebb belső valójukkal” mérni? Pedig először éppen erre van szükség, hogy felbecsüljük, mit jelenthet nekünk, Kant után, éppen Schopenhauer, mint vezető, aki a szkeptikus lehangoltság és a kritikai lemondás mélyéből a tragikus szemlélet magasába visz minket, ő maga is először járva végig az utat, amelynek végén a végtelen éjszakai égbolt borul reánk csillagaival. Nagysága abban rejlik, hogy az egységes egésként értelmezett élet képével áll szemben, hogy egységes egésként értelmezze azt; míg a legélesebb elméket nem lehet megszabadítani a tévedéstől, hogy a helyes értelmezéshez akkor kerülnek közel, ha a kép színeit és anyagát vizsgálják aprólékosan, amelyekkel és amire a képet festették. Mindennek talán egyetlen eredménye, hogy megállapíthatják: a képet nagyon finom szövésű vászonra festették, kémiaiilag meghatározhatatlan festékekkel. Ha a képet megakarjuk érteni, tudnunk kell, ki festette – Schopenhauer erre jött rá. Nálunk az egész tudományos klikk a vásznat és a festéket tanulmányozza, azt akarja megérteni, nem pedig a képet; azt mondhatnánk, hogy az egyes tudományokat ömmagára nézve ártalom nélkül csak az az ember használhatja, aki előzőleg az élet és általában a létezés összképét alaposan szemügyre vette, mert ilyen szabályozó-rendező összkép nélkül az egyes tudományok inkább gátló tényezők, amelyek nem vezetnek célhoz, hanem életünk folyását még zavarosabbá teszik. Schopenhauer, amint már mondtuk, nagy abban, hogy azt a képet úgy követi nyomon, mint Hamlet a szellemet, anélkül, hogy kifáradna, mint a tudósok, és nem hagyja, hogy a tudós skolasztika kigúnyolja, ami gyakorta jut osztályrészül a zabolátlan dialektikusoknak. Teljességgel jelentéktelen filozófusok tanulmányozása csak azért vonzó, hogy felismerjünk, ezek mindjárt nagy filozófiák uszályába kerülnek, ahol megengedett a tudós pro és kontra, a tépelődés, kételkedés és ellentmondás,

és ezért nem tesznek eleget minden nagy filozófia követelményének, amelynek egésze mindig így beszél: vedd szemügyre minden élet képét, és abból tanuld meg életed értelmét. És megfordítva: olvasd végig életedet és abból próbáld megérteni az általános élet hieroglifáit. És Schopenhauer filozófiáját is mindig így kell elsősorban értelmezni: individuálisan, hogy az egyes ember saját nyomorát, a maga korlátozottságát meglássa, hogy ellenszert és vigaszt találjon: nevezetesen az „En” fölládozását, a legnemesebb szándékoknak való feltétlen engedelmességet, főképp az igazságosság és könyörület tiszteletét. Megtanít minket rá, hogy megkülönböztessük az emberi boldogságot valóban és látszólag tápláló dolgokat: sem gazdagság, sem köztisztelet, sem a nagy műveltség nem lendítheti ki az egyént léte értelmetlensége fölött érzett mélységesen nyomott kedélyállapotából, és a törekvés e javak után csak egy föléjük rendelt magasabb cél által nyer értelmet: vagyis hatalomra van szükségünk, hogy e hatalom fizikai ereje révén némiképp tulajdon ostobaságaink és ügyetlenségünk korrektorai lehessünk. Ez mindekelőtt önmagunknak szól, de végül is rajtunk keresztül mindenkinek. Minden bizohnyal mély rezignációhoz vezet ez a törekvés: mert mennyi minden javítanivaló van, mind az egyes, mind az általános tekintetében!

E szavakat éppen Schopenhauerra alkalmazva elérkezünk élete harmadik és legsajátosabb veszélyéhez, amelyben legbensőbb valójának lényegét is megtaláljuk. Minden ember meg szokta találni önmagában adottságai, valamint erkölcsi ereje határait, amelyek melankóliával és vágyakozással töltik el; és ahogy bűnösségének tudata miatt arra sóvárog, hogy szent ember legyen, ugyanő, mint intellektuális lény, magában hordja a vágyódást a benne élő génuszra. Minden igazi kultúra e tényben gyökerezik; a szentként és génuszként való *újjaszületés* emberi vágyára gondolok és tudom, hogy aki ezt a mítoszt meg akarja érteni, annak nem kell buddhistának lenni. Ha e sóvárgás nélküli tehetséggel találkozunk a tudósok vagy az úgynevezett művelt emberek körében, ellenszenvet, sőt valóságos undort érzünk; mert gyanítjuk, hogy ezek az emberek szellemi tehetségükkel együtt a fejlődő kultúrát és a génusz világrajövetelét — ez minden kultúra értelme és célja — nem segítik,

hanem hátráltatják. A szívtelenség állapota ez, értékét tekintve egyenlő a gőgös erényességgel, amely legmesszebb van az igazi szentségtől. Schopenhauer természetében egy ritka és roppant veszedelmes kettősség élt. Kevés gondolkodó érezte át olyan mélyen és példátlan bizonyossággal, hogy a génusz munkál benne; és génusza olyan sokat ígért neki, hogy annál többet már nem is ígért: hogy nem létezik mélyebb barázda, mint amelyet ekevasa szánt a földben az új emberiségnek. Lénye egyik fele elégedett volt, semmire sem vágyva bízott erejében, méltósággal viselte küldetését, győzteshez méltón. Lényének másik fele a vágy iszonyatos tüzeiben égett; és megértjük, hogy Rancé, a trappista szerzetesrend nagy alapítójának képe előtt e szavakkal sóhajtott fel: „ez az ember a kegyelem állapotában él”. Mert a génusz elemibb erővel vágyik a szentségre, mivel álláspontjáról sokkal világosabban és messzebbre látott a többi embernél, a megismerés és a lét kibékülésének mélységébe, a béke a és megtagadott akarat birodalmába — ahogy a hinduk mondják: a túlpartra. És most következik a csoda: milyen hihetetlenül egységes és vaskemény lehetett Schopenhauer jelleme, ha ez a vágy nem tudta megtörni, és mégsem kérgesedett meg a szíve! Mindenki a maga módján érti, hogy ez mi mindent jelent, ám teljes súlyát egyikünk sem fogja föl.

Minél többet tűnődünk a fenti három veszélyen, annál különösebbnek találjuk, hogy Schopenhauer milyen erőteljesen védekezett ellenük és milyen egészségesen, töretlenül került ki e harcból. Jóllehet számos sebestilést szenvedett, kedélye roppant szigorúnak, néha már szinte harciasnak tűnik. Még a legnagyobb embernél is magasabbra emelkedik eszménye. Mert minden sérülés, sebestülés ellenére igaz, hogy Schopenhauer példakép lehet. Sőt mondhatnánk: az, ami lényének tökéletlen ám roppant mértékben emberi része volt éppen a legemberibb értelemben vezet minket közelségébe, mivel szenvedőként, szenvedő társunkként látjuk őt, nem csupán a génusz elutasító fenségében.

Az emberi természet három veszedelme mindannyiunkat fenyeget, nem csak Schopenhauert fenyegette. Mindenki hordoz magában produktív egyediséget lényének magvaként; és amikor tudatára ébred ezen egyediségnek, akkor mintha valami idegenszerű

ragyogás jelenne meg körülötte, a szokatlanság fénye. A legtöbb ember számára ez elviselhetetlen: mivel – amint már mondtunk – lusták és mert ezen az egyediségen nehézségek és vesződések lánca függ. Nem kétséges, hogy a szokatlan ember számára, akit lehúzik ez a lánc, az élet minden ifjúkori vonzó ajándéka – vigalom, biztonság, könnyedség, nyíltság – veszendőbe megy; ő a magányos sorsot kapja ajándékba embertársaitól; ott élhet, ahol akar, sivatagot és barlangot talál mindenütt. Csak aztán igába ne hajtsa a fejét, ne legyen nyomott kedélyű és melankolikus. És éppen ezért szolgálhatnak példaképül neki olyan derék és bátor harcosok, amilyen Schopenhauer volt. De a második veszély, amely Schopenhauert fenyegette, sem túl ritka. Akadnak élesen látó emberek, akiknek gondolatai a dialektikus kettősség alapján működnek; ha az ilyen ember rosszul gazdálkodik tehetségével, könnyen előfordulhat, tönkremegy és a „tisza tudományban” tengeti kísértet-életét; vagy annyira megszokja a dolgokban a pro és kontra felkutatását, hogy teljességgel szem elől téveszti az igazságot, ezért aztán gyáván és bizalmatlanul kell élnie, tagadva mindent, állandó kételkedés közepe, elégedetlenül remélni is alig merészelve, állandóan csalódásra készen: „Hosszabb ideig a még a kutya sem élhet ilyen életet!” A harmadik veszedelem az erkölcsi vagy intellektuális fásultság; az ember a kapcsolatot megszakítja, amely az eszményképéhez kötötte; az ember nem dolgozik már gyümölcsözően ezen vagy azon a területen, nem fejleszti tovább önmagát, kulturális értelemben terméketlenné és haszontalanná válik. Lényének egyedisége oszthatatlan, megközelíthetetlen atommá, megkeményedett, hideg kővé lesz. Az egyediség éppen úgy tönkreteheti az embert, mint ettől az egyediségtől való félelem, önmaga lényegének vállalása éppen úgy tönkreteheti, mint önmaga elutasítása, feladása, sóvárgástól és fásultságtól egyaránt tönkremehet: mert élni általában annyi, mint veszélyben lenni.

Ezek a veszélyek kívül, amelyeknek Schopenhauer alkata mindenképpen ki lett volna téve, akármelyik évszázadban él is, még a *korszakra* jellemző veszélyek is fenyegették őt; és lényeges e különbségtétel a lelki alkat veszélyei és a korszakra jellemző veszélyek között, hogy megérthessük Schopenhauer jellemének, természetének

példás és nevelői mivoltát. Képzeljük el a filozófust, amint tekintetét a létezésen nyugtatja, mert újból meg akarja határozni a létezés értékét. Mert ebben áll minden nagy gondolkodó igazi munkája: megalkotni a dolgok mértékét, megállapítani a dolgok súlyát és értékét. Milyen nehéz a munkája, ha ezt látja, hogy a kortársi emberiség olyan gyümölcs, amelyet alaposan szétrágtak a férgek! A jelenkor mennyi értéktelenségét kell hozzáadnia, ha igazságos akar lenni a létezéshez! Ha régi vagy idegen népek történelmének tanulmányozása értékes munka, akkor elsősorban a filozófus számára értékes, aki igazságos ítéletet akar mondani az emberi sorsról általában, nem csupán az átlagos, hanem főleg a legmagasabbrendű sorsról, amelyben egyénnek vagy egész népek része lehet. Ám a jelenkori, kortársi dolgok parancsoló erővel lépnek fel; meghatározzák a tekintet irányát még akkor is, ha a filozófus nem akarja, és önkéntelenül is túlságosan magasra értékeli őket az általános fölmérésnél. Ezért kell a filozófusnak jól felmérnie saját kora és a többi kor közötti különbséget, oly módon, hogy önmagában leküzdve legyőzi a jelent, a képből is, amit az életből ad, észrevétlenné téve, mintegy átfestve azt. Nehéz, szinte megoldhatatlan feladat. A régi görög filozófusok ítélete a létezés értékéről azért mond többet a modern ítéletnél, mert az élet előttük és körülöttük volt a maga buja tökéletességében, és náluk – nem úgy, mint nálunk – a gondolkodó érzése elvegyül a szabadság, a szépség, az élet nagysága utáni sóvárgással és igazságvágygal, amely csak ezt kérde: mit ér egyáltalán az élet? Minden időben emlékeznünk kell Empedoklésznek a létezésről szóló kinyilatkoztatására, amely a görög kultúra legéleterősebb korszakában hangzott el; ítélete nagy súllyal esik a latba, mindenekelőtt azért, mert ugyanebben a jeles korszakban egyetlenegy más kimagasló filozófus sem mondott ellent neki. Ő beszél a legérthetőbben, de ha alaposan kinyitjuk a fülünket, akkor úgy halljuk, hogy voltaképpen mindannyian ugyanazt mondják. A modern gondolkodó – amint már mondtunk – mindig egy teljestületlen kívánságtól szenved: azt kívánja, mutassák meg neki ismét a vérbő, egészséges, erőteljes duzzadó életet, és csak ezután tudja meghozni bírói ítéletét. Legalább ő maga élő, eleven ember akar lenni, mielőtt hinni merésznél, hogy igazságos bíró lehet. Ez a magyarázata, miért éppen

a legújabb filozófusok az életakarat leghatalmasabb szószólói, és miért éppen ők vágnak fakó, élettelen korunkból olyan kultúrára, amelyben a megdicsőült testiség, természetiség uralkodott. Ám ez a vágy veszélyt is jelent: mert benne az élet reformátora és a filozófus, vagyis az élet bírása harcol egymással. Akármelyikük győz, súlyos veszteségbe kerül győzelme. Ettől a veszélytől Schopenhauer vajon hogyan menekült meg?

Ha többnyire minden nagy embert kora igazi gyermekének tekintenek, és az ilyen ember minden nyomorúságtól általában erősebben szenved, mint a kisebb emberek, az ilyen nagyság harca kora *ellen* látszólag csak értelmetlen és önpusztító küzdelem. De tényleg csak látszólag; mert csupán annyiban harcol kora ellen, amennyiben az akadályozza abban, hogy valóban nagy legyen, ami számára azt jelenti, hogy szabad és teljességgel önmaga lehet. Ebből következik, hogy az ellenségessége alapján véve pontosan az ellen irányul, ami az énhez tartozik, ám voltaképpen nem igazán része az énnak, vagyis a korszerű és a korszerűtlen hamis ötvözete, egyszer és mindenkorra összeegyeztethetetlen kusza szövődése ellen. És a kor állítólagos gyermeke végül mostohagyermekként áll előttünk. Ekképp Schopenhauer már ifjúságától fogva küzdött a hazug, hiú és méltatlan anya ellen, vagyis a korszak ellen és mintegy megtagadva azt, megtisztította és meggyógyította önnön valóját, és megint rátalált önmagára tulajdon egészségében és tisztaságában. Schopenhauer írásai ezért a korszak tükrének használhatók; és nem a tükör a hibás, ha benne minden korszerű dolog torzító betegségként tükröződik, ha a mostohagyermek sápadt arcát, ijesztő elgyötörtségét, sorvasztó szenvedését látjuk benne. Schopenhauernél az erősebb jellem, az egészségesebb és egyszerűbb emberség iránti vágy a saját énje, önmaga iránti vágy volt; és mihelyt legyőzte korát önmagában, nem csekély csodálkozással kellett önmagában megpillantania a génuszt. Lényének titka lelepleződött előtte, mostohaanyjának, a korszaknak az a szándéka meghiúsult, hogy eltakarja előle tulajdon génuszát, feltárukt előtte a megdicsőült természetiség birodalma. És ha ezután rettenthetetlen tekintetét a kérdésre emelte, hogy „mit ér az élet?”, akkor már nem kellett a színehagyott, zűrzavaros korszakot és ennek alakoskodóan piszkos életét elítélnie. Tudta már jól, hogy tisztább és

nemesebb elérhető dolgok is vannak a földön a kortársi életnél, és mindenki keserűen igazságtalan a létezéssel szemben, aki csak ezt a csúf alakját ismeri és mérlegeli. Nem. Most magát a génuszt szólítjuk fel arra, hogy ezt, az élet legnemesebb gyümölcsét, sőt magát az életet tudná-e igazolni. A nagyszerű alkotó embernek meg kell válaszolnia a kérdést: „Igenle-e egész lelkeddel e létezést? Beéred vele? Akarsz-e az élet szószólója, megváltója lenni? Mert egyetlen őszinte igen a szádból, és a súlyos vádakkal terhelt élet felszabadul.” Mit válaszol hát? Amit Empedoklész válaszolt.

4.

Ha a fenti utalás egyelőre nem is érthető, engem most mégis elfog a vágy, hogy megmagyarázzam, miképp tudjuk magunkat Schopenhauer segítségével mindannyian korunk *ellen* nevelni – mivel azt az előnyt élvezzük, hogy Schopenhauer *ismertetett* meg minket korunkkal. Ha ugyan valóban előny ez! Mindenesetre néhány évszázad múltán ilyesmi egyszerűen lehetetlen lesz. Gyönyörűséggel tölt el az elképzelés, hogy az emberek hamarosan torkig lesznek az olvasással, meg az írókkal is, és egy nap a tudós szerző rájön, hogy meg kell írnia végrendeletét és meghagyja: holttestét égesse el könyveivel, főleg saját irományaival együtt. És ha az erdő egyre kevesebb és kevesebb, vajon nincs-e közel az idő, amikor a könyvtárakat egyszerűen csak fának és egyéb építőanyagoknak tekintik? Ha a legtöbb könyv a fejekben gomolygó füstből és gőzből keletkezett, akkor váljon ismét füstté és gőzzé. És ha e könyvekben nincs tűz, akkor ezért büntesse meg őket a tűz. Lehet, hogy valamelyik kései évszázadban éppen korszakunkat nevezik *saeculum obscurum*-nak (sötét évszázad); mivel e termékkel olyan szorgalmasan és sokáig tüzelt a kandallókban és hályhákban. Milyen boldogok lehetünk hát, hogy ezt a korszakot, a mi korunkat még ismerhetjük. Ha egyáltalán van valami értelme annak, hogy az ember saját korával foglalkozik, akkor különleges öröm minden lehetséges alaposággal foglalkozni vele, hogy semmi kétség se maradjon: és éppen ezt a szolgálatot teszi meg nekünk Schopenhauer.

imád és „megköt”? Egyszerűen nem lesz örök már; megnőstül és többé nem tartozik ránk. A valóság nyelvére fordítva: a művészek és a zsenik veszélye — márpedig az „örök zsidók” művészek és zsenik — a nő: a veszttük a nő, aki *imádja* őket. Alig néhánynak van csak elég erős jelleme ahhoz, hogy ne romolják meg, ne szenvedje el a „megváltást”; ha úgy érzi, Istenként imádják, hamarosan *leereszkedik* a nőhöz. A férfi gyáva minden örök-asszonyival szemben, a nőcskék pedig ezt tudják jól. A női szerelem számos esetében, sőt talán a legnevezetesebbekben, ez a szerelem kifinomultabb *parazitizmus* csupán, befészkel magát egy idegen lélekbe, sőt időnként még az idegen testbe is — ő, és mindig a „gazda” rovására!

Ismerjük Goethe sorsát a morállal átítatott, vénkisasszonyos Németországban. A németeknek mindig visszatetsző volt, csak a zsidó nők között talált igaz csodálókra. Schiller — a *nemes* Schiller, aki nagy szavakat sugdosott a füllükbe — csak *ő* volt igazán szívük szerint való. Ugyan mit vetettek Goethe szemére? A „Venusberget”; meg hogy *ő* a velencei epigramma költője. Már Klopstock erkölcsi prédikációt tartott neki; és volt idő, amikor Herder, ahányszor csak Goethéről beszélt, mindig előszeretettel használta a „Priaposz” szót. Magát a „Wilhelm Meister”-t is a hanyatlás szimptomájának ítéltek, afféle morális „ebek harmincadjára jutásnak”. A hős „szelíd szarvasmarha sereglete”, „méltatlansága” feldühítette például Niebuhrt, aki végül zokszavakban tör ki, amelyet *Biterolf* is megénekelhetett volna: „Semmi sem kelt fájdalmasabb benyomást annál, mint amikor egy nagy szellem sajátkezűleg nyirbálja meg szárnyait, és virtuozitását valami sokkalta kicsinyesebb dologban keresi, *azzal, hogy kitér a nagyobb dolog elől...*” Mindenekelőtt azonban az előkelő szűz háborodott föl: Németországban minden „Wartburg-féle” kisebb udvar keresztet vetett magára Goethe neve hallatán, a Goethében lakozó „tisztátalan szellemet” elűzendő. Ezt a történetet ültette át a zenébe Wagner. Magától értetődik, hogy *megváltja* Goethét; ám okosan úgy jár el, hogy egyszermind pártját fogja az előkelő szűznek is. Ekképp menekül meg Goethe: egy imádság menti meg őt, egy előkelő szűz *emeli magához...*

Mit gondolt volna Goethe Wagnerről? Goethe egyszer fölött egy kérdést, mi lehet az a veszély, amely minden romantikus feje fölött

lebeg: a romantikus-végzet. Válasza így hangzik: „megfulladnak az erkölcsi és vallási abszurdítások kérdésén.” Rövidebben: *Parsifal*. A filozófus még epilógust is fűz ehhez. *Szentség* — az utolsó talán, amit nép és nő a magasabbrendű értékekből még meglát, az eszmény láthatára mindenre, ami természetből *rövidlátó*. Filozófusok között azonban, mint minden láthatár, merő meg nem értés csupán, amolyan kapuzárás azelőtt, ahol a filozófus világa *kezdődik* — az *ő* veszélye, az *ő* eszménye, az *ő* értéke... Udvariasabban szólva: *la philosophie ne suffit pas au grand nombre. Il lui faut la sainteté.*⁵

4.

Elmesélem még a Gyűrű történetét. Ide tartozik. Egy megváltás története ez is: csakhogy ezúttal Wagnert váltják meg. Wagner egész életében úgy hitt a *forradalomban*, mint bármelyik francia. A mítosz rúnairásában kereste és azt hitte, hogy a *Siegfried*-ben tipikus forradalmárt talált. — „Honnan jön a világ minden gyalázata?” — tette föl Wagner magában a kérdést. „A régi szerződésekben” — adta meg a választ, mint bármely forradalom-ideológus. Magyarán szólva: szokásokból, törvényekből, morálokból, intézményekből, mindenből, amin a régi világ, a régi társadalom nyugszik. „Hogyan takarítsuk el a gyalázatot a világból?” „Hogyan takarítsuk el a régi társadalmat?” Oly módon, hogy a „szerződéseknek” (hagyománynak, morálnak) hadat üzenünk. *Siegfried ezt teszi*. Korán kezdi, nagyon korán, már a származása is hadüzenet a morálnak — házasságtörésből származik, vérfertőző viszonyból jön a világra... *Nem* a monda, hanem Wagner találja föl e radikális vonást; e ponton *kijavította* a mondat... Siegfried ott folytatja, ahol elkezdte: csak az első impulzust követi, minden hagyományt, minden tiszteletet, minden *félelmet* elhárít magától. Ami nem tetszik neki, azt megdönti. A lehető legtiszteletlenebbül gázol a régi istenségek testébe. Fő vállalkozása azonban abban csúcsosodik ki, hogy *egyenjogúsítsa a nőt*, „megváltja Brünnhildét”...

⁵ A filozófia nem elegendő a tömegnek.

Neki a szentségre van szüksége.

Persze százszorta nagyobb volna örömünk, ha ezen vizsgálódás alkalmával az derülne ki, hogy a mi korszakunknál nagyobb és reményteljesebb korszak még sohasem létezett. Pillanatnyilag is vannak olyan naiv emberek Németország valamelyik félreeső szegletében, akik a lehető legkomolyabban és eléggé ostobán azt hiszik, hogy néhány év óta a világ sokat javult, és a „tények” cáfolják meg mindazokat, akiknek az életről sötét gondolataik vannak. Mivel így áll a helyzet: az új német birodalom megalapítása állítólag döntő és megsemmisítő csapás minden „pesszimista” filozófiára — és ebből aztán jótányit sem engednek. Aki azt a kérdést akarja megválaszolni, hogy korunkban mit jelenthet a filozófus mint nevelő, annak először a nagyon elterjedt és különösen az egyetemeken uralkodó nézetre kell magyarázatot találnia, körülbelül így: szégyen-gyalázat, hogy úgynevezett gondolkodó és tiszteleltre méltó emberek ilyen alávalóan és undorítóan hízelegnek a kor szellemének; az annak bizonyítéka, hogy az embereknek már egyszerűen fogalmuk sincs róla, milyen messze van a filozófia komolysága az újságok komolyságától. Ezekből az emberekből nem csupán a filozófiai, de még a vallási érzék utolsó maradéka is kiveszett és a helyén nem optimizmus, hanem afféle újságírói szellem található, hétköznapi és napilapok szelleme és szellemtelensége. Minden filozófia, amely úgy véli, hogy valamely politikai esemény háttérbe szorítja vagy megoldja a létezés problémáját, elfajzott, torz, korcs filozófia csupán. Mióta világ a világ, sokszor előfordult már, hogy államokat alapítottak: régi dolog. Hogyan is tehetné valamely politikai újítás az embereket egyszer s mindenkorra e föld elégedett lakóivá? Ha valaki komolyan gondolja ezt, hát csak jelentkezzék; mert igazán megérdemli, hogy valamelyik német egyetemen a filozófia professzorává nevezzék ki, mint Harmsot Berlinben, Jürgen Meyert Bonnban és Carrière-t Münchenben.

Itt éljük át annak a mostanában szörnyen divatos és úton-útfélen hangoztatott nézetnek a következményeit, hogy az emberiség legfontosabb célja az állam, és egy embernek nincs szentebb kötelessége az állam szolgálatánál: mindebben pedig én nem a pogánysághoz, hanem az ostobasághoz való visszatérést ismerem fel. Lehet, hogy egy olyan ember, aki az állam szolgálatában látja elsőrendű

kötelességét, tényleg nem ismer szentebb kötelességet ennél; de azért ezen túl is vannak emberek és kötelességek és az egyik ilyen kötelesség, amelyet sokkal többre tartok az állam szolgálatánál, arra készítet engem, hogy mindennemű ostobaság ellen harcoljak, tehát az említett ostobaság ellen is. Ezért foglalkozom itt olyan típusú emberekkel, akiknek *t e l e o l ó g i á j* a túlmutat valamely állam érdekénél; a filozófusokkal és velük is csak olyan világ szempontjából, amely az államérdektől meglehetősen független: a kultúráról van szó. Az emberi közösséget számos kapocs fűzi össze, némelyik aranyból készült, a másik értéktelen ötvözetből.

Hogyan látja a filozófus korszakunk kultúráját? Semmi esetre sem az államunkkal elégedett filozófia-professzorok szemével. Majd-hogynem úgy érzi magát, mintha a kultúra teljes kiirtásának, gyökértelenségének szimptomáit észlelné, amikor az általános sietségre, fokozódó sebességű hanyatlásra, a szemlélődés és egyszerűség megszűntére gondol. A vallás vizei lefolynak, mindenféle hordalékot hagyva maguk után; a nemzetek ismét szétválnak és a lehető legellenségesebben acsarkodnak egymásra. A mértéktelentül és az elvakult *laissez-faire* szellemében művelt tudományok minden eddig megszilárdult hitet szétforgácsolnak és feloldanak; a művelt rétegeket és az államokat példátlanul alávaló pénzgazdálkodás teszi tönkre. Soha nem volt ennyire világ a világ, soha nem volt szeretetben és jóságban szegényebb. A művelt réteg már nem lehet világitótorony vagy menedék az elvilágiasodásnak ebben a nyugtalanságában; a művelt rétegek is egyre nyugtalanabbak, gondolatszegényebbek és szeretetlenebbek. Minden a közeledő barbárságot szorgálja a mostani művészettel és tudománnyal együtt. A művelt ember a műveltség legádázabb ellenségévé züllött, mert lehazudná a beteg állapotot, akadályozza az orvosok munkáját. Ezek az elfajzott, szerencsétlen flótások elkeseredetten tiltakoznak, ha valaki gyöngeségükről beszél és igyekszik leküzdeni ártalmas hazudozásuk hatását. Szeretnék elhithetni, hogy évszázadokon át éppen ők hoztak súlyos áldozatokat s ezért művidámsággal jönnek-mennek. Színlelt örömeikben néha azért van valami megkapó, mert egyszerűen nincs minek örülniük. Még azt sem kérdezzük meg tőlük, amit *Tannhäuser Biterolf*tól kérdez: „Minek örülsz, szerencsétlen flótás?”

Mert mi magunk is tudjuk, jobban és másképp. Téli napfény világít fölöttünk és magas hegytetőn lakunk, veszedelmek közepette, nagy inségben. Minden örömmel megszámláltattak percei és ólomfényű minden napsugár, amely reánk ragyog a hófödte hegyeken. Akkor zene hangzik fel, egy öregember tekeri a kintornát, a táncosok forognak – megrendítő látvány ez a vándornak: minden olyan vad, zárkózott, fakó, reménytelen s most egyszer csak az öröm hangja, a gondolatlan öröm hangja csendül fel. Ám a korai alkonyat ködei már előlopakodnak, a hang elnémul, csupán a vándor lépteit hallani; ameddig szeme ellát, csak a természet sivár és kegyetlen arca tárul elé.

Ám ha egyoldalú volna, hogy a modern életnek csupán az árnyoldalait és negatív vonásait hangsúlyozzuk, azt is megmondhatjuk, hogy a másik oldala sem biztatóbb, sokkalta nyugtalanítóbb. Minden bizonnyal működnek erők ezen az oldalon is, mégpedig hatalmas erők, ám vad, ősi és kíméletlen erők ezek. Ijedt várakozással pislogunk feléjük, mint az üstre a boszorkánykonyhában: állandóan attól tartunk, hogy bármikor iszonytató jelenségek bukkannak belőle elő. Egy évszázada előkészítettek már minket az elemi erejű megrázkodtatásokra, és ha újból megkísérlik mostanában, hogy ezt a legmélyebb, modern hajlamot megsemmisítsék vagy szétrobbantassák, szembeállítsák az úgynevezett nemzeti állam konstitutív erejét, hát akkor hosszú időre nem marad más, csak valami hatványozott, általános bizonytalanság és fenyegetettség. Nem téveszt meg minket, hogy az egyének úgy viselkednek, mintha mit sem tudnának az aggasztó gondokról; nyugtalanságuk mégis azt mutatja, hogy igenis tudomásul veszik őket; nagy sietséggel és kizárólag önmagukra gondolnak, ahogy emberek még soha nem gondoltak önmagukra, élnek, egyik napról a másikra, soha még szenvedélyesebben nem vadásztak a boldogságra, ugyanis máról holnapra kell nyakoncsípniük a boldogságot, mivel holnaputánra tán vége már mindennemű vadászati idénynek. Az atomok, az atomisztikus káosz korszakát éljük. A középkorban az ellenséges erőket az egyház többé-kevésbé féken tartotta és erős nyomás útján úgy-ahogy asszimilált néhányat. Amikor megszűnt e fékező hatás, engedett a nyomás és ezek az ellenséges erők ismét egymásnak feszültek.

A reformáció sok mindent *adiaphorának* (megkülönböztetésre érdemtelen) nyilvánított olyan területeken, amelyek szerinte nem tartoztak a vallás gondolatvilágához; ezen az áron vásárolta meg saját életét, amint a sokkal vallásosabb szellemű ókorral szemben már a kereszténység is hasonló áron váltotta meg létezését. Attól kezdve egyre nőtt köztük a különbség. E földön most már majdnem minden a legkíméletlenebb és leggonoszabb erők határoznak meg, a kisajátító egoizmusa és a katonai erőszak uralma. Az utóbbi kezében lévő állam megkísérli – csakúgy mint a kisajátító egoizmus –, hogy mindent önmagából szervezzen újjá, gúzsba kösse és elnyomja az említett ellenséges erőket: vagyis azt akarja, hogy az emberek bálványként imádják, amint azt az egyházzal tették. Milyen eredménnyel? Azt majd meglátjuk; mindenestre most mi is a középkor jégzajlásos idejét éljük; a jégtáblák összetorlódtak az iszonyatos sodrásban. Egyik jégtábla a másikra tornyosul, a partot elárasztotta a víz. Elkerülhetetlen a forradalom, mégpedig az atomisztikus forradalom: melyek hát az emberi társadalom legkisebb oszthatatlan egységei?

Kétségtelen, hogy ilyen korszakok közeledtével az emberi tényező majdhogynem nagyobb veszélybe kerül, mint az összeomlás és a kaotikus forgatag idején, és a szorongó várakozás meg a pillanat mohó kiuzsorázása előcsalogatja a lélek minden gyávaságát és valamennyi önző ösztönét: míg az igazi, nehéz sors és különösen az általánosan nehéz sors inkább jobbá teszi az embereket, felmelegíti szívüket. Korunk említett veszedelmei közepette kifogja felajánlani lovagi szolgálatait az *emberiességgnek*, e felbecsülhetetlen értékű szent kincsnek, amelyet apránként halmoztak fel a nemzedékek? Ki alkotja meg az *ember képét*, ha mindenki csak a féreg önzését és a kutya szorongását érzi önmagában, már-már elálatiasodva vagy gépiessé merevedve?

Újabb korunk három olyan emberképet alkotott meg, amelyeket a halandók még sokáig életük követendő példáinak tekintenek; e három a Rousseau-féle, a Goethe-féle és végül a Schopenhauer-féle ember. Az első emberképben van a legtöbb tűz és ez a legnépszerűbb; a második kevesekhez szól, elsősorban fennkölt, szemlélődő természetekhez akiket a tömegek általában félreértének.

A harmadik a legtevékenyebb embereket akarja tudni szemlélői között, mert csak ezek tekinthetnek reá anélkül, hogy káruk származna belőle, ugyanis e kép a szemlélődő kedvét szegi, a tömegembert pedig elriasztja. Az elsőtől származott a félelmetes forradalmakat létrehozó, nem csupán a múltban, hanem a jelenben is ható erő: mert minden szocialista földrengető megmozdulást a Rousseau-féle ember idéz elő, aki úgy kapálózik, mint az öreg Tüphon hajdan az Etna lábánál. Gögös kasztok és könyörtelen gazdagok nyomják el ezt az embert, papok és rossz nevelés rontja meg, nevetséges erkölcsök nyomorítják, nagy inségében a „szent természetet” hívja hát segítségül és hirtelen úgy érzi, hogy a természet olyan messze van tőle, mint bármelyik epikurosi isten. Imádságai nem hatolnak el a természethez, olyan mélyre süllyedt ez az ember a természet nélküli világ káoszában. Gúnyosan eldobja hát magától művészeit és tudományait, legdédélgettebb ékességeit, amelyeket nemrégiben még a legkiválóbb erényeinek tekintett, ököllel döngeti a falakat ismét, amelyek homályában úgy elkorcsosult, és napfény, erdő és szirtek után kiált. És amikor azt kiáltja: „csak a természet a jó, csak a természetes ember az emberi”, olyankor megveti önmagát és szeretne önmagán felülemelkedni: olyan hangulat ez, amelyben a lélek készen áll a legszörnyűbb elhatározásokra is, ugyanakkor a legnemesebb tulajdonságok szintén megmozdulnak a mélyén.

A Goethe-féle ember nem ilyen fenyegető hatalom, sőt bizonyos értelemben korrigáló és nyugtató, éppen azokat a veszedelmes felizgatott állapotokat ellensúlyozza, amelyeknek Rousseau embere ki van szolgáltatva. Maga Goethe is szeretettel csordultig teli szívvel csüngött a jóságos természet evangéliumán ifjúkorában; Faustja a Rousseau-féle ember legnagyobb és legmerészebb ábrázolása, legalábbis ami a rousseau-i ember létszeretét, elégedetlenségét, sóvárságát, háborgását és a szív démonaival való bánásmód ábrázolását illeti. De most vessünk arra egy pillantást, ami e tornyosuló felhőzetből keletkezhet, és mindjárt látjuk, hogy villámlás semmi esetre sem! És éppen e ponton mutatkozik meg az új emberkép, a goethei ember képe. Azt gondolhatnánk, hogy Faustot lázadóként és felszabadítóként vezetik át a mindenütt megnyomorított életen,

a jóság tagadó erőinek képviselőjeként, mindent leromboló, már szinte vallásos és démonikus génuszként; ekképp egyáltalán nem démonikus kísérője ellentétének látszik, aki nem szabadulhat e kísértőtől, és ennek szkeptikus gonoszságát és tagadását fel kell használnia, ugyanakkor meg is kell vetnie — és ez minden lázadó-felszabadító tragikus sorsa. Ám tévedünk, ha ilyesmit várunk; mert a goethei ember kitér a rousseau-i ember elől, gyűlöl minden erőszakot, minden ugrást, pontosabban fogalmazva: minden cselekvést; és így lesz a világfelszabadító Faustból egyszerű világutazó. Az élet és a természet minden gazdagsága, az egész múlt, művészetek, mitológiák, valamennyi tudomány látja, amint a telhetetlen szemlélő elvonul előtte, a legmohóbb vágy ébred és csillapul, még Heléna sem tudja Faustot megtartani — ám egyre közeledik a pillanat, amelyre gúnyos kísérője vár. A Föld egy tetszés szerinti pontján véget ér a reptetés, a szárnyak lehullanak, Mefisztófelész pedig kéznél van. Ha a német nem Faust többé, akkor nagyon közelről fenyeget a veszély, hogy nyárspolgár lesz, áldozatául esik az ördögnek — és tőle csak a mennybéli hatalmak válthatják meg. A goethei ember, amint már mondtam, nagyvonalú szemlélődő ember, aki csupán azért nem pusztul el a földön, mert minden nagyságot és nevezetes dolgot, ami létezik és ami csak létezett valaha, önmön táplálékául halmoz föl és élete nem más, mint egymást követő vágyak sorozata; egyáltalán nem tevékeny embertípus: ám ha egyszer mégis beilleszkedik a tevékeny emberek fennálló rendjébe, akkor biztosra vehetjük, hogy abból semmi sem sül ki — amint ezt Goethe esete a színházzal megmutatta nekünk — legfőképpen olyasmi nem, ami a fennálló „rendre” nézve ártalmas lehetne. A Goethe-féle ember megőrző és fenntartó erő, de amint mondtuk, ki van téve a veszélynek, hogy nyárspolgárrá válik, ahogy a Rousseau-féle ember könnyen Catilina típusú összeesküvővé változhat. Valamivel nagyobb fizikai erő és több természetes vadság birtokában a goethei ember minden erénye csak nemesedne. Úgy tűnik, Goethe nagyon jól ismerte emberképének veszélyét és gyöngeségeit, és Jarno Wilhelm Meisterhez intézett szavaival utal rá: „Maga lehangolt és keserű, és ez így van jól; de ha egyszer majd gonosz lesz úgy istenigazából, akkor még jobb lesz.”

Nyíltan szólva tehát: egyszer gonosznak kell lennünk, akkor javul a helyzet. És a schopenhaueri ember képe erre biztat minket. *A Schopenhauer-féle ember önként vállalja magára az igazi emberség okozta szenvedést*, és ez a szenvedés segít neki önzését leküzdeni, legbensőbb valóját átalakítani és elvezeti őt az élet igazi értelméhez. Az igazság e kinyilatkoztatását mások tömény gonoszságnak tartják, mert emberi kötelességüknek érzik, hogy konzerválják fél-igazságait és hazugságait, és azt hiszik, az embereknek azért kell gonosznak lenni, hogy elrontsák az ő kis játékszereiket. Erős kísértést éreznek, hogy odakiáltsák valamelyik ilyen játékrontónak, amit Faust mondott Mefisztófelésznek: „az állandóan mozgékony alkotóerőt hideg, ördögi kezddel lefogod.” És aki a schopenhaueri életet akarja élni, az valószínűleg inkább Mefisztófelészre hasonlít és nem Fausta, legalábbis a gyenge látású modern emberek szemében, akik a tagadásban mindig a gonoszság jelét látják. Ám a tagadásnak és rombolásnak van egy módja, amely éppenséggel a gyógyítás és a mentés iránti ellenállhatatlan vágy kiadása, amint ezzel első filozófus tanítóként Schopenhauer megismertetett minket, hitetlen és valóban világias embereket. Minden megtagadható élet megérdemli, hogy megtagadják; az igaz emberség pedig a következőt jelenti: hinnünk kell egy igaz és hazugság nélkül való, megtagadhatatlan életben. Ezért érzi úgy az igaz ember, hogy tevékenységének metafizikai értelme van, amely egy magasabb élet törvényeivel magyarázható és ezt az értelmet csak a legelmélyültebben gondolkodó elme fogadja el, még akkor is, ha az igaz ember minden cselekedete jelenlegi életünk törvényei szétzúzásának, lerombolásának látszik. Így tettei okán szakadatlan szenvedés az osztályrésze; de tudja, amit Eckhart mester szintén tudott: „a leggyorsabb állat, amely a tökéletességhez visz el titeket, a szenvedés.” Szeretném azt hinni, hogy aki ilyen életcélt állít lelke elé, annak elég nagy a szíve ahhoz, hogy heves vágy ébredjen benne a schopenhaueri embereszmény iránt: tehát önmagát és környezetét távolról sem hanyagolja el, megismerő tevékenységében megőrzi az emésztő lángot, elhatárolva magát az úgynevezett tudományos emberek hideg és gyalázatos semlegességétől, messze a nyomott, keserű életszemlélet fölé magasodva, önmagát mindenkor elsőként

a felismert igazságért feláldozva, a lehető legmélyebben, egész valóját áthatja a meggyőződés, hogy igaz emberségéért kell szenvednie. Földi boldogságát persze éppen tulajdon bátorságával semmisíti meg, hiszen ellenségesen kell viselkednie az emberekkel, akiket szeret, az intézményekkel, amelyek nevelték, nem kímélheti sem az embereket, sem a dolgokat, még akkor sem, ha ő maga is szenved megsebzésüktől, félreismerik majd, és sokáig pontosan azon hatalmak szövetségesének tartják, amelyektől undorodik, belátásának emberi mértéke szerint igazágtalannak kell lennie, bármennyire akar is igazságos lenni: de azokkal a szavakkal kell önmagát biztatnia és vigasztalnia, amelyeket nagy nevelője, Schopenhauer használt egykor: „A boldog élet lehetetlen; a legtöbb, amit kívánhat az ember, az a *heroikus életút*. Heroikus életet él az az ember, aki mindenfajta nemes ügyért áldozatos, kemény küzdelmet folytat és végül győzelmet arat, ám rosszul fizetik vagy egyáltalán nem is fizetik meg. És mint a herceg Gozzi *Re corvo*¹ -jában, kővé változik, de nemes mozdulatban megdermedve. Emlékezete fennmarad és hősként tiszteli az utókor; vesződségbe és kemény munkába oltott akarata, melyért az egész életben hálátlansággal fizet a világ, feloldódik a *nirvánában*.” Az ilyenféle heroikus életút, a közben véghezvitt önsanyargatással együtt, persze a legkevésbé sem felel meg azok erről alkotott nyomorúságos fogalmának, akik a legtöbbet fecsegnék róla, ünnepélyeket rendeznek nagy emberek emlékére és tévesen azt hiszik, hogy a nagy ember éppen úgy nagy, ahogy kicsik ők, tehát valami ajándék révén és a saját kedvtelésére, mintegy szórakozásból, vagy mintha valamely mechanizmus kényszeritené e belső kényszer ellenében vak engedelmisségre; tehát aki nem kap ilyen ajándékot, vagy nem érzi ezt a kényszert, az éppen úgy joggal kicsi, ahogy az említett embert nagy. Ajándék és kényszer: megvetendő szavak ezek, amelyek útján belső figyelmeztetés elől akarnak menekülni az emberek, becsmérlés mindenkiné, aki erre a figyelmeztetésre hallgatott, tehát a nagy embernek; éppen ő utasítja el az ajándékot és nem tűri a kényszert.

¹ *Re corvo*: Hollókirály, gróf Carlo Gozzi (1720-1806) olasz költő és drámaíró színműve, amelyet 1761-ben mutattak be először.

Pontosan olyan jól tudja, mint minden apró emberke, hogy milyen könnyedén vehető az élet, és milyen puha ágyban nyújtózkothatna fölöttébb kényelmesen, ha önmagával és embertársaival illedelmesen, a szokásos módon viselkedne: ugyanis mindennemű emberi rend arra irányul, hogy az egyfajta állandó gondolati szétziláltságban élő ember ne *fürkéssze, érezze az életet*. Miért akarja a nagy ember mégis makacsul ennek ellenkezőjét, vagyis átérezni az életet, tehát szenvedni tőle? Mert rájön: az emberek azt akarják, hogy csapja be önmagát és amolyan hallgatólagos megállapodás keretében előcsalogatná őt barlangjából. Ám a fülét hegyezve résen áll és így határoz: „meg akarok maradni önmagamnak!” És csak akkor kezd lassanként megérteni, hogy ez iszonyatosan komoly elhatározás. Mivel alá kell merülnie a létezés mélyére szokatlan kérdések egész sorával ajkán. Miért élek? Milyen leckét kapok az élettől? Hogyan lettem olyan emberré, amilyen vagyok, és miért szenvedek attól, hogy ilyenné lettem? Gyötri magát és olyan elgyötörtén látja, mint senki más, hogy embertársai milyen szenvedélyesen nyújtják kezüket a politikai színház fantasztikus eseményei felé, vagy ifjak, férfiak, aggastyánok, apák, polgárok, papok, tisztviselők és üzletemberek maszkjaiban parádézva maguk is kizárólag a közös komédiájukra gondolnak, ám egyáltalán nem foglalkoznak önmagukkal. Ha felteszik a kérdést nekik: miért élsz?, gyorsan és büszkén válaszolnak: „hogy jó polgár vagy tudós, esetleg államférfi *váljon majd belőlem*” — de hát ők *most*, a jelen pillanatban is valakik, akik nem lehetnek mások, és miért éppen azok, akik? Nem többek ennél? Aki életét csupán pontként fogja fel egy nemzedék vagy állam esetleg tudomány fejlődésében, mindazonáltal a fejlődéstörténethez, a történelemhez tartozónak vallja magát, az semmit sem értett a létezés leckéjéből, így hát újból hozzá kell fognia a tanuláshoz. Az örök fejlődés nem egyéb hazug bábjátéknál, amelyben az ember megfélelkezik önmagáról, tulajdonképpen ez az a zilált állapot, amely az individuumot teljességgel szétoszorja, a soha véget nem érő ostoba játék, amelyet az idő, ez a nagy gyerek, játszik nekünk és velünk. Az igaz emberség heroizmusa azt jelenti, hogy nem akarunk többé a fejlődés játékszere lenni. A fejlődésben minden üres, hazug, lapos és megvetésünkre méltó; a

megoldandó rejtélyt az ember csak a létből, az így — és nem másként — létben, a maradandóságban értheti meg. Az ember mostában kezdi csak megvizsgálni, voltaképpen milyen mélyen nőtt össze a fejlődéssel és a léttel, és roppant feladat magasodik lelke előtt: minden fejlődőt szét kell rombolnia, a dolgok hamisságát napvilágra hoznia. Ő is meg akar ismerni mindent, de nem úgy, mint a Goethe-féle ember, nem valami fennkölt elpuhultság érdekében, hogy megőrizzük, és a dolgok sokféleségében bálványozzuk önmagunkat, hanem önmagát elsőnek áldozva föl. A heroikus ember megveti a jó és a rossz sort, az erényeket és hibákat és általában a dolgok mértékük szerint való mérését, már nem remél tőle semmit, és minden dolog mélyén ezek reménytelen alapjáig akar látni. Ereje önfeledtségében rejlik; és ha mégis önmagára gondol, akkor célja magasából méri önmagát és visszapillantva úgy rémlik neki, mintha csúf salakdombot látna mögötte és alatta. A régi gondolkodók minden igyekezetükkel keresték a boldogságot és az igazságot; ám a természet zord alaptétele úgy hangzik, hogy soha senki nem találhatja meg, amit keres. Ám aki mindenben igaztalanságot keres, és saját szabad akaratából adja oda magát a boldogtalanságnak, azt talán már várja a csalódás egy másfajta csodája: valami kimondhatatlan közeledik felé, aminek a boldogság és az igazság hitvány másolata csupán; a föld elveszti súlyát, a földi események és hatalmak álomszerűek lesznek, mint amikor nyári estéken átszellemültség ringatja el az embert. A szemlélő úgy érzi, mintha éppen ébredne és a tűnékeny álom felhői még ott lebegnének körülötte. Aztán ezeket is elragadja a szél, s akkor fölvirrad.

De hát én azt ígértem, hogy saját tapasztalataim alapján Schopenhauert mint *nevelőt* mutatom be, és távolról sem elegendő, ha azon ideális embert próbálom megfesteni, ráadásul tökéletlenül, aki Schopenhauerben és Schopenhauer körül platóni eszmeként munkálkodik. A legnehezebb még hátravan: meg kell mondanunk, hogy miképp jutunk el ettől az eszményképtől új kötelességekig, és mi módon tudjuk összekapcsolni a nemes célokat egyfajta rendszeres tevékenységgel, vagyis, röviden szólva, bizonyítanunk kell, hogy ez az eszménykép *nevel*. Egyébként még azt hihetnénk, hogy ez csupán amolyan boldogító, szinte mámorító szemlélet, amely kivételes pillanatok adománya csak, és ha e pillanatok cserbenhagynak minket, akkor még mélyebbre merülünk a pácban, mint annak előtte voltunk, még jobban kiszolgáltatva a lehangoltságnak. Az szintén bizonyos, hogy kapcsolatunk ezzel az eszményképpel így kezdődik: fény és sötétség, elragadtatás és undor váltogatja egymást, szóval olyan régi élmény ismétli önmagát, amely magukkal az eszményképekkel egyidős. De ne álljunk sokáig az ajtóban, hanem lépjük át végre a küszöböt. Komolyan és határozottan fel kell tennünk a kérdést: lehetséges-e, hogy ez a hihetetlenül nagyszerű cél neveljen, egyszersmind egyre magasabbra emeljen minket, — de oly módon, hogy Goethe súlyos szava be ne teljesedjen rajtunk: „Az ember bizonyos korlátok között születik; egyszerű, közeli, meghatározott célokat képes belátni és megszokja azon eszközök használatát, amelyek éppen kéznél vannak; azonban mihelyt kissé távolabbra jut, már nem tudja, mit akar, sem hogy mit kell tennie, és teljességgel egyre megy neki, hogy a tárgyak sokasága szórja-e szét, vagy nagysága és méltósága forgatja ki önmagából. Mindig szerencsétlennek érzi magát, ha valami törekvésre ösztönzik, amely nem tudja a szerencsétlenség élményét semminemű rendszeres öntevékenységgel összekötni.” Mindez pontosan a Schopenhauer-féle emberrel kapcsolatban vetődhet fel, és pedig bizonyos jogosság látszatával: az ő méltósága és nagysága kiforgat minket önmagunkból és kizár a tevékeny emberek mindennemű közösségéből; így az összefüggő kötelességrendszer, az élet folytonossága odavész. Talán olyan

is lesz, aki végül is megszokja ezt és rosszkedvűen beletörődik abba, hogy ezentúl két irányvonal szerint él, vagyis ellentmondva önmagának, mindenütt bizonytalankodva, így napról napra gyengülve és terméketlenebbül; ám akad majd olyan ember is, aki alapvetően lemond a saját cselekvésről és csak nézi mások tetteit. Mindig nagyok a veszélyek, ha túlságosan megnehezítük az ember körülményeit, és egyetlen kötelességet sem képes *teljesíteni*; ez szétzúzza az erős jellemeket, a gyöngéket pedig — persze ezek az utóbbiak vannak többen — szemlélődő lustaságba taszítja, és végül e lustaság, sőt a szemlélődés teszi tönkre őket.

Ezen ellenvetések nyomán azt mindenképpen elismerem, hogy munkánk e téren még alig kezdődött meg, és jómagam saját tapasztalataim alapján úgy látom, csak egyvalami bizonyos: lehetséges az említett eszményképnek megfelelően teljesíthető kötelességek láncolatával terhelni téged és engem, és néhányan máris érezzük e lánc súlyát. De az alábbi előzetes megfontolásokat eszközölném a kötelességek új körének kétely nélküli formulájának megfogalmazása céljából:

Mély érzésű emberek azért éreztek részvétet mindenkor az állatok iránt, mert az állatok szenvednek, de nincs erejük a szenvedés elhárításához és létezésük metafizikus megértéséhez; igen, az értelmetlen szenvedés látványa roppant felháborító. Éppen ezért keletkezett a föld nem is egy pontján az a hiedelem, hogy bűnös emberek lelke költözik ezekbe az állati testekbe, és ez az első látásra felháborító, értelmetlen szenvedés az örök igazság színe előtt a büntetés és bűnhődés értelmében és jelentésében oldódik föl. Valóban: súlyos büntetés állatként, állandóan éhezve mohón élni, anélkül, hogy eljutna ennek az életnek a tudatáig. És bizony nem képzelhető el nehezebb sors a ragadozó vadállat sorsánál, amelyet keresztül-kasul a pusztaságon iszonyú gyötrelem űz, ez ritkán csillapul csak, és akkor is rögvést kinná változik a más állatokkal vívott öldöklő küzdelemben, vagy az ocsmány vérszomj és jóllakottság által. Ez az állat élete: vakon és örülten ragaszkodik az élethez, a puszta létezéshez, és mit sem tud róla, miért büntetik így, hanem ostobán és mohón éppen erre az üldöztetésre epekedik, mint valami boldogságra; és ha az egész természet odatolakszik az emberhez, így akarja

értésére adni, hogy meg kell váltania őt az állati élet átkaitól, és őbenne a létezés tart tükröt önmaga elé, amelyben az élet már nem látszik értelmetlennek, hanem megmutatkozik teljes metafizikai jelentőségében. Azonban gondoljuk csak meg: hol ér véget az állat és hol kezdődik az ember! Az az ember, akiért a természet munkálkodott! Amíg valaki úgy vágyik az életre, mint valami boldogságra, addig nem lát távolabbra, mint az állat, csupán tudatosan akarja azt, amit az állat vak igyekezettel keres. Ám mindannyian így vagyunk majdnem egész életünkben: többnyire nem térünk ki az állatiasságból, magunk vagyunk a látszólag szenvedő állatok.

Bizonyos pillanatokban mégis *megértjük mindezt*: olyankor felszadnak a felhők és mi meglátjuk, hogyan alakulunk az egész természettel együtt emberré, vagyis valamivé, ami magasan fölöttünk áll. A hirtelen megvilágosodásban borzongva nézelődünk magunk körül s pillantunk hátra: ott szaladgálnak a kifinomult ragadozó vadállatok és köztük vagyunk mi magunk is. Az ember félelmetes mozgékonyasága a hatalmas földi pusztaságban, a város- és államalapítások, a háborúk, a szakadatlan gyűjtés és herdálás, az eszeveszett rohangálás össze-vissza, egymás fortélyainak eltanulása, egymás kijátszása, lábbal tiprása, a vészkiáltás, a győzelmi diadalívöltés... Mind, mind az állatiasság folytatása: mintha az embernek el kellene csökevényesednie és csalódnia önnön metafizikai mivoltában, mintha a természet – sokáig vágyódva az emberre, mielőtt végképp kidolgozta őt – mégis elborzadt és visszamenekült volna az őszön öntudatlanságába. Ő, szüksége van az ismeretre, pedig iszonyodik az ismerettől, amelyre viszont szüksége van; és így lobog a láng nyugtalanul s mintegy visszaretten önmagától, belekap száz meg száz dologba, mielőtt megragadja azt, amiért a természet rászorul az ismeretre. Bizonyos pillanatokban valamennyien tudjuk: egész életünkben a legnagyobb feladatokra azért vállalkozunk, hogy igazi feladatunk elől elmeneküljünk, bárhol milyen szívesen a homokba dugnánk a fejünket, mintha ott ezerszemű lelkiismeretünk nem tudna elkapni minket, mennyire sietve ajándékozunk el szívünket az államnak, a pénzkeresésnek, a társas életnek vagy a tudománynak, csak azért, hogy túladjunk rajta, megszabaduljunk tőle, hogy a nehéz, mindennapi munkának sokkal szertelenebbül hódolunk, mint

az élethez szükséges volna: és mindezt azért, mert nem akarunk önmagunkra eszmélni. A sietség általános, mert mindenki önmaga elől menekül; általános e sietség felénk titkolása is, mert mindenki elégedettnek akar látszani és a legélesebb szemű megfigyelő elől is el akarja titkolni nyomorát; általános igény mutatkozik újszerű, hangzatos csengő szavakra, amelyek által az élet valamilyen lármás-ünnepi színezetet ölt. Mindannyian ismerjük azt a különleges állapotot, amikor hirtelen kellemetlen emlékek tolnak fel bennünk, mi pedig erőteljes mozdulatokkal és kiabálva igyekszünk elhessegetni őket magunktól: ám a hétköznapi élet széles taglejtései és kiáltozásai elárulják, hogy mindenkor és mindannyian ilyen állapotban vagyunk, félünk az emlékeztéstől és a első élettől. De hát mi rohan meg minket ilyen gyakran, voltaképpen mi zavarja álmunk? Kísértetként lopakodik felénk, körülöttünk ólálkodva az élet minden pillanatában mondani akar valamit, de mi nem akarjuk hallani e szellemhangot. Amikor egyedül vagyunk és csend van, attól félünk, hogy valami suttog a fülünkbe, ezért gyűlöljük a csendet és társas étellel kábítjuk magunkat.

Mindezt megértjük néhanapján, és roppant mértékben csodálkozunk a szédítő félelmen és sietségen meg egész életünk álomszerű állapotán, amely iszonyodik az ébredéstől és annál élénkebb, nyugtalanabb álmképeket szül, minél közelebb az ébredés. Ám ugyanakkor érezzük azt is, hogy nagyon gyöngék vagyunk és nem tudjuk sokáig elviselni a legmélyebb magunkba szállás pillanatait, és átéljük, hogy nem olyan emberek vagyunk, amilyeneket a természet tulajdon megváltására akart: már az is eredménynek számít, ha nagy néha felpillantunk, hogy legalább lássuk, milyen sodrásba merülünk. És saját erőnkől még a fejünket sem tudjuk felemelni – egyetlen pillanatra sem, azt is másnak kell felemelnie helyettünk. De hát kik emelik fel a fejünket?

Az igaz emberek, a már-nem-állatok, a filozófusok, a művészek és a szentek; az ő megjelenésükkel és megjelenésük következményeként a természet – amely sohasem hajt végre ugrást – végrehajtja az egyetlen ugrást, és pedig mintegy örömeiben, mert első ízben érzi, hogy közel van a célhoz, vagyis ott, ahol megérti, hogy nincs már szükség célokra, és nagyon magas fokon játssza már az élet és a fejlődés játékát.

E felismerés nyomán a természet szinte átszellemül, és enyhe alkonyi fáradtság jelenik meg vonásain, amit az emberek „szépségnek” neveznek. Amit most átszellemült arccal kinyilatkoztat, az nem más, mint nagy felvilágosítás a *létezés értelméről*; és halandók vágyainak netovábbja nem lehet más, mint szakadatlanul hallgatni e magyarázatot. Ha meggondoljuk, hogy például Schopenhauer mi mindent *hallott meg* ebből élete során, hát nemigen mondhatunk magunkról mást, csak valami effélét: „Ó, a te süket füled, tompa fejed, pislákoló értelmed, érzéketlen szíved, mennyire megvetek mindent, amit csak a magaménak nevezek! Csapongni tudunk csak, ám repülni nem! Fölfelé nézni tudunk csak, ám fölfelé menni nem! Ismerjük az utat, és már-már elindulunk rajta, amely a filozófus mérhetetlen magasságába visz, és néhány lépés után visszatorpanunk! És ha létezne olyan nap, amikor a legmagasztosabb kívánság teljesül, az egész hátralévő életet milyen szívesen felkínálnánk érte cserébe! Felkúszni a magasba, ahová csak egy gondolkodó kúszhatott fel, az Alpok tiszta és jéghideg levegőjű világába, ahol már nincs köd, sem mindent elhomályosító pára, és a dolgok ősi tulajdonságai jéggé dermedve és nyersen, ám félreérthetetlen egyértelműséggel fejeződnek ki! Csak erre gondolva lesz igazán magányos és végtelen a lélek; és ha kívánságokat teljesülne, akkor a tekintet szinte merőlegesen és fénysugárként világítva esne a dolgokra, elhalna a szégyen, a szorongás, és a nyugtalan elvagyódás. Milyen szóval kelene jelölni azt az állapotot, azt az izgatottság nélküli új, rejtélyes izgalmat, amellyel a lélek, mint Schopenhauer lelke, a létezés iszonyú káprázására, a keletkezés megkövült tanulságára ráborulna, ám nem éjszakaként, hanem a világot elárasztó vörös izzás tüzeiben égő fényként! Másfelől viszont a filozófus lelkiületéből és elhivatottságából már sejthető, mit jelent átélni a nem filozofikus ember tévelygését, boldogtalanságát, reménytelen vágyakozását! Gyümölcsnek érezni önmagát a fán, amely az árnyék miatt nem érhet meg, és látni a közelben a neki hiányzó napfényt!”

Elég kín lenne efféle tehetségtelen embert iriggyé és gonosszá tenni, ha egyáltalán feldühíthető és képes irigységet érezni; ám valószínű, hogy végre már fordít a lelkén, nehogy elsorvadjon a híváság sóvárgásban — és most kötelességek új körét *fedezi fel*.

Itt eljutottam a kérdés megválaszolásához, hogy vajon lehetséges-e összekötni rendszeres öntevékenységünket a Schopenhauer-féle ember nagyszabású eszményképével. Mindenekelőtt igaz a következő kijelentés: ezek az új kötelességek nem egy magányos ember kötelességei, hanem velük és általuk hatalmas közösséghez tartozunk, amelynek nincsenek külső formái és törvényei, viszont összefogja egy alapgondolat. Ez pedig a *kultúra* alapgondolata, amennyiben e kultúra mindannyiunkat a következő feladat elé állít: *nevelni kell a filozófust, a művészt és a szentet önmagunkban, önmagunkon kívül is előmozdítva kinevelésüket, ezáltal munkálkodva a természet tökéletességén*. Mert ahogy a természetnek szüksége van filozófusra, úgy szüksége van művészre is, metafizikai célból, mégpedig azért, hogy megvilágosodjon önmaga felől, egyszer végre tiszta és befejezett képként szemlélje önmagát, amit szakadatlan alakulása folyamán soha nem tehetett meg, vagyis jusson el végre az önismerethez. Goethe volt az az ember, aki rendkívül mély értelmű szavakkal mutatott rá, hogy a természet minden kísérlete csak arra irányul, hogy a művész mintegy elébe jöjjön és dadogásából végre kitalálja és ki mondja, mit is akar a természet kifejezni. „Gyakran mondtam már — kiált fel egyszer Goethe — és gyakorta fogom még ismételni, hogy a világ és az ember összes viselt dolgainak *causa finalisa* (cél-ok) a drámai költészet. Mert ez az egész egyébként semmit sem ér!” Végtül pedig a természetnek szüksége van a szentre is, akiben az Én teljesen elmosódott és akinek szenvedő életét már egyáltalán nem, vagy nem egészen érezzük individuálisnak, hanem a szent minden élőlényvel való mély együttérzését, azonosulását érezzük benne; ebben az állapotban következik be az átalakulás csodája, amelyen nem fog ki a fejlődés játéka, az a véges és legmagasabbrendű emberi formálódás, amely felé az egész természet törekszik, hogy megválthassa magát önmagától. Semmi kétség: a szentnek mindannyian rokonai és szövetségesei vagyunk, ahogy a filozófusnak és a művésznek is rokonai vagyunk; vannak olyan pillanatok, mintegy a legvilágosabb szeretetteljesen lobogó tűz szikrái, amelyek világánál már nem értjük, mit jelent az „én” szó, van valami lényegünkön túl, ami e pillanatokban már nem túl van, hanem innen, ezért sóvárogjuk tiszta szívünkéből az itt és ott közötti hidakat.

Szokásos lelkiállapotunkban persze többnyire semmivel sem járunk hozzá a megváltó ember létrehozásához, ezért *gyűlöljük* önmagunkat ebben a lelkiállapotban olyan gyűlölettel, amely a pesszimizmus gyökere; ezt a pesszimizmust pedig Schopenhauer tanította meg újra korunknak, ám e pesszimizmus olyan régi, mint maga a kultúra iránti vágy. Gyökeréről van szó és nem virágjáról, legalsó szintjéről, de nem ormáról, útja elejéről, de nem céljáról: mert valamikor még meg kell tanulnunk valami mást, általánosabbat gyűlölni, nem individuumbunkat és ennek nyomorúságos korlátozottságát, állhatatlan és nyugtalan mivoltát. Abban az emelkedett állapotban, amelyben valami mást is fogunk majd szeretni, nem csak azt, amit most szeretni tudunk. Szeretetünknek és gyűlöletünknek csak akkor lesz új célja, ha most vagy később újjászületve felvesznek minket a filozófusok, művészek és szentek ezen legelőkelőbb rendjébe — egyelőre azonban megvan a magunk feladata, kötelességeinknek, gyűlöletünknek és szeretetünknek megvan a maga sajátos területe. Mert tudjuk, mi a kultúra. Azt akarja a schopenhaueri ember érvényre jutása érdekében, hogy új meg új megalkotását készítsük elő és támogassuk, mégpedig oly módon, hogy mindent megismerünk, ami ellenséges az ő szempontjából és mindezt távolítsuk el útjából, vagyis, röviden szólva, azt akarja, hogy minden ellen küzdjünk szakadatlan, ami létezésünk legmagasabbrendű beteljesítésében akadályoz *minket*, vagyis gátolja, hogy magunk is ilyen schopenhaueri emberek legyünk.

6.

Olykor nehezebb elismerni valamit, mint megérteni; s valószínűleg a legtöbb ember így jár, ha fontolóra veszi a következő mondatot: „az emberiség állandóan azon munkálkodik, hogy néhány nagy embert termeljen ki önmagából — és pontosan ez a feladata, nem más.” Milyen szívesen alkalmoznánk azt a tanulást a társadalomra és céljaira, amelyet az állat- és növényvilág tüzetes szemügyre vétele nyomán nyerhetünk, mármint hogy ott csakis az egyes nemesebb, különlegesebb, erősebb, bonyolultabb, termékenyebb példány a fontos —

milyen szívesen, ha nem fejtenének ki erős ellenállást a társadalom céljáról vallott, öröklött nézetek! Voltaképpen könnyű megérteni, hogy ott, ahol egy fajta elérve és átlépve önnön határát magasabb rendű fajtává válik, fejlődésének célját is jobban megtalálja és jobban is érzi magát, mint az egyes példányok tömegében, vagy a legtöbb kialakult példányok között, amelyek elszórtan és véletlenül kedvező feltételek mellett alakulnak ki itt-ott; és éppen ilyen könnyen érthető a követelmény, hogy az emberiségnek, mivel képes célja tudatára ébredni, meg kell keresnie, és meg kell teremtenie a megváltó nagy emberek kinevelődésének kedvező feltételeit. Ám a jó ég tudja, ennek mi minden nem áll ellen: mert állítólag ez a végcél csak mindenki, de legalábbis a legtöbb ember boldogságában található meg, mert állítólag csak a közösség képességeinek kifejlesztésében lehet megtalálni; és amilyen gyorsan elhatározza valaki, hogy életét valamely államnak áldozza, olyan lassan és körültekintően jár el, ha nem az állam, hanem egy személy követeli ezt az áldozatot. Értelmetlennek tűnik, hogy egy ember valamely másikért legyen, „inkább az összes többiért, de legalábbis sokakért!” Ő, te jámbor, mintha értelmesebb volna, ha a szám döntene az értékről és jelentőségről! Mivel kérdés így hangzik: mi módon kapja meg egyetlen életed a legnagyobb értéket, a legmélyebb jelentést? Mit kell tenned, hogy életed a legcsekélyebb mértékben pocskékolódjék el? Nyilván a legritkább és legértékesebb emberek példája szerint kell élned, nem pedig a legtöbb ember példája szerint, hiszen egyenként ők a legértéktelenebb emberek. És pontosan ezt a gondolkodásmódot kellene a fiatalokban elültetni és kiépíteni, hogy önmagukat mintegy a természet tökéletlen művének tekintsék, ám ugyanakkor e művésznő nagyszerű és csodálatos szándékai bizonyítékának: rosszul sikerült a műve, mondják magukban az említett fiatalok, de tiszteljük nagyszerű szándékát és szolgáljuk őt, hogy legközelebb jobban sikerüljön.

Az ilyen elgondolással a *kultúra* körébe jut a fiatal; mivel a kultúra minden egyes ember önismeretének és önmagával való elégedettségének gyermeke. Aki mellette tesz hitet, az voltaképp mind ezt mondja: „valami magasabbrendűt és emberibbet látok önmagam fölött; segítsenek nekem, hogy elérhessem ezt, ahogy én

is segíteni fogok mindenkinek, aki ugyancsak fölismeri és szenved tőle, mégpedig azért, hogy újra megszülethessen az ember, aki teljesnek és végtelennek érzi magát a szeretetben és megismerésben, a szemlélődésben és tudásban, valamint minden teljességével a természetben gyökerezik a dolgok bírójaként és értékmérőjeként.” Nehéz valakit eljuttatni a rettenhetetlen önismeret ezen állapotába, mert a szeretetet tanítani lehetetlen; mivel csak a szeretetben tudja a lélek tisztán, élesen és megvető tekintettel szemlélni önmagát, sőt a szeretetben érzi át a vágyat is, hogy önmaga fölé tekintsen, és teljes erejéből keresse valahol még rejtőzködő, magasabb rendű önmagát. Tehát csak az az ember érzi a *kultúra első érintését*, aki előzőleg teljes szívvel valamely nagy emberen csüngött; ennek az első érintésnek a jelei a nyomott kedély és elkeseredés nélküli szegyenérzet, saját szűklátókörűségének gyűlölete, a génusz iránt érzett részvét, aki újra meg újra kitepi magát a mi száraz hétköznapiágunkból, minden születő, alakuló, harcoló megsejtése, és az a belső meggyőződés, hogy a természetben majdnem mindenütt az ember kialakulásának szükségszerűségével találkozunk, a természet fájdalmas érzésével, hogy félresikerült a műve, ám mégis sikerült neki a legcsodálatosabb ötleteket, divatokat és formákat létrehozni — ezért az emberek, akikkel együtt élünk, az egykor legnagyobb alkotó tervek romterületére hasonlítanak, ahol minden ezt kiáltja felénk: gyere, segíts, fejezd be a munkát, rakd össze az összetartozót, kimondhatatlanul vágyódunk arra, hogy egészek legyünk.

A belső állapotok ezen összegeződését neveztem a kultúra első érintésének; most azonban az a kötelességem, hogy a *második* érintés határait szintén bemutassam, és nagyon jól tudom, hogy ez már lényegesen nehezebb feladat. Mert itt kell megcsinálni az átmenetet a belső történetstől a külső történet megítéléséhez, itt fordul kifelé a tekintet, hogy a kultúra iránti vágyat — amint azt első tapasztalataiból ismeri — a mozgalmas világban újra megtalálja, az egyes embernek itt kell küzdelmét és vágyát ábécé gyanánt használnia, amellyel most az emberi törekvést elolvashatja. De még itt sem állhat meg, e fokozatról is tovább kell mennie fölfelé; a kultúra nem csupán az említett belső élményt követeli tőle, nem csak

a körülötte hömpölygő külső világ megítélését, hanem végezettől és elsősorban a cselekvést, vagyis a kultúráért való harcot, az ellenséges lelket az olyan befolyások, szokások, törvények, intézmények iránt, amelyekben nem ismeri föl célját: a génusz létrehozását.

Aki képes eljutni a második szintre, annak először az tűnik föl, hogy *milyen nagyon keveset tudnak erről a célról*, viszont milyen sokat fáradoznak a kultúráért, és milyen hihetetlenül nagy erőket mozgatnak meg a szolgálatában. És csodálkozva tesszük fel a kérdést: az ilyen tudásra talán egyáltalán nincs is szükség? A természet akkor is eléri célját, ha fáradozásának irányát a legtöbben hamisan határozzák meg? Aki megszokta, hogy túl sokra tartsa a természet öntudatlan célszerűségét, annak talán nem esik nehezére így válaszolni: igen, így van ez! „Csak hadd beszéljen és gondolkodjon az ember saját végső céljáról, mondjon róla, amit akar, zűrzavaros vágyai közepette nagyon is tudatában van a helyes útnak.” Az az ember, aki ellentmondhat ennek, bizonyára sok mindent megélt; de aki tényleg meggyőződött a kultúra említett céljáról, mármint hogy a kultúrának az *igaz emberek* kinevelését kell támogatnia, előmozdítania és semmi egyebet, és elvégzi az összehasonlítást a jelenlegi helyzettel, az azt látja, hogy a kultúra minden igyekezete ellenére ennek az embernek a létrehozása nem sokban különbözik a folyamatos állatkinzástól: nagyon fontosnak találja majd, hogy a „zűrzavaros vágyak” helyére kerüljön végre egyfajta tudatos akarat. Mégpedig a következő második okból is: hogy a továbbiakban lehetetlen legyen ezt a saját céljában bizonytalan ösztönt, ezt a híres-neves zűrzavaros vágyat egészen másfajta célokra használni olyan utakra térítve, amelyeken a magasrendű cél, a génusz létrehozása soha nem érhető el. Mert létezik egyfajta *rosszul használt és szolgálatba vett kultúra* — amelyet mindjárt észreveszünk, ha egy kicsit körülnézünk! És pontosan a kultúrát a legtevékenyebben támogató hatalmaknak vannak hátsó gondolatai, és a kultúrához való viszonyukat nem éppen önzetlen érület jellemzi.

Itt van először is a *művelődő ember önzése*, amely a kultúra támogatását igényli, ám ugyanakkor igyekszik célját kifizni és mértékét megszabni. Innen származik a kedvelt tétel és következtetés, mely nagyjából így hangzik: minél több ismeretet és műveltséget, mert

Siegfried és Brünnhilde; a szabad szerelem szentsége; az aranykor nyitánya; a régi morál isteneinek alkonya – *a rosszat megszüntettük...* Wagner hajója sokáig vidáman evickélt ezen az útvonalon. Kétségkívül itt kereste legfőbb célját. Ám mi történt? Szerencsétlenség. A hajó zátonyra futott; ám Wagner makacsul ült a helyén. A zátony a schopenhaueri filozófia volt; Wagner egy ezzel ellentétes világnézeten üldögélt eltökélten. Mit zenésített meg? Az optimizmust! Wagner igencsak elszégyellte magát. Ráadásul olyan optimizmust, amelyre Schopenhauer roppant rossz címkét ragasztott – az *alantas* optimizmust. Ejnye-bejnye! Megint csak szégyenkezett. Sokáig törte a fejét, a helyzete kétségbeejtőnek látszott... Végül kiút derengett föl előtte: mi lenne, ha a zátonyt, amelyen megfeneklett, utazása *céljaként*, hátsó szándékaként, tulajdonképpeni értelmeként interpretálná? Éppen az volt a célja, hogy *itt* fusson zátonyra. *Bene navigavi, cum naufragium feci...*⁶ És ezzel a Gyűrűt Schopenhauer nyelvére fordította. Minden félresikeredik, minden tönkremegy, az új világ pontosan olyan rossz, mint a régi – a *Semmi*, a hindu Kirké int... Brünnhilde, akinek a régi szándék szerint a szabad szerelmet dicsőítő dallal kellett volna búcsúznia, szocialista utópiával átlátva a világot, „amellyel minden rendbe jön”, most más feladatot kap. Először Schopenhauert kell tanulmányoznia; „A világ mint akarat és képzet” negyedik könyvét kell megverselnie. *Wagnert megváltották...* Teljes komolysággal mondom, megváltás *volt* ez. Schopenhauer jótéteménye mérhetetlen hálára kötelezte Wagnert. A *décadence filozófusa* adta meg először a *décadence művésznének igazi énjét*.

5.

Előttünk áll e kifejezés: *a decadence művésznének*. És e ponton ezenel megkomolyodom. Távol áll tőlem, hogy tétlenül nézzem, amikor ez a *décadent* megrontja egészségünket – ráadásul a zenénket

⁶ Jól hajóztam, hiszen hajótörést szenvedtem

is! Ember egyáltalán Wagner? Nem betegség-e inkább? Amihez csak hozzáér, azt beteggé teszi – *beteggé tette a zenét*.

Tipikus *décadent*, aki szükségképpen érzi magát romlott ízlésűnek, amely vele magasabb ízlésre tart igényt, ez aztán romlottságát törvényként, haladásként, beteljesítésként képes érvényre juttatni.

Csak ne tiltakozunk! Csábereje a végtelenhez tart, tömjénfüst gomolyog körülötte, félremagyarázását „Evangéliumnak” hívják – mindazonáltal nem csupán a *szellemi szegényeket* győzte meg!

Kedvem kerekedett kinyitni kissé az ablakot. Levegőt! Minél több levegőt!

Nem csodálkozom rajta, hogy Németországban az emberek ámitják magukat Wagnerrel. Az ellenkezőjén csodálkoznék. A németek olyan Wagnert csináltak maguknak, akit tudnak tisztelni: sohasem voltak pszichológusok, még hálásak is a félreértésért. De hogy még Párizsban is áltatják magukat Wagnerrel, ahol az emberek jószerevével pszichológusabbak a pszichológusnál! Meg Szentpétervárot! Ahol olyasmit is megsejtenek, amit még Párizsban sem! Mennyire összenőtt Wagner az egész európai *décadence*-szal, hogy ez nem érzi őt *décadent*-nak! Hozzá tartozik: főszereplője, legnagyobb neve... Azzal tisztelik meg magukat, hogy *őt* a felhők fölé emelik. Már az is a *décadence* jele, hogy nem védekeznek ellene. Legyöngült az ösztön. Az a vonzó, amitől iszonyodni kellene. A szájukra azt veszik, ami gyorsabban dönt végromlásba. Akartok netán egy példát? Csupán azt a *szabályzatot* kell megfigyelnünk, amelyet a vérszegény, a köszvényes vagy a cukorbeteg ír elő magának. A vegetáriánus meghatározása: olyan lény, akinek erősítő diétára van szüksége. A kártékonyt kártékonynak érezni, önmagunkat a kártékonytól eltüntetni *tudni*, az ifjúság, az életerő jele. A kimerült embert *csábítja* a káros: a vegetáriánust a főzelék. Maga a betegség is lehet az élet stimulánsa: csak elég egészségesnek kell lennünk e stimulánshoz. Wagner fokozza a kimerültséget: *ezért* vonzza a gyöngéket és a kimerülteket. Ő, az öreg mester csörgőkígyó-boldogsága, amikor azt látta, hogy mindig pontosan a „kisdedek” közelednek hozzá!

Előrebocsátom a következő szempontot: Wagner művészete beteg. Színpadra állított problémái tiszta hisztéria-problémák, indulatának

így magas lesz az igény, növekszik a termelés, no meg a nyereség és a boldogság – így szól a félvezető képlet. A műveltség hívei szerint a művelődés, a műveltség lenne az az eszköz, amelynek segítségével mindennemű igényt kielégíthetnénk, egyre korszerűbbek lehetünk, mindenekelőtt ajánlatos azonban a műveltség útján minél előbb, minél több pénzt keresni. Tehát az volna a cél, hogy minél több kurrens embert képezzünk ki, akik olyan értelemben kurrenssek, ahogy mondjuk a pénzérme az; e felfogás értelmében valamely nép annál boldogabb, minél több ilyen kurrens embert vallhat magáénak. Ezért a modern oktatási intézmények szándéka az, hogy mindenkit igyekezzen kurrenssé formálni, amennyire csak lehet, mindenkit úgy kiképezni, hogy a maga tudásszintjének megfelelően a lehető legboldogabb legyen, és a lehető legnagyobb nyereségre tegyen szert. A mai követelmények szerint magának az egyénnek kell az általános műveltség segítségével önmagát értékelnie, hogy voltaképpen mit is várhat az élettől; végül pedig megállapítják, hogy természetes és szükségszerű kapcsolat áll fenn „intelligencia és tulajdon”, „gazdagság és kultúra” között, sőt mi több, ez a kapcsolat *erkölcsi* szükségszerűség. Minden olyan műveltség gyűlöletes itt, amely magányossá tesz, amelynek a pénzen és nyereségen túli céljai vannak, amely sok időt vesz igénybe; gyakorta becsmérlik e komolyabb műveltséget a „kifinomult egoizmus” és az „erkölcstelen műveltség-epikureizmus” kifejezésekkel. Persze a nálunk uralkodó erköcsiség szempontjából éppen ennek ellenkezője a fontos, vagyis a gyors képzésen van a hangsúly, hogy minél előbb pénzt kereső lény legyen, a képzésnek azonban mégis alaposnak kell lennie, hogy nagyon sok pénzt kereső lény lehessen. Az embernek csak annyi kultúrát engednek meg, amennyi a gazdasághoz és közlekedéshez általában szükséges, ám körülbelül ugyanennyit követelnek is tőle. Röviden szólva: „az embernek szükségképpen igénye van a földi boldogságra, ezért a művelődés is szükséges, de csak ezért!”

Másodszor pedig itt van az *állam önzése*, az államé, amely ugyan csak óhajtja a kultúra lehető legszélesebb körű kiterjesztését és általánosítását, és a leghatékonyabb eszközökkel rendelkezik elképzelései valóra váltását illetően. Feltéve, hogy elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy ne csak felszabadítani tudjon bizonyos erőket, hanem

megfelelő időben igába is tudja fogni, feltéve, hogy alapja elég széles és erős ahhoz, hogy biztonsággal elbírja az egész műveltség-boltozatot; a művelődés, a kultúra kiterjesztése a polgárok körében az államnak mindig csak más államokkal való verseny szempontjából válik hasznára. Ahol most „kultúrállamról” beszélünk, mindezt azzal az állam elé tűzött feladattal találkozunk, hogy egy nemzedék szellemi erőit olyan mértékben szabadítja fel, amilyen mértékben ezzel a fennálló intézményeknek szolgálhat és használhat; de csak ilyen mértékben, amint az erdei patakot is gátakkal és zsilipekkel részben elvezetik, hogy erejének kisebb részével malmot lehessen hajtani, mivel a patak teljes ereje inkább veszélyes lenne a malomnak, mint hasznos. Az erőknél ez a felszabadítása mindig sokkal inkább az erők megbilincselése. Emlékezzünk csak, hogy az állami önzés hatására mi lett apránként a kereszténységből! A kultúra ápolásának egyik legtisztább megnyilvánulása éppen a kereszténység, és itt figyelhetjük meg a szentek ismételt megjelenését is; de mivel a kereszténységet ezerféleképpen használták fel arra, hogy az állam malmára hajtja a vizet, lassanként a velejéig megromlott, tönkrement, hazuggá vált, és eredeti céljainak megtagadásáig elfajzott. Még utolsó eseménye is, a német reformáció, hirtelen fellángolás és kialvás lett volna, ha nem lopott volna új erőt és lángot az államok elkeseredett küzdelméből.

Harmadsorban pedig a kultúrát mindazok támogatták, akik tudatában vannak valamely *csúf és unalmas tartalomnak* és ezt az úgynevezett „*szép formával*” akarják felváltani. A szemléltető állítólag a külsőlegessel, a szóval, mozgással, diszítéssel, jelleggel, modorossággal a tartalmat illetően hamis következtetésre kényszerítik, azzal az előfeltevéssel, hogy a belsőt általában a külső alapján ítélik meg. Nekem viszont néha úgy tűnik, hogy a modern emberek jószerével határtalanul unják egymást, olyannyira, hogy végül ráfanyalodnak: a művészetek útján teszik érdekessé önmagukat. Művészeikre bizakodnak, hogy szolgáljanak fel nekik igazán inycsiklandozó művészeti fogásokat, ezeket nyakon öntik a Kelet és a Nyugat minden fűszerével, és ezután bizony már nagyon érdekesek, csak úgy árad róluk Kelet és Nyugat összes illata! Úgy intézik a dolgokat, hogy minden ízt élvezhessenek; és mindenkit ki kell szolgálni, akármire sóvárog

is, izlésesre vagy izléstelenre, túlfinomultra vagy a durva parasztira, görög vagy kínai művészetre, szomorújátéokra vagy dramatizált giccse. A modern ember leghíresebb szakácművészei, akik minden áron érdekesek akarnak lenni és minden iránt érdeklődnek, bizony a franciák között találhatók, míg a legrosszabbak a németek között. Ez inkább az előbbieik számára terhelő, mint az utóbbiak számára, és a világért sem akarjuk a franciákat megbántani, ha ők bennünk éppen az elegancia és az érdekesség hiányát gúnyolják is, és akkor sem, ha bizonyos németek elegancia és finomság iránti vágyát a vadember vágyához érzik hasonlóknak, ha az orrába karikát kíván és tetoválás után óbégat.

És itt semmi sem tart vissza engem egy kitérőtől. A legutóbbi Franciaországgal vívott háború óta néhány dolog Németországban megváltozott és belátható, hogy az emberekben néhány új igényt, kívánságot hozott haza a német kultúra iránt. Ez a háború sokak számára az első utazás volt a világ elegánsabb részébe; milyen pompás, nagyszerű hatást kelt a győztes elfogulatlansága, ha nem szégyell a legyőzöttől némi kultúrát tanulni! A műveltebb szomszéd különösen az iparművészet terén intéz újra meg újra versenykihívást hozzánk, ezért aztán a német ház berendezése feltétlenül franciás legyen, sőt a német nyelvnek is, egy francia mintára alapított akadémia szerint, az „egészséges izlést” kell elsajátítania, és le kell vetkőznie azt a tekintélyes befolyást, amelyet Goethe gyakorolt rá, ahogy újabban Dubois-Reymond, a berlini akadémikus mondta. Színházainkat is már régóta néma tisztelettel, ilyen célokra megfelelően szemlélik, még az elegáns német tudóst is fölaltálták, és várható, hogy mindent félresöpörnek az útból – német zenét, tragédiát és filozófiát –, ami most, az elegancia törvényei alapján nem bizonyul immár eléggé németnek. Ám szögezzük le: soha senki egy ujjal sem nyúlna a német kultúrához, ha a német kultúrán – amely még nincs birtokában, ám igyekszik megszerezni – csak a műfogásokat és a modort értené, amelyekkel az életet szépítgetik, beleértve az egész táncmesteri és kárpitos találékonyságot, és ha a nyelvben sem keresne mást, csak akadémiailag jóváhagyott szabályokat, meg egy bizonyos általános finomkodást. A legutóbbi háború és a franciákkal való személyi összehasonlítás magasabb igényeket –

úgy tűnik – nem hívott életre, inkább úrrá lesz rajtam a gyanú, mintha a német ezúttal mintegy erőszakkal akart volna megszabadulni régi kötelmeitől, természetének eredeti nehézségétől és melabújától. Mintha ezúttal inkább bűvészkedni akart volna, afféle utánzó majomként inkább modort és műfogásokat tanulni, hogy szórakoztatóvá tegye az életet. De már nem gyalázhatjuk a német szellemet, hogy úgy kezelhető, mintha viaszból volna, és egy nap még az eleganciát is rá lehet ragasztani. És ha sajnos igaz is, hogy a németek egy jó része képlékeny és a fenti módon formálható, ezzel szemben nagyon gyakran kell elmondani, hogy végül mindenki meghallja, a következőt: bennetek már nem eleven az a régi német anyag, amely kemény, durva és roppant ellenálló ugyan, mégis a legértékesebb anyag, amelyen csak a legnagyobb szobrászok dolgozhatnak, mivel csak ők méltók az értékéhez. Ami él tibennetek, az amolyan puha, masszaszerű; csináljatok ezzel, amit akartok, formáljatok elegáns babákat és érdekes bálványokat belőle – e téren is mindenképpen érvényesek Richard Wagner szavai: „a német szögletes és esetlen, ha illedelmesnek akar látszani, de ha tűzbe jön, igazán kimagasló jellemű lesz.” És az elegáns embereknek minden okuk megvan arra, hogy tiszteljék ezt a német tüzet, mert egy nap még megégeti őket babáikkal és bálványaikkal együtt. Persze másképp és mélyértelműbb módon is levezethetnénk a „szép forma” túlzott hajlandóságát Németországban: a sietségből, a pillanat mohó habzsolásából, a kapkodásból, amely még zölden szakít le minden hajtást, a túlhajszolt rohanásból, amely az embereknek barázdákat szánt az arcán és minden, amit tesznek, mintegy tetoválja őket. Mintha valamely ital hatna bennük, nem hagyná nyugodtan lélegezni őket, gondoktól úzva rohanganak a közismert hármasság rabszolgájaként: a pillanat, a közvélemény és a divat ösztönzésétől – így persze roppant szembetűnő a méltóság és az illem hiánya, és ismét szükség lesz a hazug eleganciára, amellyel a dicstelen sietség betegségét elkendőzik. Mert a szép formára való divatos törekvés a mai ember csúf tartalmával a következőképp függ össze: az előbbinek el kell rejtenie az utóbbit. A műveltség ezt jelenti tehát: nem észrevétetni, milyen nyomorultak és hitványak vagyunk, milyen erőszakosak a törtetésben, milyen telhetetlenek a

gyűjtésben, milyen önzők és szegyetlenek az élvezetben. Többször találkoztam már az ellenvetéssel, amikor felhívtam valakinek a figyelmét a német kultúra hiányára: „de hát ez a hiány egészen természetes, hiszen a németek eddig túl szegények és szerények voltak. Előbb segítse hozzá a földjeinket a gazdagsághoz meg az öntudathoz, aztán majd lesz kultúrájuk is!” Lehet, hogy a hit általában boldogít, de az *ilyenfajta* hit engem boldogtalanná tesz, mert úgy érzem, hogy az a német kultúra, amelynek jövőjében itt hinni kellene – a gazdagság, a külszín, a modoros színlelés kultúrája – annak a német kultúrának a legellenségesebb ellenképe, amelyben hiszek. Akinek a németek között kell élnie, az bizony sokat szenved életük és gondolkodásmódjuk durvaságától, a formátlanságtól, tompa és nehézkes észjárásuktól, finomabb kapcsolatokban mutatott otrombaságuktól, még többet szenved irigységüktől és jellemük bizonyos zárkózottságától és tisztátalanságától; szórakoztatja és bosszantja őt a németek mélyen gyökerező hamisság-imádata, hogy szeretik a rossz, hamis utánzatokat, előszeretettel fordítva a jó külföldi dolgokat hitvány belföldre. Most azonban, amikor mindezekhez járul még a lázas nyugtalanság, a siker és a nyereség utáni hajsza, a pillanat túlbecsülése, akkor egyszerűen felháborító a gondolat, hogy mindezen betegségeket nem gyógyítani kell, hanem mindig csak kendőzgetni, mégpedig „az érdekes forma kultúrája” segítségével! És mindezt olyan népnél, amely *Schopenhauert* és *Wagnert* adta a világnak! Vagy netán a legszörnyűbb csalódás áldozatai lennénk? A nevezettek talán már távolról sem vállalnak kezességet azért, hogy erőiket a német szellemből és gondolkodásmódból merítették? Kivételek lennének csupán, olyan tulajdonságok utolsó birtokosai, amelyek valaha németnek minősültek? Minderre nem tudok most itt felelni, így visszatérek hát általános vizsgálódásom útjára, amelyről a gondterhes kétely meglehetősen gyakorta letérít. Még nem soroltunk fel minden olyan erőt, amely a kultúrát támogatja ugyan, csak célját, a géniuszt létrehozását nem ismeri el; hármat neveztünk meg: a megszerezni akarók önzését, az állam önzését és mindazoknak az önzését, akiknek jó okuk van rá, hogy a forma mögé rejtőzködve álcázzák önmagukat. Negyediknek megnevezem a *tudomány önzését*, vagyis szolgálóinak, a *tudósoknak* az önzését.

A tudomány a bölcsességhez úgy aránylik, mint az erkölcsösség a szentséghez: a tudomány hideg és száraz, nincs benne szeretet, és semmit sem tud az elégedetlenség és a vágy mély érzéséről. Önmagának éppen olyan hasznos, mint amilyen káros szolgálaira nézve, mivel a saját karakterét viszi át rájuk, és ezért az emberség meghal bennük. Amíg a kultúra fogalmán főleg a tudomány előmozdítását értik, addig a kultúra kíméletlen hidegséggel megy el a nagy szenvedő ember mellett, mert a tudomány mindenben a megismerés kérdését látja csupán; a szenvedés pedig a saját világában valami hallatlan és érthetetlen, tehát legföljebb megint csak megoldandó probléma lehet.

Mostanában kezdenek csak igazán rászokni arra, hogy minden tapasztalatot amolyan kérdés-felelet játék nyelvére fordítanak és tisztán szellemi ügynek tekintenek; ám megdöbbenő, hogy e tevékenység folytán milyen hamar kiszárad, tönkremegy az ember, hogy végül csak úgy zörögnek a csontjai. Mindenki tudja és látja mindezt: de akkor meg miképp lehetséges, hogy a fiatalok nem borzadnak el ezektől a megcsontosodott emberektől, és újra meg újra elvakult módon átadják magukat a tudományoknak? Mindez nem származhat az állítólagos „igazságvágyból”: hogyan is létezhetne olyan vágy, amelynek tárgya a hideg, következmények nélküli ismeret! Az elfogulatlan tekintet egyetlen pillantással fölméri, hogy a tudomány szolgálóit miféle erők ösztönzik: és nagyon tanácsos egyszer a tudósokat is alaposan szemügyre venni és elemezni, miután ők túlságosan is rákaptak arra, hogy még a legtiszteletreméltóbb dolgokat is összetapogassák és ízekre szedjék. Végül is kimondom, amit gondolok; tételtem így hangzik: a tudós a legkülönfélébb ösztönök és vágyak kusza szövédéke, tisztátalan ötvözete. Először is vegyünk valamely erős és egyre növekvő kíváncsiságot, az ismeret kalandvágyát, a régivel és unalmassal szemben az új és a ritka állandóan ható erejét. Tegyük ehhez némi dialektikus nyomkereső- és játékszenvedélyt, a gondolkodás titkos ösvényein kóborlás vadászszenvedélyét, és mindjárt látjuk, hogy nem is az igazságot keresik, hanem magát a keresést keresik, a legfőbb élvezetet pedig a köntörfalazás, a hátsó szándékok leplezése és mesterséges elfojtása jelenti. Mindehhez járul még az állandó ellentmondás ösztöne:

a személyiség mindenki mással szemben érezni és éreztetni akarja önmagát; a harcból kedvtelés lesz, és a személyes győzelem a cél, míg a küzdelem az igazságért kifogás csupán. A tudóban jórészt megtaláljuk *bizonyos* „igazságok” felfedezésének ösztönét is; ezek után bizonyos uralkodó személyek, kasztok, nézetek, egyházak, kormányok iránt érzett alázatból kutat, mert érzi, még jó lehet valamire, ha a maga oldalára állítja ezeket az „igazságokat”. Kevésbé rendszeresen, de még mindig gyakorta figyelhetjük meg a tudósokon a következő tulajdonságokat: először is nagyon sokra tartják a derekasságot és az egyszerűséget, ha ez több mint ügyetlenség és rugalmatlanság a képmutatásban, amelyhez még némi elmésség is tartozik. Viszont ahol sok az elmésség és a rugalmasság, ott mindig lehet egy kis vaj az emberek fején, és a jellem egyenessége kétségbe vonható. Másfelől ez a derekasság többnyire nem ér valami sokat, és éppen a tudomány szempontjából ritkán gyümölcsöző, mert a becsületesség a megszokott dolgokhoz kapcsolódik, és az igazságot csak egyszerű dolgokban vagy *adiaphorákban* (nem lényeges összefüggésekben) mondja ki; mivel inkább a tehetetlenségnek kell kimondania az igazságot, nem pedig elhallgatni. És mivel minden új átképzést szükségessé tesz, a becsületesség, ha csak teheti, a régi nézetet vallja magáénak, az új felfedezőjének szemére vetve, hogy hiányzik belőle a *sensus recti* (a helyes iránti érzék). Kopernikusz tanai ellen bizonyára azért tanúsított ellenállást, mert e téren a látszatot és megszokást a maga oldalán tudta. A tudósok a filozófiában nem ritkán a hosszú levezetéseket és a bizonyítékok mesterséges mivoltát gyűlölik. Igen, alapjában véve minden tudós-nemzedékben él a *megengedett* éleselméjűség ösztönös mértéke; mindenben kételkednek, ami ezen túl van, és a majdnem derekas becsületesség eleni gyanúoknak tekintenek mindent, ami ezen határ túloldalán helyezkedik el. Másodszor: jellemző a tudósra a közeli éleslátás és a távoli, valamint általános rövidlátás. Látóköre rendszerint roppant korlátozott, nagyon oda kell tartani a szeméhez vizsgálódása tárgyát. Ha a vizsgálódás egy pontjáról valamely másra tér át, akkor a tudósnak oda kell vinnie az egész látóapparátusát a másik ponthoz. Részekre szagattja a képet, mint amikor az operában színházi látcsővel nézzük a színpadot, és hol egy fejet, hol egy ruhadarabot,

hol egy szemet látunk. Az egyes foltokat sohasem látja egyben, hanem összefüggésüket tárja fel csupán, ezért nem él benne határozott benyomás az általános egészből. Például egy írást néhány szóból, mondatból vagy hibából ítél meg, mert egészét képtelen áttekinteni; egy olajfestményt szívesen mondana pacnik halmazának. Harmadszor: jó és rossz hajlamaiban egyaránt természetének józansága és szokványossága a tudós jellemzője. E tulajdonságokkal különösen a történelemben van szerencséje, mivel ismert motívumok alapján felkutatja régi emberek motívumait. Vakondtúrásban ugyanis legjobban a vakond igazodik el. Óvakodik a mesterséges és túlzó hipotézisektől; ha elég állhatatos, tűz körömmel kotorja elő a múlt valamennyi közönséges motívumát, mivel érzése szerint ezek hasonlóak hozzá. Persze többnyire pontosan ezért képtelen megérteni és becslőlni a ritkát, a nagyot és nemest, tehát a fontosat és lényegeset. Negyedszer: érzelemszegény és száraz ember a tudós. Ezért megy könnyen nála az élveboncolás. Nem is gyanítja, mi a szenvedés, amelyet a legtöbb ismeret magával hoz, és ezért nem érez félelmet olyan területen, ahol másoknak elszorul a szíve. A tudós hideg s így enyhén kegyetlen. Vakmerőnek is tartják, de nem az, éppen olyan kevésbé vakmerő, mint a szédülést nem ismerő öszvér. Ötödször: szerények, nem sokra tartják önmagukat. Még a világ legnyomorúságosabb szegletébe száműzve sem érzik, hogy feláldozzák, eltékozzák önmagukat, időnként mintha legbelsőbb valójukban is éreznék, hogy ők nem szárnyalnak, hanem csúszómászó állatok. E tulajdonságuk szinte már megható. Hatodszor: hűek tanáraikhoz és vezetőikhez. Nekik szívből segíteni akarnak a tudósok, és jól tudják, hogy az igazsággal segítenek a legtöbbet. Hálásak tanáraiknak, mivel bevezették őket a tudomány tiszteletet érdemlő csarnokaiba, ahová a saját erejükből, a saját útjaikon soha nem jutottak volna be. Aki ma tanárként fel tud tárni egy területet, amelyen a jelentéktelen elmék is némi sikerrel dolgozhatnak, az a legrövidebb időn belül híres ember lesz, mindjárt akkora a tolongás körülötte. Persze a mesternek minden egyes ilyen hű és hálás ember egyszersmind sorcsapás is, mert mindannyian őt utánozzák, és éppen hibái tűnnek mérhetetlenül nagyoknak, mivel kisszerű individuumok hordozzák

őket, míg a mester erényei, éppen fordítva, az említett viszonyok miatt kisebbnek látszanak, ugyanezen individuumok birtokában. Hetedszer: a tudósok beidegzett módon haladnak tovább azon az úton, amelyen a tudósokat általában elindították; az igazságot is csak megszokásból emlegetik, keverik egyéni elgondolások hiányában. Az ilyen jellemek állandóan gyűjtenek, magyaráznak, mutatókat gyártanak, növénygyűjteményeket szedgetnek össze. Csak azért tanulmányoznak bizonyos területeket, csak azért kutatnak ott, mert soha eszükbe sem jut, hogy más területek is léteznek. Szorgalmukban van valami a nehézségi erő szörnyű ostobaságából: éppen ezért visznek véghez sok mindent. Nyolcadszor: menekülnek az unalom elől. Míg az igazi gondolkodó semmire sem vágyik úgy, mint a pihenésre, a szokványos tudós menekül a szabad időtől, a pihenéstől, mert nem tud vele mit kezdeni. Vigasztalói a könyvek: pontosabban szólva úgy foglalkozik velük, ahogy más gondolkodik, és egész nap ekképp szórakoztatja önmagát. Különösen olyan könyveket választ ki e célra, amelyekből személyes ösztönzést merít, amelyek érzelmileg érintik pozitív, vagy akár negatív módon: olyan könyveket tehát, amelyekben róla van szó, vagy álláspontjáról, politikai, esztétikai, vagy akár grammatikai oktatói nézeteiről; s ha ráadásul saját tudománya is van, akkor igazán nincs hiány szórakozásban, sem unaloműző légycesapóban. Kilencedszer: hajtja őt a kenyérkereset motívuma, a „beteg gyomor híres korgása”! Az igazságot szolgálja, ha az igazság képes jó fizetéshez és magasabb álláshoz juttatni őt, vagy legalábbis megnyerni azok kegyeit, akik kenyeret és dicsőséget osztogatnak. De a tudós csak *ezt* az igazságot szolgálja: ekképp jön létre a határvonal a hasznos igazságok között, amelyeket sokan szolgálnak, és a haszontalan igazságok között, ez utóbbiak dolgában csak kevesen serénykednek, mert nem igaz rájuk a mondás: *ingenii largitor ventis* (a gyomor a szellem ösztönzője). Tizedszer: a tudós tart a kollégáitól, retteg a szakmai lebecsüléstől; ez ritkább, bár jelentősebb motívum az előbbinél, mégis nagyon gyakori. A céh minden egyes tagja állandóan a lehető legfelféltékenyebben figyeli egymást, hogy az igazságot – amelytől annyi minden függ, kenyér, hivatal, hírnév – valóban felfedezője nevére kereszteljék. Drága vámot fizetnek a más által felfedezett igazságért,

hogy a vámot visszakövetelhessék, ha netán egyszer ők fedeznek föl valamiféle igazságot. A tévedés visszhangzó csattanással robban, nehogy túl nagy legyen a versenytársak száma; néha itt-ott robban azért egy-két valódi igazság is, hogy legalább rövid időre legyen helyük a makacs és pimasz tévedéseknek; itt sincs hiány – ahogy sehol sem – a „morális idiotizmusokból”, amelyeket itt kópéságoknak hívnak. Tizenegyedszer: a tudós, aki hiúságból lett tudós, már ritkább jelenség. Lehetőleg egy teljes területet sajátít ki magának, elsősorban különleges dolgokat választva ki, különösen, ha ezek roppant sok pénzt, utazást, ásatásokat, számos országgal való kapcsolatteremtést igényelnek. Többnyire beéri a dicsőséggel, hogy őt magát is különlegességgnek tekintik, és eszébe sem jut kenyerét tudományos munkájával keresni meg. Tizenkettedszer: találkozhatunk olyan tudóssal is, akit a játékosztón tett tudóssá. Gyönyörűségre abban telik, hogy csomókat keresgéljen a tudomány kákáján és megoldja azokat; nagyon azért nem erőlteti meg magát, mert akkor oda a játék. Ezért nem törekszik kifejezetten a dolgok mélyére látni, mégis gyakran észrevesz olyasmit, amit a kenyérkereső tudós rövidlátó szemével nem észlel soha. Ha végül, tizenharmadszor, a tudósok motívumaként az igazságvágyat jelölném meg, akkor azt az ellenvetést tehetnék, hogy ez nemes, jöllehet metafizikailag értelmezett vágy nehezen különböztethető meg a többtől, és alapjában véve az emberi szem számára megfoghatatlan és meghatározhatatlan. Így hát e legutolsó számot még a jámbor óhajjal is megtoldom, hogy az említett vágy tudósok között erősebb és gyakoribb legyen, mint ahogy mostanában látszik. Mert ha valamely tudós lelkébe az igazság tüzének egyetlen szikrája is bekerül, akkor ez elegendő ahhoz, hogy egész életét és munkásságát áthassa, hogy ne találjon nyugalmat soha többé, és örökre maga mögött hagyja a langyos vagy fagyos légkört, amelyben a szokványos tudósok végzik napi teendőiket.

Mindezen elemeket – akár többet vagy kevesebbet – erősen vegyes és kevert állapotban képzeljük el, és akkor tanúi lehetünk a tudomány szolgáló születésének. Valósággal csodálatos, ahogy itt valami alapjában emberen túli és emberfölötti ügy szolgálata céljából, vagyis a tiszta, következmények nélküli és így szenttelen

megismerés céljából, milyen sok apró-cseprő emberi vágyat és ösztönt öntöttek a lombikban a kémiai reakció létrejötte érdekében, és ahogy az eredmény, vagyis a tudós, ennek a földöntúli, tiszta ügynek a fényében végül is megdicsőülten áll előttünk, feledtetve a sok rázást meg keverést, amelyekre nemzódéséhez volt szükség. Mégis vannak olyan pillanatok, amikor éppen erre kell gondolnunk és emlékeznünk: mégpedig akkor, amikor a tudós jelentősége éppen a kultúra szempontjából kerül szóba. Akinnek jó a megfigyelőképesége, az mindjárt észreveszi, hogy a tudós lényegében *terméketlen* ember – mégpedig pontosan születése folyamatának következtében az! A jó megfigyelő arra is rájön, hogy a tudós bizonyos gyűlöletet táplál a termékeny emberek iránt; éppen ezért hadakoztak egymással mindenkor a zsenik és a tudósok. Az utóbbiak úgy akarják megérteni a természetet, hogy megölik és ízekre szedik, az előbbieket pedig új, élő természettel igyekeznek növelni a természet erejét; ezért áll szemben egymással a két gondolkodásmód és tevékenység. Egészen boldog időkben nem volt szükség tudósokra, nem is ismerték őket, beteges és nyomasztó korszakokban viszont roppant nagyra becsülték őket, első helyet biztosítva nekik az emberek sorában.

Hol találhatunk olyan jó orvost, aki megmondja, hogy korszakunkban miképp áll a helyzet egészség és betegség dolgában! Az bizonyos, hogy a tudósokat sok szempontból ma is túlságosan nagyra tartják, és ez káros hatást gyakorol a születendő génusz minden körülményére. Az efféle szükségszerűség nem érdekli a tudóst. Hidegen, élesen beszél róla, de hamarosan már a vállát vonogatja, mintha olyan csodálatos és szokatlan dolgot látna, amihez se ideje, se kedve nincs. A tudás nála sem a kultúra céljait szolgálja.

Mindezen vizsgálódásokból voltaképpen mi a tanulság? Az, hogy ahol most a kultúrát a leglelkesebben támogatják, ott a céljáról nem tudnak semmit. Az állam akármilyen nagy lármát csap is a kultúrértékek ápolása körül, csak azért támogatja a kultúrát, hogy önmagát támogassa, és nem érti a célt, amely fontosabb az állam léténél és jóléténél. Amit az elsajátítók akarnak, amikor szakadatlanul oktatást és képzést követelnek, az voltaképpen elsajátítás. Amikor a formaigényes emberek azt állítják, hogy ők dolgoznak igazán a

kultúráért, és – például – tévesen úgy vélik, hogy minden művészet az övék, és minden művészetnek az ő igényeiket kell szolgálnia, akkor nagyon is világos, hogy ők a kultúra támogatásával önmagukat igenlik, tehát továbbra is egy félreértés áldozatai. A tudósokról pedig már beszéltünk eleget. Mind a négy hatalom amilyen buzgón töri a fejét azon, hogyan hasznosíthatná a *maga számára* a kultúrát, olyan közönyös lesz nagy hirtelen iránta, ha nem felel meg érdekeinek. És éppen ezért *nem javultak* korunkban a génusz születésének körülményei, és az eredeti emberek iránt érzett ellen-szenv olyan mértékben nőtt, hogy Szókratész nálunk már biztosan nem élhetett volna, de semmi esetre sem ért volna meg hetven évet. Most eszembe jut, amit a harmadik fejezetben taglaltam: hogy egész modern világunk egyáltalán nem látszik olyan szilárdnak és tartósnak, hogy kultúrfogalma örök fennállására számíthatnánk. Sőt valószínű, hogy a következő évezredben az embereknek támad néhány olyan ötletük, amelyekből a mai embernek egyenesen égnek állna a haja. A *kultúra metafizikai jelentésébe vetett hit* végül is nem volna olyan szörnyű, legföljebb néhány következmény adódna belőle a nevelésre és iskolarendszerre vonatkozóan.

Roppant szokatlan módon kell gondolkoznunk, ha a jelenlegi nevelőintézetektől függetlenül és rajtuk túl idegenszerű és másféle intézményeket akarunk megpillantani, olyanokat, amelyekre már a második vagy harmadik nemzedéknek szüksége lesz. Lehet, hogy jelenleg a magasabb szintű nevelés csak ügyel-bajjal képez ki tudóst, állami hivatalnokot, befogadót vagy művelt nyárspolgárt, hogy végülis ezek keveréke létrejöjjön, de az biztos, hogy a még nem létező, ám létrehozandó intézményeknek nehezebb feladatuk lesz – önmaga a feladat nem lesz ugyan nehezebb, mert mindig a természetesebb feladat a könnyebb, és lehet-e valami nehezebb, mint a természet ellenére a fiatalembert a tudós képére alakítani, ahogy most történik? De az emberek számára nehézséget jelent, hogy másként tanuljanak, új célokat tűzve maguk elé; és kimondhatatlanul nehéz lesz jelenlegi oktatási rendszerünk alap gondolatát – amely a középkorban gyökerezik, és voltaképpen a középkori tudós kiképzését tűzte célul önmaga elé – új alapeszmével cserélni fel. Most érkezett el ezen ellentétek szemügyre vételének ideje;

mert valamelyik nemzedéknek el kell kezdenie a harcot, amelyben majd egy későbbi nemzedék diadalmaskodik. A kultúra új alap-gondolatait megértő egyén már most keresztúthoz érkezett: egyik utat járva korának ünnepelembere lesz, nem nélkülözve dicsőséget, pénzt; hatalmas pártok támogatják majd, éppen annyi hasonlóan gondolkodó ember áll a háta mögött, mint előtte, és ha a vezető kimondja a jelszót, akkor a visszhang végighullámszik az egész sokaságon. Itt az első számú kötelesség a „sorban és rendben” küzdeni, a második pedig az, hogy mindenkit ellenségnek kell tekinteni, aki nem akar sorba és rendbe állni. A másik úton sokkal kevesebb társsal halad emberünk, ez az út nehezebb, kanyargósabb, meredekebb; akik az első úton mennek, gúnyolják majd ez utóbbit, mert itt nehezebb a járás és veszélyesebb is, megpróbálják lecsalogatni őt. Ha a két út keresztezi egymást, akkor bántalmazza, félrelökik őt, vagy ő maga húzódik félénken félre s elszigetelődik. Mit jelent tehát a kultúra intézménye e két út különböző vándorainak? Az első úton hömpölygő iszonyatosan nagy tömeg intézményeket és törvényeket ért rajta, amelyek segítségével sorokba rendeződik, előre megy és kiközösít minden számára ellenszenves és magányos embert, valamint mindazokat, akik magasabb célokra tekintenek. A másik kisebb csoport szerint egy intézménynek persze egészen másféle célokat kellene szolgálnia; szeretné egy szilárd szervezet védőrizetében elejét venni, hogy az említett tömeg szétzúlljon, hogy tagjai túlságosan korán kimerüljenek, vagy a nagy feladattól elidegenedjenek. Ezek az egyes emberek véghez akarják vinni művüket – ez adja összetartásuk értelmét; és mindazoknak, akik az intézményhez tartoznak, azon kell fáradozniuk, hogy önmagukban és önmaguk körül előkészítsék a génusz születését és műve érlelését. A nem csekély számú másodrendű és harmadrendű tehetségnek csak az volna a szerepe, hogy segítsen ebben az előkészítő munkában, érzelmileg élje át, ezért a célért éljen és vesse alá magát a kötelességnek. Ám mostanában a divatos „kultúra” félrevezető szószólói éppen ezeket a tehetségeket akarják útjukról letéríteni és ösztöneiktől elidegeníteni; e kísértés önzésüket, gyöngeségüket, hiúságukat közelíti meg, hízolgőn azt suttogja nekik a korszellem: „Engem kövessetek és ne menjetek oda! Ott csak az erősebb jellemek

szolgái, eszközei lesztek; egyéniségeteket gúzsba kötik, bilincsbe verik, csak rabszolgák, automaták lesztek; nálam viszont urak, szabad személyiségek, tehetségek szabadon tündökölhettek, ti magatok legyetek az első sorokban, a hatalmas tömeg követ benneteket, és a közvélemény biztatásában nagyobb örömtöket telik majd, mint a hideg éteri magasságból beszélő génusz fölényes helyeslésében.” Az efféle csábításoknak a legjobbak is engednek: valójában nem a tehetség különlegessége és ereje a döntő, hanem egy bizonyos heroikus alaphangulat befolyása, valamint a génusszal való belső rokonság és összeforrottság foka. Mert vannak olyan emberek, akik *kötelességüknek* érzik, hogy akár az életük árán is megmentsek a génuszt, ha úgy látják, hogy veszélyben van és harcolni kell érte, vagy a génusz művét közömbösen félretolja az állam rövidlátó önzése, a befogadók szűklátókörűsége vagy a tudósok száraz önelégültsége. És remélem, akadnak olyan emberek is, akik megértik, mit akarok mondani Schopenhauer sorsának bemutatásával, és voltaképpen mire is akar – szerintem – Schopenhauer mint nevelő *nevelni*.

7.

De most már ne gondoljunk a távoli jövővel, sem az oktatási rendszer lehetséges átalakításával, hanem próbáljunk arra gondolni, hogy *jelenleg* mit kívánhatnánk egy leendő filozófusnak, és szükség esetén miben segíthetnénk neki, hogy egyáltalán lélegzethez jusson, és a legkedvezőbb esetben a távolról sem könnyű, de legalábbis lehetséges schopenhaueri lét birtokosa legyen? Mit találhatnánk ki ezenkívül, hogy növeljük kortársaira hatásának valószínűségét? És milyen akadályokat kellene eltávolítanunk, hogy példaképének hatása kiteljesedjék, vagyis a filozófus újból filozófusokat nevelhessen? Vizsgálódásunk e ponton gyakorlati és nem ildomos területre téved.

A természet mindig igyekszik közhasznú lenni, csak nem találja meg a legjobb eszközöket e célhoz: emiatt sokat szenved, ezért melankolikus. Bizonyára saját, megváltást igénylő törekvése okából tette az emberek számára a létet jelentéshordozóvá és magyarázhatóvá

a filozófus és a művész megalkotása révén; de milyen bizonytalan, gyöngé és szürke a hatás, amelyet elér a filozófusok és művészek útján! Milyen ritkán jön létre hatás! Különösen a filozófusok miatt van zavarban a természet, mármint ami közhasznú alkalmazásukat illeti; eszközeik tapogatózó kísérletnek látszanak csupán, véletlen ötletnek, ezért aztán szándékaik számtalanszor félresikerülnek, és a legtöbb filozófus nem közhasznú. A természet eljárását pazarlásnak tekintik, ám nem az arcátlan bőség pazarlásáról, hanem a tapasztalatlanságáról van szó; ha a természet ember volna, valószínűleg állandóan bosszankodna tulajdon ügyetlensége miatt. A természet nyílként lövi a filozófust az emberek közé, nem céloz, de reméli, hogy a nyíl azért csak eltalál valakit. De számtalanszor téved közben és bosszús ezért. A kultúra területén éppen olyan tékozló, mint a növényeknél és a vetésnél. Céljait általános és nehézkes módon éri el, túl nagy erőket áldozva fel közben. A művész úgy viszonyul a művészetét kedvelő, ismerő emberhez, mint ágyú a verebekhez. Igazán ostoba dolog elindítani a lavinát, hogy egy kevés havat félretoljunk az útból, vagy agyonütni egy embert, hogy a legyet eltaláljuk az orrán. A művész és a filozófus bizonyíték a természet eszközeinek célszerűsége ellen, még ha megtámadhatatlan bizonyítékai vannak is céljai bölcsességét illetően. A filozófus és a művész szava mindig csak keveseket ér el, jöllehet mindenkit el kellene érnie, és e kevesekre sem hat olyan erővel, amilyennel a filozófus és a művész megszólalt. Igazán szomorú, hogy ilyen különbözően kell értékelnünk a művészetet okként és hatásként: okként valósággal hatalmas, hatás-ként pedig gyöngé, szinte észrevehetetlen! Kétség nem fér hozzá, hogy a művész a természet akaratából az emberek javára alkotja művét: mégis nagyon jól tudja, hogy soha senki más nem fogja úgy érteni és szeretni az ő művét, ahogy ő maga érti és szereti. A szeretetnek és megértésnek ez az egyedülállóan magas foka a természet ügyetlensége folytán szükséges, hogy egy alacsonyabb fok létrejöhessen; a nagyot és nemeset eszközül használja a kicsi és nemtelen létrehozásához. A természet nem gazdálkodik okosan, kiadásai sokkal nagyobbak jövedelmeinél; minden gazdagsága ellenére egyszer okvetlenül tönkremegy. Jobban járna, ha a következőképpen fogalmazná át házi szabályát: kevesebb volna a kiadás és százszor is több

a bevétel, ha kevés művész volna és ezek nem volnának olyan ropant tehetségesek, volna viszont sok, a művésznél is erősebb, határozottabb egyéniségű befogadó: így a műalkotás hatása okához képest százszorosára erősített visszhang lenne. Vagy nem várhatnánk legalább azt el, hogy ok és hatás egyenlő erejű legyen; ám a természet milyen messze elmarad e várakozás mögött! Gyakorta úgy tűnik, mintha egy művész, vagy különösen egy filozófus *véletlenül* tévedne saját korába, vagy messzi földről érkező bevándorló lenne. Szívünk mélyéből átéljük és érezzük ilyenkor, hogy mindenben milyen nagy Schopenhauer és milyen kicsi, milyen abszurd a hatása! E kor becstületes emberének semmi sem lehet megalázóbb, mint belátni, hogy mennyire véletlenszerűnek látszik manapság Schopenhauer, és miféle erőkn és fogyatékokon múltott, hogy mindeddig olyan csekély volt a hatása. Először sokáig hiány volt olvasókban, irodalmi korszakunk tartós dicsőségére; mihelyt megérkeztek az olvasók, első nyilvános tanúi az ő korától idegen nagyságának, mindjárt világossá vált, hogy a modern ember eltompult a könyvek iránt, amelyeket már nem is akar komolyan venni. Apránként újabb veszély is jelentkezett, bizonyos arra irányuló kísérletek, hogy Schopenhauert a gyöngé korhoz kell igazítani, vagyis idegen és izgató fűszerként, mintegy metafizikai borsként használni. Lassanként közismert és híres ember lett ugyan, és azt hiszem, már most többen ismerik a nevét, mint Hegelét, és ennek ellenére még mindig idegen, ennek ellenére egészen mostanáig nem igazán hatékony! Az irodalmi ellenfeleknek, az acsakodó csahosoknak legalább az a dicsőség jut, hogy eddig megakadályozták műve hatásának kibontakozását, először is azért, mert kevés olyan ember akad, aki őket kitartóan olvasná, másodsorban pedig azért, mert aki kitartóan olvassa őket, azt ők közvetlenül Schopenhauerhez vezetik; mert ki engedné, hogy egy öszvérhajcsár ne hagyja egy szép lóra felszállni, még akkor is, ha az öszvérhajcsár az öszvért magasztalja, a lovat meg pocskondiázza.

Aki e korszak természetében fölismerte az oktalanságot, az minden bizonnyal eszközökön is gondolkodik majd, hogy valamelyest segítsen; feladata azonban az lesz, hogy a szabad szellemeket és a kortól erősen szenvedő embereket Schopenhauerrel megismertesse,

összegyűjtse őket, olyan mozgalmat hozva létre, amelynek ereje leküzdí a filozófus befogadását gátló, napjainkban ismét tapasztalható nehézséget. Ezek az emberek be fogják látni, hogy ugyanazok az erők gátolják a nagy filozófia hatásának kibontakozását, amelyek akadályozzák egy nagy filozófus porondra lépését; céljukat tehát Schopenhauer, azaz a filozófiai génusz újrafelfedezésének előkészítésében határozhatják meg. Ám éppen a jelenlegi emberi természet zavarossága akadályozta meg mindeddig minden eszközzel tanai hatásának kibontakozását; hiszen jól tudjuk, hogy minden leendő nagy embernek milyen hihetetlenül sok energiát kell pazarolnia arra, hogy e zavarosságon átmentse önmagát. A világ, amelybe most belépnek, teli van hazugsággal; nem föltétlenül vallási dogmákra gondolunk csupán, hanem olyan hazug fogalmakra, mint a „haladás”, „általános műveltség”, „nemzeti”, „modern állam”, „kulturharc”; elmondhatjuk, hogy valamennyi általános értelmű szó most mesterséges és természetellenes mázt visel önmagán, ezért a fényesebb utókor korszakunkat feltétlenül zavarosnak és elfajzottnak bélyegzi majd, bármilyen nagyra vagyunk is „egészségünkkel”. Az antik vázák szépsége — mondja Schopenhauer — abból származik, hogy olyan naívvá fejezik ki, micsodák és mire szolgálnak; és mindez érvényes a régiek többi eszközére is; éreztük: ha a természet vázákat, amforákat, lámpákat, asztalokat, székeket, sisakokat, pajzsokat, páncélokat és hasonló dolgokat hozna létre, akkor azok ilyenek volnának. Megfordítva: aki ma jól megfigyeli, hogy majdnem mindenki miképp bánik művészettel, állammal, vallással, műveltséggel — hogy „vázáinkról” jó okból egyetlen szót se szóljunk —, az úgy látja, hogy az emberek egyfajta barbár önkényességben és a kifejezések durvaságában találnak önmagukra, és a génusz születését éppen az akadályozza a legjobban, hogy eképp furcsa fogalmak és hóbortos igények jönnek divatba; ezek aztán, gyakran láthatatlanul és érthetetlenül, ólomsúllyal nehezeden kezére, amikor az ekevasat akarná vezetni — olyannyira, hogy bizonyos fokig még legértékesebb műveik is magukon hordják ezen erőszak nyomait, mivel csak erőszakkal tudtak felszabadulni az említett erőszak nyomása alól.

Valami különlegeset veszek észre, ha azokat a körülményeket vizsgálom, amelyek segítségével — szerencsés esetben — egy született

filozófus nem megy tönkre a korára jellemző zavaros viszonyok hatására: ezek részben pontosan azok a körülmények, amelyek között maga Schopenhauer felnőtt. Kedvezőtlen körülményekben ugyan nem volt hiány: a kor zavaros viszonyai félelmetesen megközelítették Schopenhauert hiú és széplélek anyján keresztül. Ám az apa büszke és szabad republikánus jelleme mintegy megmentette őt anyjától és megajándékozta a legfontosabbal, amire filozófusnak szüksége lehet: hajthatatlan és kemény férfiasággal. Ez az apa nem volt tisztviselő, sem tudós; sokszor utazott az ifjúval idegen országokba, ami roppant kedvező, ha valaki az emberek, nem pedig a könyveket akarja megismerni, nem valamely kormányt, hanem az igazságot akarja tisztelni. Időben eltompult benne a nemzeti szűklátókörűség érzéke, vagy nagyon is kifinomult: Angliában, Franciaországban és Olaszországban is úgy élt, mint tulajdon hazájában, és a spanyol szellem iránt szintén nagyfokú rokonszenvet érzett. Egészeiben véve nem tekintette különleges megtiszteltetésnek, hogy éppen németek között született és még azt sem tudom, hogy az új politikai viszonyok között másként gondolkodott volna-e. Az államról köztudomásúlag azt tartotta, hogy egyetlen feladata a védelem biztosítása a külső és belső ellenséggel szemben, valamint a védelmezőkkel szemben, és ha a védelmen kívül mást feladatot is kijelölnek számára, akkor ez komolyan veszélyeztetheti az eredeti feladatot: ezért az úgynevezett liberálisok elrettentésére vagyonát azon porosz katonák özvegyeire és árváira hagyta, akik 1848-ban elesetek a rendért vívott harcban. Valószínűleg egyre inkább a szellemi fölény jele lesz mostantól, ha valaki az államot és kötelezettségeit egyszerűen csak vállalja; mert akinek a *furor philosophicus* (túlzott lelkesedés a filozófia iránt) él a testében, annak nem marad ideje a *furor politicusra* (túlzott lelkesedés a politika iránt), meg a mindennapi bölcs önvédelemre az újságolvasástól, vagy attól, hogy valamelyik párt szolgálja legyen. Ám ez az ember egyáltalán nem vonakodik a kemény helytállástól, ha a hazáját valódi veszély fenyegeti. Minden államot rosszul rendeztek be, ahol nem csupán az államférfiak foglalkozhatnak politikával, és megérdemlik, hogy ez a sok politikus tönkretegye őket.

Schopenhauer másik jelentős kedvező körülménye az volt, hogy a kezdet kezdetétől fogva nem filozófusok nevelték, hanem egy ideig — ha kedve ellenére is — kereskedelmi irodában dolgozott, és egész ifjúsága folyamán e nagy kereskedelmi cég szabad levegőjét lélegezte be. Egy tudós soha nem lehet filozófus; ez még Kantnak sem sikerült, aki páratlan génusza ellenére egész életét szinte begubózott bábá állapotban élte végig. Aki úgy véli, hogy e szavakkal Kantot igazságtalanul bántom, az nem tudja, mi a filozófus; mert a filozófus nem csupán nagy gondolkodó, hanem igaz ember. És mikor lehetett volna tudósból igaz ember? Aki eltűri, hogy önmaga és a dolgok közé fogalmak, nézetek, könyvek ékelődjenek, tehát egyfajta múlt, aki tehát tágabb értelemben véve történelemre született, az sohasem fogja a dolgokat első ízben látni, és ő maga sem lehet soha első ízben látott lény; viszont a filozófusban e két dolog összetartozik, mivel a legtöbb tant önmagából kell merítenie, ő maga pedig az egész világ másolatául, valamint rövidített kivonatául szolgál. Ha valaki idegen nézeteken keresztül szemléli önmagát, nem csoda, hogy önmagában semmi egyebet nem lát, csak idegen nézeteket! Így élnek és így nézik a dolgokat a tudósok. Schopenhauernak viszont megadatott az a különleges szerencse, hogy a génuszt nemcsak önmagában szemlélhette közvetlen közelről, hanem önmagán kívül, Goethében is: e kettős tükrözésnek köszönhette, hogy minden tudós céltól és kultúrától függetlenül lett tanult és bölcs ember. E tapasztalat útján tanulta meg, milyennek kell lennie a szabad és erős embernek, akire minden művészi kultúra vágyik. Hogyan is foglalkozhatott volna ő az úgynevezett „művészettel” a modern ember képmutató modorában? Foglalkozott viszont valami sokkal fontosabbal: az ítélkezés iszonyatos és e világon túli jelenetével, amelyben a kiteljesedett élet egésze megméretett és könnyűnek találtatott: a szentet tekintette a létezés bírójának. Nem tudjuk pontosan megmondani, hogy Schopenhauer mennyi idős korában alakította ki az életéről ezt a képet, és miképp próbálta később minden írásában megfesteni; bizonyítható viszont, hogy az ifjú, sőt már a gyermek Schopenhauer is e szörnyű víziót látta. Minden, amit később az életből és a könyvekből, valamennyi tudományterületről elsajátított, csupán a kifejezés színe és eszköze volt; még a kanti filo-

zofia is csak rendkívüli retorikai eszközként vonzotta, amelynek segítségével — úgy vélte — még világosabban beszélhet az említett képről; amint a buddhista és keresztény mitológia is csak e célhoz jelentett eszközt számára. Egyetlen feladata volt csak, és e feladat megoldásához százezernyi eszköze: egyetlen jelentés és számtalan hieroglifa ennek kifejezésére.

Életének roppant kedvező körülményei közé tartozott, hogy valóban e feladatnak, jelmondatának (*vita m impendere vero* — az igazság próbája az élet) megfelelően élhetett, és semminemű közönséges életszükségleti igény nem nyomasztotta: közismert, milyen szépen köszöntö meg apjának mindezt; míg Németországban az elméleti ember többnyire csak jelleme súlyos károsodása árán gyakorolhatja tudományos hivatását „tapintatos hitvány alakként” befolyásos embereknek hízelegve, ocsmány módon megalázkodva előttük. Sajnos Schopenhauer sok tudóst csak azzal sértett meg, hogy különbözött tőlük.

8.

Megneveztünk néhány körülményt, amelyek között korunk filozófiai génusza legalábbis létrejöhet a kártékony, ellenséges hatások dacára: a jellem szabad férfiassága, a korán kifejlődő emberismeret, semmi tudós nevelés, semmi hazafias szűklátókörűség, semmi kenyérkereső kényszer, semmi állami kapcsolat — röviden szólva szabadság és megint csak szabadság: ugyanaz a csodálatos és veszedelmes elem, amelyben a görög filozófusok felnőhettek. Aki azt akarná szemére vetni, amit Niebuhr vetett Platón szemére, hogy állítólag rossz polgár volt, az csak tegye meg, és legyen jó polgár ő maga: így igaza lesz majd, no meg Platónnak is. Másvalaki e nagy szabadságot gögként értelmezi: neki is igaza van, mert ő ezzel a szabadsággal az égvilágon semmit nem tudna kezdeni és csak a gög indíthatná arra, hogy e szabadságra sóvárogjon. Valóban súlyos bűn ez a szabadság, és csak nagy tettekkel lehet verekedni érte. Valójában minden emberfia rendelkezik a joggal, hogy nehezteléssel nézze az ilyen kiválasztott embert, de egy

görcsei, túlhajtott érzékenysége, ízlése, amelynek mindig erősebb fűszerekre volt szüksége, kiegyensúlyozatlansága, amelyet elvnek álcázott, nem utolsó sorban hősei és hősnői megválasztása, fiziológiai típusként tekintve őket (valóságos beteg-társulat!): ez mind együtt minden kétséget kizáró kórképet tár elénk. *Wagner est une névrose*⁷. Semmi sem közismertebb manapság, semmit sem tanulmányoztak alaposabban, mint az elfajzás Proteusz-természetét, amely itt művészetnek és művésznak álcázza magát. Orvosaink és fiziológusaink Wagnerben legérdekesebb esetüket találták meg, vagy legalábbis nagyon tökéletes esetet. Wagner pontosan azért a *par excellence modern művész*, a modernitás Cagliostroja, mert semmi sem modernebb az idegrendszer ezen általános megbetegedésénél, túlérzékenységénél és túlzott érzékenységénél. Művészetében a lehető legmegtévesztőbb módon kevert össze mindent, amire ma mindenkinek a legnagyobb szüksége van – a kimerült ember három legnagyobb stimulánsát, a *brutális*, a *mesterkélt* és az *ártatlan* (az idióta) elemet.

Wagner a nagy végromlás a zenére nézve. Megsejtette benne azt az eszközt, hogy segítségével a fáradt idegek ingerelhetők – és ezzel beteggá tette a zenét. A művészetnek nem keveset adott: a legkimerültebb embereket ismét talpra állította, a félholtakat visszahívta az életbe. Hipnotikus műfogások mestere, akár a legerősebb embereket is cudarul a földhöz teremti. Wagner *sikere* – az idegeken aratott győzelme, következésképpen a nőknél elért sikerei – az egész gőgös zenei világot titokzatos művészetének tanítványává tette. És nem csupán a gőgösöt, hanem az *okosat* is... Ma csak a beteg zenével keresnek pénzt; nagy színházaink Wagnerből élnek.

⁷ Wagner nem egyéb, mint neurózis.

6.

Ismét némi könnyebbséget engedek meg magamnak. Azt az esetet tételezem fel, hogy Wagner sikere kézzelfogható alakot ölt, és ő emberbaráti zenetudósként elvegyül a fiatal művészek között. Mit gondolnak, hogyan nyilatkozna ebben a helyzetben?

Barátaim – mondaná –, szóljunk néhány szót egymás között. Rossz zenét könnyebb csinálni, mint jót. Tessék? Hogy ezen kívül még előnyösebb is? Hatékonyabb, meggyőzőbb, lelkesítőbb, megbízhatóbb? *Wagneribb*?... *Pulchrum est paucorum hominum*.⁸ Elég baj! Értjük a latint, értjük talán még a saját hasznunkat is. A szépek megvan a maga bibije, tudjuk. Mire jó tehát a szépség? Miért nem inkább a nagyság, az emelkedettség, a gigantikusság, ami a *tömegeket* mozgatja? És még egyszer: könnyebb gigantikusnak lenni, mint szépeknek; ezt tudjuk...

Ismerjük a tömegeket, ismerjük a színházat. A legjobbak, akik ott ülnek, német ifjak, főlzarvazott Siegfriedek, meg egyéb wagneristák, akiknek szükségük van az magasztosra, mélyre, a lenyűgözőre. Ezt még meg tudjuk adni nekik. A másik felének meg, a művelt hülyéknek, a jelentéktelen fapofáknak, az örök-asszonyiaknak, a boldogan emésztőknek, röviden szólva a *népnek* ugyancsak szükségük van az magasztosra, a szépre, a lenyűgözőre. Ennek is megvan a maga logikája. „Erős, aki felzaklat minket; isteni, aki felemel minket; mély az, aki sejtelmet támaszt bennünk.” – Szánjuk tehát rá magunkat, zenész uraimék: zaklassuk föl őket, emeljük föl őket, támasszunk bennük sejtelmet. Ezt még meg tudjuk adni nekik.

Ami pedig a sejtelmeket illeti: „stílus” fogalmunknak itt van a kiindulópontja. Mindenekelőtt csak semmi gondolat! Semmi sem kompromittálób, mint egy gondolat! Hanem a gondolatot *megelőző* állapot, a még meg nem született gondolatok zsvajgó nyüzgése, az eljövendő gondolatok ígérete, a világ, ahogy volt, mielőtt Isten megteremtette – a káosz rosszabbra fordulása... A káosz kelt sejtelmeket...

⁸ A szépség csak keveseknek való.

isten óvja őt attól, hogy olyan kiválasztott legyen, vagyis olyan szörnyű kötelmek között éljen. Emberünket szabadsága és magánya mindjárt tönkretenné és unalmában bolonddá, afféle gonosz bolonddá lenne.

Az eddig elmondottak egyik-másik apát talán megtanítják arra, hogy fiaik magánnevelését valamely hasznos irányba fordítsák; de azt már igazán nem kívánhatjuk, hogy az apák filozófust akarjanak fiaikból nevelni. Az apák valószínűleg mindig nagyon határozottan tiltakoztak az ellen, hogy fiaik filozófusok legyenek, olyannyira, hogy ennél szerencsétlenebb választást talán elképzelni sem tudtak; tudvalevőleg Szókratész is az apák haragjának esett áldozatul, „az ifjúság félrevezetőjeként”, és Platón éppen ezért tartotta szükségesnek egy egészen új állam kialakítását, hogy a filozófus képzését ne tegye függővé az atyák ostobaságától. És már-már úgy látszik, mint ha Platón valóban elért volna valamit. Mivel a modern állam most *feladatai* közé sorolja a filozófia támogatását, és mindenkor igyekszik bizonyos számú embert boldogítani azzal a „szabadsággal”, amelyen mi a filozófus nevelődésének leglényegesebb körülményét értjük. Csakhogy Platónnak különös balszerencséje volt a történelemmel: mihelyt olyan formáció állott elő, amely javaslatainak, várokozásának lényegileg megfelelt, alapos szemügyre vétel után kiderült, hogy ez csalóka kobold, csúf boszorkányfajzat; így volt ez a középkori papi állammal, ha összehasonlítjuk a Platón által megálmodott „istenek fiainak” uralmával. A modern államtól mi sem áll távolabb, mint a filozófusok uralmának támogatása — Istennek hála, fűzi mindjárt hozzá minden jó keresztény. Ám a filozófia támogatását — ahogy az állam érti — még egyszer szemügyre kellene venni, hogy vajon *platonikusan* érti-e, vagyis komolyan és őszintén gondolja-e, hogy legnemesebb szándéka szerint új Platónokat hoz létre. Ha általában úgy látszik, hogy a filozófus véletlenül csöppent a korába, akkor az állam most azt a feladatot tűzi maga elé; hogy e véletlent tudatosan szükségsszerűvé tegye, segítve itt a természet munkáját?

Sajnos a tapasztalat ennél jobbra vagy rosszabbra tanít minket: azt mondja, hogy a természettől nagy filozófusokra nézve semmi sem olyan káros, semmi sem hátráltatja őket annyira, mint a rossz

állami filozófusok. Ez már igazán kényes téma, ugye? Mindenekelőtt azokról van szó, akiket Schopenhauer egyetemi filozófiáról szóló híres értekezésében görcső alá vett. E témára visszatérek: mert kényszeríteni kell rá az embereket, hogy komolyan vegyék, vagyis általa tette határozzák el önmagukat, és minden szót haszontalannak tartok, amelyből hiányzik a buzdítás a tetterre. És jó dolog Schopenhauer örök érvényű mondatait még egyszer kortársaink elé tárni, mert különben a jó szándékú ember még azt hihetné, hogy Schopenhauer súlyos vádjai óta minden jobbra fordult Németországban. A schopenhaueri mű távolról sem befejezett, még ebben a kérdésben sem, bármennyire jelentéktelen.

Ha jobban megnézzük a „szabadságot”, amellyel mint mondtam, az állam boldogít néhány embert a filozófia épülésére, azt látjuk, hogy egyáltalán nem is szabadság ez, hanem hivatal, amely táplálja emberét. A filozófia támogatása tehát csak abban áll, hogy az állam napjainkban legalábbis néhány embernek lehetővé teszi, hogy filozófiájából *éljen*, ha filozófiájából kenyérkeresetet tud csinálni: míg Görögország régi bölcsei az államtól nem kaptak zsoldot, hanem csupán mint Zénon, egyetlen aranykoronát, és síremlékkel becsülték meg a *Kerameikoszon*. Nem tudom megmondani, hogy az igazságot szolgálják-e megmutatva az utat, amelyen járva élni lehet a filozófiából, mert ott minden az egyes ember javának és érdekeinek felel meg. Nagyon jól el tudnám képzelni viszont a büszkeségnek és önbecsülésnek azt a fokát, amelynek alapján állva egy ember így szól embertársaihoz: gondoskodjatok rólam, mivel nekem ennél fontosabb dolgom van, mégpedig az, hogy rólátok gondoskodjam. Platontól és Schopenhauertől az ilyenféle nagyszerű kijelentés nem idegenítene el; éppen ezért lehettek egyetemi filozófusok, sőt Platón egy ideig még udvari filozófus is volt, anélkül, hogy a filozófia méltóságát lejáratta volna. De már Kant nagyon alkalmazkodó és szolgálékú volt — amilyenek mi, tudósok lenni szoktunk —, és az államhoz való viszonyában nem volt semmiféle nagyság: ezért, ha megvádolnák az egyetemi filozófiát, ő semmi esetre sem védhetné meg. Vannak viszont olyan jellemek, akik megvédhetnék, például a Schopenhauerek és Platónok; csak attól tartok, soha nem lesz alkalmuk erre, mert egyetlen állam sem merészelne

ilyen embereket támogatni és állásba elhelyezni. De miért? Mert minden állam fél tőlük és mindig csak olyan filozófusokat támogat, akiktől nem fél. Előfordul ugyanis, hogy az állam a filozófiától fél, és éppen ekkor gyűjt maga köré minél több olyan filozófust, akik azt a látszatot keltik, mintha a filozófia az állam mellett állna, mert ezek az emberek mellette vannak, az ő nevét viselik, akiktől általában nem nagyon kell tartani. De ha olyan ember lépne fel, aki nem sokat teketóriázik és az igazság késével mindennek, az államnak is bátran nekiront, akkor az állam ezt az embert eltaszítja magától és ellenségként kezeli, mivel — érthető módon — számára elsősorban saját léte a fontos. Pontosan úgy, ahogy egy vallás is kizárja, és ellenségként kezeli azt az embert, aki a vallás fölé helyezi önmagát, és bírálja akar lenni. Tehát ha valaki vállalja, hogy ő állami filozófus, akkor azt is tűrnie kell, hogy őt az állam ennek tekintí, és le kell mondania a feltétlen igazságkeresésről. Legalábbis amíg támogatják és hivatalában van, valami magasabbrendűt kell tisztelnie, mint az igazság: az államot. És nem csupán az államot, hanem mindazt, amit az állam megkövetel: például a vallás, a társadalmi rend, a hadsereg bizonyos formáját, vagyis mindezen dolgokban előírja, hogy *noli me tangere* (ne érints meg engem). Vajon tisztázta-e valaha egyetlen egyetemi filozófus is önmaga előtt kötelességeinek és korlátainak terjedelmét? Nem tudom: de ha megtette és ennek el- lenére állami hivatalnok marad, akkor hamis barátja az igazságnak; ha soha nem tette meg, akkor azt hiszem, egyáltalán nem az igazság barátja.

Ez a legáltalánosabb kétely. A mai embernek persze legjel- téktelenebb és legközömbösebb. A legtöbbben csupán vállalt von- nak és így szólnak: „mintha ezen a földön akár egyetlen egyszer is meg lehetett volna őrizni valamit nagynak és tisztának, anélkül, hogy az emberi aljasságnak engedményeket tettek volna! Inkább azt akarjátok, hogy az állam a filozófusokat üldözze, ne pedig zsoldjába fogadja és szolgálatába vegye?” Ez utóbbi kérdésre most nem válaszolok, csupán hozzáfűzöm, hogy a filozófia enged- ményei az államnak jelenleg roppant messzire mennek. Először: az állam kiválasztja magának filozófiai szolgálót, és pedig annyit, amennyi- re szüksége van intézményeihez; jogot biztosít tehát magának

arra, hogy különbséget tegyen jó és rossz filozófus között, sőt felté- telezi, hogy mindig van elegendő jó filozófus az összes állami tan- szék hivatalainak betöltéséhez. Tehát az állam nemcsak a jó filozó- fus megítélésében tekintély, hanem még a jó filozófusok szükséges számának megítélésében is. Másodsor: az állam kényszeríti az ál- tala kiválasztottakat, hogy egy meghatározott helyen tartózkodja- nak, bizonyos emberek között meghatározott tevékenységet folytas- sanak; minden akadémikus ifjút tanítaniuk kell, ha kedve szottyan a tanulásra, mégpedig naponta, megszokott időben. Kérdés: köte- lezheti-e magát jó lelkiismerettel egy filozófus arra, hogy naponta beérje azzal, amit tanít? És mindenkinek azt tanítja, amit tanítania kell? Nem kell azt a látszatot keltenie, hogy többet tud annál, mint amennyit tud? Nem kell ismeretlen hallgatóság előtt olyan dolgok- ról beszélnie, amelyekről még baráti körben sem volna teljesen ve- szélytelen? És egyáltalán: nem rabolja el önmagától pompás sza- badságát, ha nem követi génuszát, amikor ez szólítja őt — azzal, hogy meghatározott időben előre meghatározott dolgokról köteles gondolkodni? És mindezt ifjak előtt! Mi lenne, ha egy nap ezt érez- né: ma nem tudok gondolkodni, egyetlen jó ötletem sincs, mégis oda kell állnom és úgy tenni, mintha gondolkodnék!

De — így hangzik az ellenvetés — nem is gondolkodó ő, hanem legfeljebb neves gondolkodók tanult ismerője, akikről mindig tud mesélni valamit, amit diákjai nem tudnak. Éppen ez a harmadik legveszedelmesebb, az államnak tett engedmény a filozófia részé- ről, ha arra kötelezi magát az állammal szemben, hogy elsősorban tudományos szerepben lép fel. Mindenekelőtt a filozófia történeté- nek ismerőjeként, míg a géniusznak — csakúgy mint a költőnek, aki tisztán és szeretettel tekint a dolgokra, és nem képes eléggé a mélyükre hatolni — semmi sem olyan ellenszenves, mint a turkálás és vájkálás számtalan idegen és nyakatekert nézetben. A múlt ta- nult történelme sohasem érdekelte igazán a vérbeli filozófust sem Indiában, sem Görögországban; és a filozófia professzorának, ha az említett munkát végzi, tetszéssel kell fogadnia, ha legjobb eset- ben derék irodalomtudós, régésznek, nyelvésznek, történész- nek nevezik — azonban ő sohasem filozófus. De amint mondtuk, csak legjobb esetben: mert az egyetemi filozófusok legtöbb tudós

munkájánál az irodalomtudós az az érzése, hogy rosszak ezek a munkák, hiányzik belőlük a tudományos szigor és megvetendően unalmasak. Ki szabadít meg például attól a görög filozófiatörténet beburkoló halálos unalomtól, amely Ritter, Brandis és Zeller² nem egészen tudományos, ám roppant unalmas munkáiból árad? Részemről legalábbis szívesebben olvasom Diogenész Laertiuszt Zellernél, mert az előbbiben legalább él a régi filozófia szelleme, az utóbbiban viszont nem él sem ilyen, sem olyan szellem. Na de hát végtére is miért tartozna ifjainkra a filozófia története? Bátoratlanodjanak el a nézetek zúrzavarától, hogy legyenek nézeteik? Tanítsuk meg őket arra, hogyan lovallják bele az ujjongásba magukat, amit mi magunk olyan jól megtanultunk? Egyáltalában mit tanuljanak meg? A filozófia gyűlöletét vagy megvetését? Majdhogynem inkább az utóbbira gondolhatnánk, amennyiben tudjuk, hogy mi mindenben mennek keresztül a hallgatók a filozófiavizsgára való felkészülés során, hogy szegény agyvelejükbe bele tudják gyömoszolni az emberi szellem legörültebb, legfurább ötleteit a lehető legnagyobb és legbonyolultabb gondolatok mellett. Az egyetemeken soha nem tanították az egyetlen lehetséges, valamit is bizonyító filozófiakritikát, vagyis azt, hogy lehet-e élni a filozófia szerint, hanem mindig csak a szavak szavakról való kritikáját oktatták. És most képzeljünk el egy élettapasztalat nélküli fiatal emberfőt, amelybe ötvenféle szórendszert és ötvenféle kritikát gyömoszolnak: ez volna a filozófiai nevelés? Micsoda szörnyű fogalmi zúrzavar, milyen kigúnyolása a filozófiai nevelésnek! Valójában távolról sem nevelnek filozófiára senkit, hanem csupán felkészítik a hallgatókat egy filozófiavizsgára. E vizsgát akkor nevezik sikeresnek, ha a vizsgázó, ez a vizsgázók vizsgázója, megkönnyebbült sóhajjal vallja meg: „Hála Istennek nem vagyok filozófus, hanem keresztény ember és jó állampolgár!”

És feltesszük a kérdést: vajon lehetséges-e, hogy ez a megkönnyebbült sóhaj az államnak azt a szándékát fejezi ki, hogy a

„filozófiai neveléssel” lehetőleg minél több embert tartson távol a filozófiától? Ám ha így állna a helyzet, akkor csak egyetlen dologtól kell tartanunk: az ifjúság egyszer rájön majd, mire használják itt a filozófiát ilyen hazug módon. De hát a legfontosabb dolog, a filozófiai génusz létrehozása, nem több kifogásnál? Vagy talán éppen a filozófus génusz születésének megakadályozása a cél? Valaminek az értelme éppen ennek az értelemnek az ellenkezője lenne? No hiszen, ha ez így van, hát régen rossz az állami, meg a professzori okosság egész komplexumának!

És nem lehet, hogy mindebből máris kiderült valami? Nem tudom; mindenesetre az egyetemi filozófiát általános megvetés és bizalmatlanság sújtja. Ez részben azzal függ össze, hogy a katedrákat éppen most roppant gyöngé képességű emberek tartják kezükben, és ha Schopenhauer most írta volna meg értekezését az egyetemi filozófiáról, nem lett volna szüksége a dorongra, hanem elég lett volna a győzelemhez a nádszál is. Az epigon gondolkodók utódai terpeszkednek a katedrákon, akiknek nyakatekert gondolkodásmódját Schopenhauer ostorozta. Olyannyira csecsemőnek és törpének látشانak, hogy önkéntelenül is az indiai mondás jut róluk eszünkbe: „az emberek tetteiknek megfelelően ostoba, néma, süket és félresikerült utódokat szülnek.” Az említett apák megérdemelték – „tetteiknek megfelelően”, amint a mondás tartja – ezeket az utódokat. Ennélfogva nem vitás, hogy az egyetemi hallgatók nagyon hamarosan az egyetemen oktatott filozófia nélkül fognak boldogulni, ahogy azok az emberek, akik nem tartoznak az egyetemhez, már most kitűnően boldogulnak az egyetemi filozófia nélkül. Emlékezzünk csak saját diákkorunkra: például nekem az egyetemi filozófusok teljességgel közömbösek voltak, olyan embereknek tűntek, akik más tudományok eredményeiből összepancsoltak maguknak valamit, szabad idejükben újságot olvastak és koncertre jártak; egyetemi kortársaik részéről is rosszul palástolt lebecsülés volt az osztályrészüik. Olyan embereknek tartották őket, akik keveset tudnak, de a saját tudásuk hiányosságát állandóan szemrebbenés nélkül a tudomány fogyatékoságának állítják be. Ezért előszeretettel időztek azokon a homályos, zúrzavaros területeken, ahol a tisztánlátást kedvelő ember nem bírja sokáig. Az egyik a természettudományok szeméire

² Heinrich Ritter (1791-1869): filozófiaprofesszor. Chrisrian August Brandis (1790-1867): filozófus és filológus. Eduard Zeller (1814-1908): filozófus és evangélikus teológus.

vetette az következőt: senki sem tudja megmagyarázni a legegyszerűbb fejlődést sem, akkor meg egyáltalán mit akarnak? A másik ezt mondta a történelemről: akinek eszméi vannak, annak a történelem nem mond semmi újat — de száz szónak is egy a vége: mindig találtak okokat, amiért filozofikusabb dolog semmit sem tudni, mint tanulni valamit. Ám ha valaha is tanulásba fogtak, mindig abból a titkos indítékból tették, hogy meneküljenek a tudományok elől, sötét birodalmat létesítve a tudományok felderítetlen területein. Csak olyan értelemben jártak a tudományok előtt, ahogy a vad a vadászok előtt, akik nyomulnak utána. Mostanában abban a megállapításban tetszelegnek, hogy ők voltaképpen a tudományok élharcosai és előőrsei; mindehhez jó szolgálatot tesz nekik a Kant-féle tanítás, amelyből serényen valami értelmetlen szkepticizmust gyártanak; ezzel aztán hamarosan a kutya se törődik. Csak itt-ott tornássza fel magát egyik-másik a metafizika magasába, ám a szokásos következmények, mármint a szédülés, fejfájás és orrvérzés, nem váratnak sokáig magukra. Miután olyan gyakran eredménytelenül utazgattunk e ködös tájakon, miután az igazi tudományok derék, becsületes művelői tetten érték és megszégyenítették őket, arcuk most felölti az érzékenykedés és a hazugság szokásos vonásait. Arcukról teljesen eltűnt az életvidám bizakodás kifejezése, hiszen egyetlen ilyen egyetemi filozófus sem talál bárminemű örömet filozófiájában. Néhányan azt hitték valaha, hogy majd új vallásokat találnak fel, vagy a régi vallásokat a saját rendszerükkel helyettesítik; most már lelohadt bennük az a hazug lelkesedés, többnyire jámbor, alázatos és zavartan viselkedő emberek lettek, egyáltalán nem hasonlítanak Lucretiusra, aki emelt fővel, derekasan tűrte a reá nehezedő nyomást. Már a logikus gondolkodást sem lehet megtanulni tőlük, és még a szokásos vitagyakorlatokat is beszüntették tehetségtelenségük pontos felbecslése nyomán. Manapság az egyes tudományokban minden kétséget kizáróan logikusabban, körültekintőbben, szerényebben, találékonnyabban, röviden szólva filozofikusabban gondolkodnak az úgynevezett filozófusoknál: ezért mindenki igazat ad az elfogulatlan angol *Bagehot*nak³, amikor a mostani rendszerépítőkről így nyilatkozik:

³ Walter Bagehot: angol kultúrtörténész a múlt században

„ki nincs már majdnem előre meggyőződve arról, hogy premisszáik az igazság és a tévedés csodálatos keverékét tartalmazzák, és még csak a fáradságot sem éri meg, hogy e tény következményeit végiggondolja? Ezek a tökéletesen zárt rendszerek talán vonzóak az ifjúság számára és hatnak a tapasztalatlanokra, ám nem vakítják el a képzett embereket. Ők ugyanis mindig készek arra, hogy sejtelmeket és vélelmeket jóindulatúan elfogadjanak, és a legkisebb igazság is megörvendezteti őket, de gyanakvást vált ki belőlük egy deduktív filozófiával telezsúfolt egész könyv. Szangvinikus emberek számtalan bizonyítatlan absztrakt elvet gyűjtöttek sebtében össze, és rétestésztaszzerűen nyújtva, nagy műgonddal könyvekbe és elméletekbe gyömöszölték őket, hogy velük magyarázzák az egész világot. Ám a világ mit sem törődik ezekkel az absztrakciókkal és nem csoda, hogy ellentmondanak egymásnak.” Ha régebben a filozófus, különösen Németországban, olyan mélyen gondolataiba merült, hogy állandóan ki volt téve a veszélynek, esetleg nekimegy fejével a gerendáknak, most viszont — ahogy Swift meséli a *laputabeliekről* — kereplős emberek, koppantó cselédek egész csapatát adják melléjük, akik alkalomadtán figyelmeztetik őket, gyöngéden megütve szemüket vagy más testrészüket. Olykor erősebbre sikerül a figyelmeztető ütés, ám ezek az istentől elrugaskodott emberek önmagukról megfélemlkezve ütnek újra, ami mindenkor a laputabeliek szégyenére válik. „Nem látod a gerendát, te tökfej?” — mondja a kereplős ember. És a filozófus azért tényleg gyakran meglátja a gerendát és kikertüli. Ezek a kereplős emberek a természettudományok és a történelem; ezek lassanként annyira megfélemlítik a német álom- és gondolat-gazdaságot, hogy ezek a gondolatgazdák már nagyon szívesen felhagynak az önállóság kísérletével; de ha egy ilyen szerencsétlen bölcselő nagy néha véletlenül természettudósok vagy történészek poráza fogott falkájába téved, mert azt szeretné, hogy őt magát szintén porázon vezessék, hát akkor ezek mindjárt akkora lármát csapnak, hogy ég és föld összecsösdül: „no még csak ez hiányzott! Egy gondolatgazda piszkolja össze a természettudományokat és a történelmet! Ki vele, de azonnal!” Ő meg kullog vissza a saját bizonytalanságához és tanácstalanságához: pedig azért szeretne szert tenni egy kis természettudománnyra, mint mondjuk az empirikus

pszichológiára Herbart⁴ követői, no meg egy kis történelemtudományra is, mert akkor legalább nyilvánosan úgy tehetne, mintha tudománnyal foglalkozna, lelke mélyén a pokolba kívánva az egész filozófiát minden tudománnyal együtt.

De ha elismerjük, hogy nevetségés a rossz filozófusoknak e csoportja – és ki ne ismerné ezt el? –, mennyiben nevezhető *kártékony* ez a csoport? A rövid válasz: *amennyiben a filozófiát nevetségessé teszi*. Ameddig az államilag elismert epigonkodás működhet, addig egyetlen valódi filozófia sem fejtheti ki nagyszerű hatását, vagy legalábbis akadályokba ütközik, mégpedig a nevetségesség átka jelenti a legfőbb akadályt, amely nevetségességet a nagy ügy képviselői zúdítottak saját fejükre, amely magát az ügyet is sújtja. Ezért nevezem kulturális követelménynek a filozófia felszabadítását mindennemű állami és akadémiai kötöttség alól, mentesítve az államot és az akadémiát a számukra megoldhatatlan feladattól: a valódi és hamis filozófia megkülönböztetésétől. Nőjenek csak a filozófusok vadon, ne adjatok állást nekik, akadályozzátok meg, hogy beilleszkedjenek a polgári foglalkozások rendjébe, ne ösztönözzétek őket holmi zsoldfizetéssel, sőt üldözzétek őket, vessétek meg őket, és csuda dolgokat fogtok látni! Így majd szétszaladnak, hajlékot keresve maguknak itt-ott ezek a szegény, szerencsétlen ködlovagok; itt parókia nyílik, ott vidéki iskola létesül, a harmadik valami hírlap szerkesztőségébe oldalogva könyörög állásért, a negyedik tankönyvet ír a leánynevelőnek, a legokosabb megragadja az eke szarvát, a legönteltebb pedig udvari szolgálatba áll. Hirtelen üres minden, a fiókák kirepültek a fészekből: mert könnyű a rossz filozófusoktól megszabadulni, ugyanis elég, ha nem pénzelik őket. És ez még mindig sokkal jobb, mint *bárminemű* filozófia, amelyet az állam támogat az állam érdekében.

Az államot soha nem az igazság érdekelte, hanem mindig csak a számára hasznos igazság, pontosabban szólva általában mindaz, ami hasznos neki, akár igazság, féligazság vagy tévedés. Az állam és a filozófia szövetségének csak akkor volna értelme, ha a filozófia

megígérhetné, hogy okvetlenül hasznára lesz az államnak, vagyis az állam hasznát magasabbra helyezné az igazságnál. Az államnak persze nagyszerű dolog volna az igazságot a saját szolgálatába állítani, zsoldjába fogadni; már csak azért is, mivel az állam nagyon jól tudja, hogy az igazság *lényege* szerint soha senkinek sem szolgál, soha senkitől zsoldot nem fogad el. Ekképp az államnak csak afféle hamis „igazság” jut, mert ezen igazság birtokosa az állam oldalán csupán amolyan álarcos ember; ez az igazság pedig pontosan arra képtelen, amit az állam a valódi igazságtól akar megkapni: igazi érvényesítését és szentté avatását. Ha egy középkori herceg azt akarja, hogy a pápa koronázza meg, de nem tudta kiharcolni, akkor a herceg ellenpápát nevezett ki, aki hajlandó volt megkoronázni őt. Bizonyos fokig ez még jogos volt; de az már mégsem járja, hogy a modern állam ellenfilozófiát állítson, és ezzel akarja törvényesnek nyilvánítani önmagát: mert mint régebben, most is ellene van a filozófia, sőt most még sokkal inkább, mint előzőleg. Egészen komolyan gondolom, hogy az állam jobban jár, ha egyáltalán nem foglalkozik filozófiával, egyáltalán semmit sem akar tőle, és amíg csak lehetséges, amolyan közömbös ügynek tekinti a filozófiát. Ha az állam nem tekinti közömbösnek a filozófiát, akkor a filozófia agresszívvá válik, veszedelmes lesz az államra nézve, ezért üldöznie kell. Mivel az államnak semmi egyéb érdeke nem fűződhet az egyetemhez, csak az, hogy az egyetem útján engedelmes és hasznos állampolgárokat neveljen, így ezt az engedelmességet és hasznosságot általában vonja kétségbe, hogy a fiatalembertől filozófiavizsgát követel: a lusta és tehetségtelen főkre nézve talán ez elég hatékony eszköz a filozófia stúdiumától való elriasztáshoz, hiszen a vizsga fenyegető szellemét idézi; ám e haszon nem ellensúlyozza azt a kárt, amelyet e kényszerű foglalatossággal a vakmerő, nyugtalan ifjakkal okoz: tiltott könyvekkel ismerkednek meg, kritizálni kezdik tanáraikat, végül pedig rájönnek az egyetemi filozófia és az egész vizsgáztatás céljára, nem is szólva a kételkedésről, amelyet mindez az ifjú teológusokban szülhet, akik – ennek következtében – kezdenek kihalni Németországban, mint Tirolban a köszáli kecskék. Nagyon jól tudom, miféle ellenvetéseket tehetett az állam a fentiekkel kapcsolatban, amíg a szép zöld *hegeleskedés* burjánzott a földeken: de miután

⁴ Johann Friedrich Herbart (1776-1841): német pszichológus és neveléstudományi szakértő

ezt a termést elverte a jég, hajdani ígéreteiből semmi sem teljesült, és valamennyi csűr üres maradt, most már nem élnek semmiféle ellenvetéssel, hanem inkább elfordulnak a filozófiától. Most hatalmuk van; akkor, Hegel idejében, csak szerették volna, hogy hatalmuk legyen – ez pedig hatalmas különbség. Az államnak nincs már szüksége a filozófia szankciójára, így hát fölösleges neki a filozófia. Ha az állam már nem tartja a professzorait, vagy – amint a jövőt illetően feltételezem – csak látszólag és hanyagul támogatja őket, akkor ezen is megvan a maga haszna, sőt, ami még ennél is fontosabb, az egyetem szintén előnyt lát ebben. Legalábbis azt hiszem, hogy az igazi tudományoknak jut a támogatás, ha megszabadulhatnak a fél- és negyedtudományokkal való közösködéstől. Ezen túlmenően igen különös a helyzet az egyetemek tiszteletreméltóságával az említett diszciplinák kiválásától eltekintve is, amelyeket egyébként maguk az egyetemet végzettek sem tartanak valami sokra. Akik ugyanis nem végeztek egyetemet, jó okuk és joguk van rá, hogy általában megvessék az egyetemeket; szemükre vetik, hogy gyávák, hogy a kis egyetemek félnek a nagyoktól, a nagyok pedig a közvéleménytől; nem haladnak a kultúra jelentős dolgaiban, hanem lassan, kelletlenül kullognak a sor végén; a tekintélyes tudományok fő irányvonalait nem tartják tiszteletben. Például intenzívebben oktatják a nyelveket, mint bármikor, de nem tartják szükségesnek az írásban és beszédben való nevelést. A hindu ókor megnyitja a kaput, és ismerőseinek a hinduk halhatatlan műveihez, filozófiájához olyan a viszonya, mint állatnak a lanthoz, jöllehet Schopenhauer az indiai filozófia feltárását az évszázad legnagyobb előnyének tartja. A klasszikus ókorból egyszerűen csak ókor lett, már nem klasszikus és nem is példamutató, amint az egyetemi ifjaink bizonygatják, akik igazán nem példamutató emberek. Hová lett Fiedrich August Wolf⁵ szelleme, amelyről Franz Passow⁶ azt mondhatta, hogy igazi hazafias, valódi humánus szellem, és elegendő ereje volna hozzá, hogy egy világrészt tűzbe hozzon. Hová lett ez a szellem? Viszont egyre inkább benyomul az egyetemekre az újságírószellem, és nem

⁵ Friedrich August Wolf (1759-1824): klasszika-filológus és pedagógus

⁶ Franz Passow (1786-1833): filológus

is ritkán a filozófia álöltözetében. Sima modorú, jól felsült előadás. Faust és a Bölcs Náthán örökös emlegetése, undorkeltő irodalmi lapjaink nyelvezete és nézetei, sőt újabban fecsegés szent német zenénkről, külön tanszékek követelése Schillernek és Goethének – ezek az ismérvei annak, hogy az egyetemi szellem kezdi összetéveszteni önmagát a korszellemmel. Szerintem roppant fontos, jelentős esemény volna, ha az egyetemeken kívül magasabb fórumot létesítenének, amely ezen intézményeket oktatási szempontból támogatná, ellenőrizné és irányítaná; és mihelyt a filozófia elszakad az egyetemektől, ekképp megtisztítva önmagát mindennemű méltatlan és alantas szolgálatságtól, nem is lehet egyéb, mint ilyen magasabb fórum: állami hatalom és zsoldfizetés nélkül valóban tud majd szolgálni, megszabadítva a korszellemtől és a korszellemtől való félelemtől; röviden szólva: olyan életet élhet, amilyet Schopenhauer élt kora úgynevezett kultúrájának bírjaként. A filozófus akkor lehet hasznára az egyetemnek is, ha nem adja össze magát vele, hanem tisztas távolból keresztülnéz rajta.

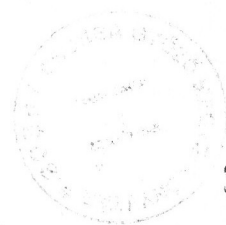
Végül pedig, mit számít nekünk valamely állam léte, az egyetemek támogatása, ha elsősorban a filozófia földi létéről van szó! Vagy – nézetemet minden kétséget kizáróan kifejtendő –, ha nagyon fontos, hogy filozófus szülessen e világra, akkor talán még az állam fennállásánál és az egyetem működésénél is fontosabb. A filozófia méltósága olyan mértékben növekszik, amilyen mértékben erősödik a közvélemény nyomása és fokozódik a szabadságot fenyegető veszély; e méltóság a hanyatló római köztársaságban teljesedett ki és a császárkori Rómában, amikor a filozófia és a történelem szavak *ingrata principibus nomina* (az uralkodónak kellemetlen nevek) lettek. Brutus Platónnál is hangsúlyosabban bizonyítja e méltóságot; ezek azok az idők, amelyekben az etikából eltűntek a közhelyek. Ha a filozófiát most nem sokra becsülik, akkor feltehetjük a kérdést, miért nem vallja magáénak egyetlen hadvezér és államférfi sem, majd megválaszolva kijelenthetjük: azért nem, mert abban a korban, amikor kutatott a filozófia után, csak egy filozófia nevű szánalmas fantommal találkozott, afféle tudálékos katedra-bölcsességgel és katedra-óvatossággal, vagyis röviden szólva azért nem, mert a filozófiát idejekorán neveltségessé tették.

Pedig félelmes is lehetne neki; és azok, akik arra hivatottak, hogy a hatalmat birtokolják, igazán tudhatják, hogy a filozófia a hősiesség erőforrása is. Mondja el egy amerikai, hogy e világra születő nagy gondolkodó hatalmas erők új centruma: „Legyetek óvatosak — mondja Emerson —, ha az Isten gondolkodót bocsát közénk, bolygónkra! Mert ilyenkor mindent veszedelem fenyeget. Mint amikor egy nagyvárosban tűz üt ki, és senki sem tudja, hol van e tűz gócpontja és meddig terjedhet. Ilyenkor a tudományban minden megváltozhat másnapra, ilyenkor semmiféle irodalmi tekintély nem érvényes, még az úgynevezett örök értékek sem; minden dolgok, amelyek az embernek értékesek és drágák, ezen az órán csupán azon eszmék számlájára, amelyek szellemi horizontján felemelkedtek, és éppen úgy okai a dolgok pillanatnyi rendjének, mint fa a gyümölcsének. *A kultúra új foka az emberi törekvések egész rendszerét egy pillanat alatt változásnak veti alá.*” Nos, ha az ilyen gondolkodók veszélyesek, akkor persze könnyen érthető, hogy az akadémiai, egyetemi gondolkodók miért veszélytelenek: mivel gondolataik olyan békésen teremnek a hagyomány fáján, mint almafán az alma. Nem ijesztenek meg senkit, nem rohanják meg váratlanul az embereket. Egész csacsogásukról meg nyavalygásukról azt mondhatnánk amit *Diogenész* mondott egy filozófusról, akit dicsértek előtte: „Miféle nagy dolgot képes felmutatni az az ember, aki ilyen sokáig foglalkozott filozófiával, és még csak el sem *szomorított* senkit?” Igen, akár ez lehetne az egyetemi filozófia sírfelirata is: „Nem szomorított el senkit.” Ami persze inkább egy vénasszony dicsérete, mint az igazság istennőjéé, és nem csoda, ha azok az emberek, akik az istennőt csak vénasszonyként ismerik, ők maguk sem igazi férfiak, és a hatalom emberei ezért érdemük szerint semmibe veszik őket.

Ám ha korunkban így áll a helyzet, akkor a filozófia méltóságát a porba taposták; úgy tűnik, hogy a filozófiából valami nevetséges vagy jelentéktelen dolog lett; ezért minden igaz barátjának kötelessége, hogy tanúságot tegyen e tévedés ellen, és legalább arra mutasson rá, hogy a filozófiának csak ezek a hamis és méltatlan szolgálai nevetségesek és jelentéktelenek. Sőt: maga a cselekvés bizonyítja, hogy az igazság szeretete félelmes és hatalmas szenvedély. Schopenhauer mindezt bebizonyította és napról-napra újra meg újra bebizonyítja.

TARTALOM

Wagner esete	• 7 •
Schopenhauer mint nevelő	• 43 •

300276

A mester nyelvén szólva: végtelenség, de melódia nélkül. Másodszor pedig, ami e felzaklatást illeti, az részben inkább a fiziológiára tartozik. Tanulmányozzuk mindenekelett az eszközöket. Némelyek magához a belsőségekhez szólnak (Händellel szólva kaput *nyitnak*), egyebek a gerincvelőt bővölik el. A hangszín dönt itt; majdnem közömbös, *ami* fölcsendül. Finomítsuk csak *ezt* a pontot! Mi egyébre pazarolnánk magunkat? Legyünk csak jellegzetesek a hangzásban egészen a bolondériáig! Csak szellemünket gazdagítja az is, ha a hangzás útján leszünk rejtélyesek! Ingereljük az idegeket, verjük agyon őket, alkalmazzunk villámlást és mennydörgést – az felzaklat...

Mindenekelett azonban a *szenvedély* zaklat fel. Ugyebár egyetértünk a szenvedély dolgában? A szenvedélynél semmi sem olcsóbb! Nagyon jól meglehetünk a kontrapunktika minden erénye nélkül, nem kell ehhez semmit sem tanulni – a szenvedély a legfontosabb! A szépség rázós ügy: jó lesz óvakodni tőle! Hát még a *melódia*! Feketítsük be, ne kíméljük, ha eszményünket istenigazából komolyan vesszük, feketítsük csak be a melódiát! Nincs veszélyesebb egy szép melódiánál! Semmi sem rontja meg az ízlést biztosabban! Elvesztünk, drága barátaim, ha netán ismét megszeretjük a szép melódiákat!

Alaptétel: a melódia amorális. *Bizonyíték:* Palestrina. *Használati utasítás:* Parsifal. A melódia hiánya már önmagában szentesít...

És éppen ez a szenvedély meghatározása – avagy a csúf gimnasztikája az enharmónia kötélén. Csak semmi restség, barátaim, merjünk csúfak lenni! Wagnerben megvolt ehhez a bátorság! Hajigáljuk el kíméletlenül önmagunkról az undorkeltő harmónia sarát! Ne kíméljük a kezünket! Csak így leszünk *természetesek*...

Végezetül még egy utolsó tanács! Talán összefoglalja az összes többi. *Legyünk idealisták!* Ez, ha nem is a legokosabb, mindenestre a legbölcsebb, amit csak tehetünk. Nekünk magunknak is emelkedetteknek kell lennünk, ha az embereket föl akarjuk emelni. Lebegjünk a felhők fölött, csapjunk hűhót a végtelennel, aggaszuk körül magunkat hangzatos és látványos szimbólumokkal!

⁹ a katolikus Sursum corda! – „emeljétek föl szíveteket” paródiája

*Sursum! Bumbum!*⁹ – bizony nincs ennél jobb tanács! Legyen az érvünk az „magasztos kebel”, szószólónk pedig a „szép érzelem”. Még mindig az erénynek van igaza a kontrapunktikával szemben. „Hogy is ne lehetne jó az, aki megjavít minket?” – mindig így következtetett az emberiség. Tehát javítsuk meg az emberiséget! – ettől majd jók leszünk (ettől majd magunk is „klasszikusok” leszünk – Schiller „klasszikus” lett). Az alantasabb ingerek, az úgynevezett szépség utáni kapkodás enerválta az olaszokat: maradjunk mi csak németek! Még Mozart zenéhez való viszonya is – Wagner ezt vigaszképpen mondta *nekünk* – alapjában véve frivol volt... Sohasem engedjük meg, hogy a zene „pihenésül szolgáljon”, „felvidítson”, „szórakoztasson”. *Ne szórakoztassunk soha!* – elvesztünk, ha a művészetről ismét hedonistaként gondolkodunk... A XVIII. század legrosszabb része ez... Mellesleg szólva semmi sem volna hathatósabb ellene, mint – *sit venia verbo*¹⁰ – egy adag erénycsőszködés. Csak az kölcsönöz méltóságot! És válasszuk meg a sötét tekintetre, nyilvános nyöszörgésre, keresztény sóhajtozásra igazán alkalmas órát, amikor a nagy, keresztény együttérzést közszemlére állíthatjuk. „Az ember romlott: ki váltja meg? *Mi* váltja meg?” De ne válaszoljunk. Fő az óvatosság! Küzdjük le a vallást alapítani sóvárgó becsvágyunkat! De senki sem kétkelkedhet benne, hogy *mi* váltjuk meg, hogy csak a *mi* zenénk váltja meg... (Wagner „Vallás és művészet” című dolgozata.)

7.

Elég már, elég! Attól tartok, a végén még nagyon is világossá válik, hogy jókedvű tréfalkozásom közepette rájöttem a szomorú igazságra – megpillantottam a művészet, valamint a művész hanyatlásának képét. Az utóbbit, ezt a jellemgyöngeséget, átmenetileg talán a következőképpen fogalmazhatnánk meg: a zenész egyre inkább színész lesz, művészete egyre inkább egy tehetség *hazugságaként* fejlődik. A továbbiakban alkalmam nyílik (fő művem egyik fejezetében,

¹⁰ engedtessek meg a kifejezés

amelynek címe „A művészet fiziológiája”) közelről bemutatni, hogyan határozza meg a művészet ezen általános színésziességgé alakulása a fiziológiai elfajzás kifejezését (pontosabban szólva a hisztéria egy formáját) hogy a Wagner által kezdeményezett művészet minden egyedi romlása és esendősége, például optikájának nyugtalansága, hogyan kényszeríti ki minden pillanatban szemlélője állásfoglalásának megváltoztatását. Semmit sem értünk Wagnerből, amíg nem látunk benne egyebet a természet játékánál, önkényességnél, hangulatnál, véletlenszerűségnél. Ő nem „hiányos”, „szerencsétlen”, „ellentmondásos” zseni volt, amint ezt olyan gyakorta mondogatták. Wagner valami *tökéletes* volt, tipikus *décadent*, akiből hiányzik minden „szabad akarat” és minden vonásának megvan a maga szükségszerűsége. Ha Wagnerben van valami érdekes, akkor ez nem egyéb, mint a logika, amellyel egy fiziológiai rendellenesség mint gyakorlat és folyamat, mint az elvek megújítása, mint az ízlés válsága, következtetésről következtetésre, lépésről lépésre megnyilvánul.

Ezúttal csupán a *stílus* kérdésénél időzöm. Mi jellemez minden *irodalmi décadence*-ot? Az, hogy az élet már nem hatja át az egészet. A szó függetlenedik és kiugrik a mondatból, a mondat túlárad és elsötétíti az egész oldal értelmét, az oldal önálló életre kél az egész rovására – és az egész nem egész immár. Ez a hasonlat érvényes a *décadence* minden stílusára: mindahányszor az atomok anarchiája, az akarat széthullása, az „individuum szabadsága”, morálisan szólva az „egyenlő jogokat mindenkinek” politikai elméletévé fejlődik. Az élet, az önmagával *azonos* élenkség, az élet lüktetése és burjánzása a legkisebb egységbe kénytelen visszahúzódní, míg minden egyéb *elszegényedik* az életben. Mindenütt bénulás, inség, dermedés vagy ellenségesség és káosz: mindkettő annál inkább szembeötlő, a szervezetnek minél magasabb formáig emelkedünk föl. Az egész már egyáltalán nem él: csak mesterségesen összerakták, kiszámították, amolyan műtermék csupán.

Wagnernél kezdetben volt a hallucináció: nem a hangok, hanem a taglejtések hallucinációja. Csak hozzájuk keres hang-szemiotikát. Ha csodálni akarjuk őt, akkor e ponton vegyük szemügyre, munka közben: ahogy itt szétválaszt, amint kis egységekhez jut, ahogy

ezeket élettel tölti meg, megmozgatja, láthatóvá teszi. Ám ezután ki-merül az ereje: a többi már semmire sem jó. Milyen szegényes, zavart, laikus módon „építkezik”, mennyire szánalmas az a kísérlete, hogy legalább összeillessze mindazt, ami nem egymásból nőtt ki! Eljárása a wagneri stílusra egyébként is emlékeztető *freres de Goncourt* stílusra hasonlít: az ember végül is megkönyörül ennyi inség láttán. Hogy Wagner a saját képtelenségét organikus alakokká öltöztette, egy elvben „drámai stílust” iktatott törvénybe, ahol a stílusra való képtelenségét állapíthatnánk meg csupán – mindez mérész szokásnak felel meg, amely Wagnert egész életén végigkísérte: elvet feltételez, ahol egy képesség hiányzik neki. (Mellesleg szólva e ponton nagyban különbözik a jó öreg Kanttól, aki *másfajta* mérészséget kedvelt: vagyis mindenütt, ahol nélkülözött valamely elvet, „képességet” feltételezett az emberben...) Még egyszer hangsúlyozom: Wagner csak a legkisebb dolgok fölhalálásában csodálatra és szeretetre méltó, a részletek megköltésében – minden joga megvan arra, hogy e tekintetben elsőrangú mesterré kikiáltását várja tőlünk, mint zenénk legnagyobb *miniaturistája*, aki a legkisebb térben az értelem és az élet édességének végtelenjét sűríti össze. Gazdagsága színben, félművekben, az elhaló fények titokzatosságában annyira kifinomult, hogy utólag majdnem minden zenészben a túlzott erőteljesség benyomását kelti. Ha nekem hisznek, akkor Wagner legmagasabbrendű fogalmát nem abból nyerik, ami ma tetszik benne. Ezt a tömegek meggyőzésére találták ki csupán, ám ettől a magunkfajta ember úgy hőköl vissza, akár a túlságosan frissen festett freskótól. Mi tetszik *nekünk* a Tannhäuser nyitány agacante (főszaklató) brutalításában? Vagy a Wallkürcirkuszban? Ami a színházon kívül Wagner zenéjéből népszerű lett, az nagyon is kétes ízlésű és megrontja az ízlést. A Tannhäuser-induló szerintem lelkiőrccskínálgatással gyanúsítható; a Bolygó hollandi nyitánya sok hühó semmiért; a Lohengrin előjátéka adta az első megejtő, igazán jól sikerült példáját annak, hogy mi módon lehet a zenével is jól hipnotizálni (egyetlen olyan zenét sem kedvelek, amelynek becsvágya nem terjed tovább annál, hogy uralkodjon az idegeken). De a mag-netizáló és a frissen mázolt freskófestő Wagneren kívül van még egy Wagner, aki félre teszi az apró kincseket: zenénk legnagyobb

melankolikusa, tapintatos pillantásokkal, finomságokkal, vigasztaló szavakkal tele, ezek tekintetében őt még senki se szárnyalta túl, egy nyomott kedélyű és álmos boldogság hangjainak mestere... Wagner legbensőségesebb szavainak lexikona... őt, tizenöt ütemből álló tiszta zene tiszta, apró dolgai, amelyeket *nem ismer senki*... Wagnerben a *décadents* erénye élt, a részvét...

8.

„Nagyon jó! De hogyan ábrándulhat ki valaki ebből a *décadent*ből, hacsaknem véletlenül ő maga is *décadent*?” És megfordítva: hogyan *nem* ábrándulhat ki? Csak próbálják meg! Fogalmuk sincs róla, kicsoda Wagner voltaképpen: egy egészen nagy színész! Létezik-e egyáltalán mélyebb, *súlyosabb* színpadi hatás? Vessenek csak egy pillantást ezekre az ifjakra —megdermedtek, falfehérek, elállt a lélegzetük! Wagneristák: az égvilágon semmit sem értenek a zenéhez és Wagner mégis úrrá lesz rajtuk... Wagner művészete száz atmoszféra nyomás kényszerével hat... csak hajoljon meg kérem, úgysem tehet mást. Wagner, a színész, zsarnok, pátosza minden ízlést, minden ellenállást legyőz. Kiben volna meg a taglejtésnek ez a meggyőző ereje, ki látná meg ilyen jól, ennyire mindenekelőtt a mozgást! A wagneri pátosz e lélegzet-visszafojtása, egy rendkívüli érzelem teljes átélésének szándéka, azon állapotok félelmet ébresztő *hosszúsága*, amelyekben már a pillanat is öl!

Zenész volt-e egyáltalán Wagner? Mindenképpen valamivel *több*: és pedig feledhetetlen *hístrió*¹¹ a legnagyobb mímus, a legcsodálatosabb színházi zseni a németek között, a mi *par excellence* *szcenikusunk*. Máshová tartozik ő, nem a zenetörténetbe: ne tévesszük össze a valódi nagy zenészekkel! Wagner és Beethoven — blaszfémia ez, és végül igazságtalanság is, magával Wagnerrel szemben... Zenészként is az volt, ami általában: zenész *lett*, költő *lett*, mert a benne élő zsarnok, az ő színész-zsenije erre kényszerítette. Semmit sem sejtünk meg Wagnerből, amíg meg nem sejtettük uralkodó ösztönét.

¹¹ színész a régi Rómában

Wagner *nem* ösztönösen volt zenész. Ezt azzal bizonyította, hogy valamennyi törvényszerűséget, pontosabban szólva minden zenei stílust fölázdozott, hogy azt csináljon belőlük, amire szüksége volt: egy színházi retorikát, a mozgással való hatáskeltés, a szuggesztió, a pszichológiailag festői kifejezőeszközét. Wagner itt elsőrangú újítóként és feltalálóként jelenhet meg előttünk — *mérhetetlenül fokozta a zene beszédképességét*: a nyelvként felfogott zene Victor Hugója ő. De még mindig föltéve, hogy a zene bizonyos körülmények között lehet nem zene is, hanem nyelv, eszköz, *ancilla dramaturgica*¹². Wagner zenéje, ha a színházi ízlés, ez a roppant toleráns ízlés *nem* veszi védelmébe, egyszerűen rossz zene, a legrosszabb, amelyet egyáltalán csináltak valaha. Ha egy zenész nem tud háromig számolni, akkor „drámai”, „wagneri” lesz...

Wagner majdhogynem fölfedezte, milyen mágia gyakorolható még egy föloldott, mintegy *elementáris*sá tett zenével is. Szinte félelmetesen tudatában van annak, mennyire nincs szüksége ösztönének a magasabb törvényszerűségekre és a *stílusra*. *Elegendő* az elementáris - hangzat, mozgás, szín, röviden szólva a zene érzékisége. Wagner zenészként sohasem számít ki semmit semmiféle zenész-lelkiismeretből: csak a hatás érdekli, soha semmi egyéb nem érdekli, csak a hatás. És nagyon jól tudja, ismeri, mire akar hatni! Éppen olyan tévedhetetlen ebben, mint Schiller volt, mint minden színházi ember, a világ megvetésében is Schillerre emlékeztet, a világéban, amelyet a lábai elé kényszerít!... Színészek vagyunk akkor, ha *egy* belátásnyi előnnyel rendelkezünk a többi emberhez képest: nem kell igaznak lennie annak, ami igaznak hat. A tételt Talma fogalmazta meg: a színész egész pszichológiáját tartalmazza, ezenkívül tartalmazza — és ehhez nem férhet semmi kétség! — ennek morálját is. Wagner zenéje sohasem igaz.

Ám *ezért tartjuk sokra*: és ez így van jól.

Amíg gyermetegeket vagyunk, ráadásul wagneristák is, magát Wagneret gazdagnak tartjuk, sőt a tékozló ember mintaképének, mi több a hangzás birodalma nagybirtokosának. Azt csodáljuk rajta, amit a fiatal franciák Victor Hugón, a „királyi bőkezűségét”. Később aztán

¹² a dramaturgia szolgálóleánya

egyiket is, másikat is homlokegyenest ellenkező okokból csodálják: mesterként és a gazdaságosság példájaként, *okos* vendéglátóként. Senki sem versenyezhet velük abban, hogyan kell szerény költség-ráfordítással fejedelmi asztalokat „festeni”. A wagnerista a maga hiszékeny gyomrával még azon a kosztón is jóllakik, amelyet a mester eléje varázsol. Mi többiek, akik mind a könyvektől, mind pedig a zenétől elsősorban *szubsztanciát* követelünk, és akiknek csupán „festett” asztalokat is alig szolgálnak fel, sokkal rosszabbul járunk. Magyarán szólva: Wagner nem ad nekünk elég harapnivalót. *Recitativóján* kevés a hús, sok a csont és túl hosszú lére eresztí az egészet - a magam részéről „*alla genovese*”-nek kereszteltem: ám ezzel távolról sem hízelegni akartam a genovaiaknak, hanem inkább a *régi recitativónak*, a *recitativo secco*nak. Ami pedig a wagneri „vezér-motívumot” illeti, ehhez aztán hiányzik belőlem minden kulináris megértés. Ha már mindenképpen kényszerítenek rá, talán ideális fogpiszkálónak használnám, megragadva az alkalmat, hogy megszabaduljak az éték *maradékától*. Hátra volnának még Wagner „áriái” de róluk inkább nem szólok egy szót sem.

9.

Wagner a cselekmény tervezésében is mindenekelőtt színész. Először is a legfontosabb számára egy mindenképpen biztos hatású jelenet, igazi *actio*¹³ a mozgás *magas reliefjével fölzaklató* jelenet – ezt

¹³ Megjegyzés: Igazi balszerencse volt az esztétikára nézve, hogy a dráma szót mindig „cselekménnyel” fordították. Nem csupán Wagner tévedt itt, mindenki más téved, még a filológusok is, akik ezt is jobban akarják tudni bárki másnál. Az antik dráma éppen a nagy, *patetikus* jeleneteket kedvelte – pontosan a cselekményt zárta ki (a darab elején vagy a jelenet mögött helyezte el a cselekményt). A dráma szó dór eredetű, és a dór szóhasználat szerint „eseményt”, „történetet” jelent, mindkét szó hieratikus értelmében. A legrégebbi dráma „helyi legendákat” ábrázolt, „szent történeteket”, amelyeken a kultusz alapítása nyugodott – tehát nem cselekvést, hanem történést: a *dram* szó a dór nyelvben nem cselekvést jelent

mélyen gondolja el, csak ebből nyeri a jellemeket. Az összes többi innen származik, egy technikai ökonómia szerint, amelynek semmi alapja ahhoz, hogy finom legyen. Wagnernek *nem* Corneille közönségét kell kímélnie, hanem egy XIX. századit csupán. Wagner körülbelül úgy ítél az „egy a szükséges” felől (Lukács 10,42), amint ma bármelyik színész: erős jelenetek sora, amelyek közül az egyik erősebb a többinél – és közben sok *okos* hülyeséget. Először igyekszik egy mű hatását biztosítani, a harmadik felvonással kezd, ezzel a végső hatással *bizonyítja* maga előtt a művét. Akit a színház ilyen gyökeres ismerete vezérel, az nincs kitéve annak a veszélynek, hogy ne adj’ Isten, drámát alkot. A dráma *kemény* logikát követel; de mit törődött egyáltalán Wagner a logikával! Még egyszer hangsúlyozom: nem Corneille közönsége volt, amelyet Wagnernek kímélnie kellett, németek voltak mindössze! Jól tudjuk, hogy a drámaírónak milyen problematikánál kell összednie minden erejét s gyakorta vért izzadnia: a bonyodalomnak *szükségyszerűsége*t adni és a megoldásnak nemkülönben, úgy, hogy mindkettő egyetlen módon legyen lehetséges csupán, mindkettő a szabadság benyomását keltse (a legkisebb erőráfordítás elve). Nos hát Wagner e munka közben nemigen izzad vért, igaz viszont, hogy a bonyodalomhoz és a megoldáshoz a lehető legkevesebb erőráfordítást alkalmazza. Vegyük górcső alá Wagner cselekmény „bonyolításának” bármely pontját, és ígérem, hogy a nevetés kerülget majd minket. Nincs szívderítőbb a Trisztán bonyodalmainál, ha ugyan nem a Mesterdalnokok bonyodalmai. Wagner *nem* drámaíró, efelől ne legyenek kétségeink! Csupán szerette a „dráma” szót: ennyi az egész – mindig is szerette a szép szavakat. Ám írásaiban a „dráma” szó mindig is félreértésen alapult (*no meg* okosságán is: Wagner mindig az előkelőt játszotta az „opera” szóval szemben, – ahogy a „lélek” szó az Újszövetségben úgyszintén merő félreértés. Még a drámához sem volt eléggé pszichológus, ösztönösen kitért a lélektani motiválás elől – hogyan? Úgy, hogy az idioszinkráziát erőltette az előbbi helyére.... Ez aztán a modern, ugye? Roppant párizsias! Nagyon *décadent*! Mellesleg szólva, a *bonyodalmak*, amelyeket Wagner a drámai lelemény segítségével valóban meg tud oldani, egészen másfélék.